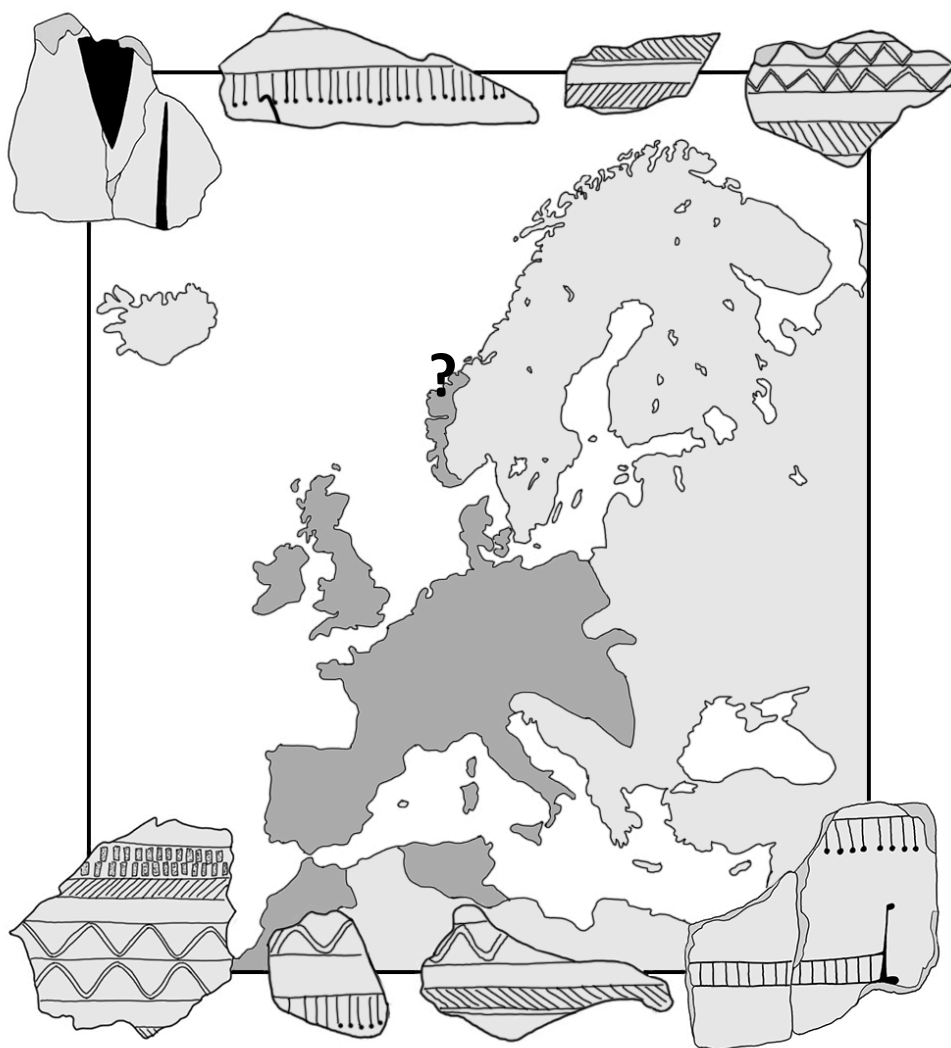

Mjeltehaughellene – et klokkebegeruttrykk?

Stil som uttrykk for sosial identitet

Anette Sand-Eriksen

Masteroppgave i arkeologi

Vår 2015

UiO • **Institutt for arkeologi, konservering og historie**
Det humanistiske fakultet

Mjeltehaughellene – et klokkebeugeruttrykk?

Forsidebilde: Forenklet kart over klokkebeugerulturens spredning i Europa, og et utvalg av dekorerte hellefragmenter fra Mjeltehaugen (Av Anette Sand-Eriksen)

FORORD

Det er mange som har vært med på å gjøre dette arbeidet mulig. Den største takken rettes til Christopher Prescott, som gjennom det siste året har veiledet med entusiasme, støtte og en smittende interesse, samt hele tiden kommet med konstruktiv kritikk. Lene Melheim fortjener også en enorm takk, ikke bare for å alltid være tilgjengelig når jeg hadde spørsmål og trengte litteratur(tips), men også for å være en så inspirerende foreleser at det aldri var tvil om hvilken tidsperiode jeg skulle fordype meg i.

Takk til ansatte ved Bergen Museum, som har bidratt med dokumentasjon og vært behjelpelige i undersøkelsen av materialet. Takk til Knut Ivar Austvoll for litteratur og innspill. Takk til alle medstudenter på Blindern som har bidratt til at studietiden har vært fantastisk. Spesielt fortjerner Jonathan Siqveland, Sofie Scheen Jahnsen, Isak Roaldkvam, Eirik Haug Røe og Maria Svendsen en ekstra takk. Alle faglige og ikke fullt så faglige diskusjoner har gjort de siste to årene både lærerike og underholdene. Ragnhild Torstensen skal ha en enorm takk for å være den beste venn jeg kunne fått – takk for all latter og krangling, uten deg hadde livet vært veldig kjedelig.

Til slutt vil jeg takke mamma, pappa, Therese og Susanne for all støtten dere gir meg, den betyr mer enn ord kan beskrive.

Oslo, mai 2015
Anette Sand-Eriksen

Mjeltehaughellene – et klokkebeugeruttrykk?

INNHOOLD

<i>FORORD</i>	<i>iii</i>
<i>FIGUROVERSIKT</i>	<i>viii</i>
<i>TABELLOVERSIKT</i>	<i>ix</i>
<i>FORKORTELSER</i>	<i>ix</i>

DEL I

BAKGRUNN OG RAMMEVERK

1. INTRODUKSJON	2
1.1 UTGANGSPUNKT OG MÅLSETTING	3
1.2 PROBLEMFOMULERINGER	4
1.3 AVHANDLINGENS STRUKTUR.....	4
2. FORSKNINGSHISTORIE	6
2.1 MJELTEHAUGEN	6
2.1.1 Funnhistorie.....	6
2.1.2 Tolkningshistorie.....	8
2.2 KLOKKEBEGERKULTUREN	19
2.2.1 Forskningshistorie.....	19
2.2.2 Klokkebegeerfunn i Norge	22
3. TEORETISK RAMMEVERK	25
3.1 BEGRUNNELSE FOR VALG OG AVKLARINGER.....	25
3.2 STIL: VALGT MØNSTER AV FORMELL REGELMESSIGHET OG UTTRYKK FOR IDENTITET	26
3.3 STIL: AKTIVT VERKTØY ELLER PASSIV REFLEKSJON.....	26
3.4 PRAKSISTEORI: STIL OG IDENTITET I DEN MATERIELLE KULTUREN	27
3.5 SOSIAL IDENTITET: ET HYBRID UTTRYKK	28
4. METODISK TILNÆRMING	29
4.1 BEGRUNNELSE FOR VALG OG AVKLARINGER.....	29
4.2 KOMPARASJON SOM BEGREP OG METODE.....	29
4.3 DEN FORMELLE ANALYSE	30
4.4 DEN KOMPARATIVE ANALYSEN	32

DEL II

MATERIALGJENNOMGANG

5. PRESENTASJON AV MATERIALE OG FORMELL ANALYSE	34
5.1 KLOKKEBEGERDEKOR	35
5.2 DE DEKORERTE MJELTEHAUGHELLENE	38
5.2.1 Materialpresentasjon og beskrivelse	38
5.2.2 Formell analyse	41
5.2.3 Definisjon av stil.....	48

5.3 GÖHLITZSCH OG DÖLAUER HEIDE.....	49
5.3.1 Materialpresentasjon og beskrivelse	49
5.3.2 Formell analyse	51
5.3.3 Definisjon av stil.....	52
5.4 LE PETIT-CHASSEUR.....	53
5.4.1 Materialpresentasjon og beskrivelse	53
5.4.2 Formell analyse	54
5.4.3 Definisjon av stil.....	56
5.5 ÍNSUA, COITEMIL OG SEJOS	57
5.5.1 Materialpresentasjon og beskrivelse	57
5.5.2 Formell analyse	58
5.5.3 Definisjon av stil.....	60
5.6 SKANDINAVIA.....	61
5.6.1 Kivikgraven.....	61
5.6.2 Steinen fra Kyrkje-Eide.....	64
5.6.3 Skjølingstadhellen	66
5.6.4 Fragmentene fra Steine	67
5.7 BÅTRISTNINGER	68
5.8 SAMLET KONKLUSJON.....	70

DEL III

TOLKNING OG DISKUSJON

6. LIKT, MEN IKKE IDENTISK	72
6.1 KOMPARATIV ANALYSE.....	72
6.1.1 Gruppe 1: hellene som minner om veggtepper	72
6.1.2 Gruppe 2: hellene med fiskeben som primært motiv.....	73
6.1.3 Gruppe 3: hellene som fremstiller klesdrakter	75
6.1.4 Dolkmotiv og båtristninger	76
6.1.5 Samlet konklusjon.....	83
6.2 UTTRYKK FOR KLOKKEBEGERKULTURENS KRIGERIDENTITET.....	83
7. «KAN MJELTEHAUGENS GÅTE LØSES?»	87
7.1 BEHOV FOR SOSIAL DIFFERENSIERING OG SOSIAL IDENTIFISERING	87
7.1.1 Hierarkiseringprosesser og synliggjøring av sosial status	88
7.1.2 Ekstern og intern strukturering av identitet med havet som maktfaktor.....	89
7.2 SPREDNING AV MENNESKER OG KUNNSKAP	90
7.2.1 Push og pull.....	91
7.2.2 Ideologiske tanker i materielle uttrykk - kunnskapsspredning	91
7.3 ET MONUMENTALT UTTRYKK FOR EN NY ELITES ETABLERING.....	93
7.4 AVSLUTTENDE BEMERKNINGER.....	94
LITTERATURLISTE	95

FIGUROVERSIKT

Fig. 1.1 Norgeskart med utsnitt av Giske	2
Fig. 1.2 Oversiktsbilde av Giske (Frode Inge Helland).....	2
Fig. 2.1 Forslag til plassering av de åtte kistene (Mandt 1984)	9
Fig. 2.2 Forlag til gravanlegget som kammer (Mandt 1984).....	9
Fig. 2.3 Forslag til dekorasjon gravkammerets innside (Mandt 1984)	10
Fig. 2.4 Den ene av de to dekkhellene (Linge 2005)	10
Fig. 2.5 Mulige orienteringer av Linges to dekkhellene.....	10
Fig. 2.6 Eksempel på KBK-begravelse fra KBK i hocker-posisjon (Turek 2006)	13
Fig. 2.7 Dekoren fra Göhlitzsch og Mjeltehaugen (Marstrander 1978).....	14
Fig. 2.8 Utvalg av ristninger i gravkontekst fra Norge (Marstrander 1978).....	15
Fig. 2.9 Ristninger av båter av typen A1 (Mandt 1991 og Marstrander 1978)	18
Fig. 2.10 Klokkebegeret fra Slettabø (Skjølvold 1977)	22
Fig. 2.11 Utvalg av funn fra SN-EBA, Skrivarhelleren (Ann-Mari Olsen)	23
Fig. 2.11 Klokkebegerspisser fra Slettabø (Skjølvold 1977).....	24
Fig. 4.1 Oppgavens metodiske tilnærminger og faser i analysen	30
Fig. 4.2 De to analysetrinnene i studiet av dekor	31
Fig. 4.3 Eksempel sammenstillingen av dekorative motiv	31
Fig. 4.4 Eksempel på dekorative motiv som danner dekorativt skjema	31
Fig. 5.1 Oversiktskart over sammenligningslokalitetene	35
Fig. 5.2 Eksempel på All Over-dekorasjon (fra Lanting & Van der Waals 1976)	36
Fig. 5.3 Eksempel Maritim-dekorasjon (fra Turek 2013)	36
Fig. 5.4 Eksempel på fragmenter fra Mjeltehaugen støpt sammen i kasse.....	38
Fig. 5.5 Fragmentene i samling 1 (fra Linge 2005).....	39
Fig. 5.6 Fragmentene i samling 2 (fra Linge 2005).....	39
Fig. 5.7 Bilde av fragment B5 med dekor på begge sider	40
Fig. 5.8 Bilde av fragment B4 med dekor på begge sider	40
Fig. 5.9 Fragmentene i samling 3 (fra Linge 2005).....	41
Fig. 5.10 Dekorative motiv: frynser	42
Fig. 5.11 Dekorative motiv: bølger	42
Fig. 5.12 Dekorative motiv: fiskeben	42
Fig. 5.13 Dekorative motiv: fiskeben	43
Fig. 5.14 Dekorative motiv: sikksakk.....	43
Fig. 5.15 Dekorative motiv: sikksakk.....	43
Fig. 5.16 Dekorative motiv: sjakkruiter.....	43
Fig. 5.17 Figurative motiv: båter.....	44
Fig. 5.18 Plasseringen av stavner i forhold til frynser	44
Fig. 5.19 Uferdige sjakkruiter?.....	45
Fig. 5.20 Figurative motiv: dolk.....	46
Fig. 5.21 Tidligere fremstillinger av dolken (fra de Lange 1912 og Linge 2007).....	47
Fig. 5.22 Helle 4 fra Göhlitzsch (Halle, Tyskland) (fra Schunke 2013b og Mandt 1991)	50
Fig. 5.23 Helle 3 fra Göhlitzsch (Halle, Tyskland) (fra Schunke 2013b).....	50
Fig. 5.24 Hellene fra Dölauer Heide (Halle, Tyskland) (fra Schunke 2013a)	50
Fig. 5.25 Figurative motiver fra Göhlitzsch (fra Schunke 2013b).....	50

Fig. 5.26 Dekorative motiver fra LPC (Sion, Sveits) (fra Harrison & Heyd 2007).....	53
Fig. 5.27 Eksempel gjenbruk av grav og heller fra LPC (fra Harrison & Heyd 2007)	53
Fig. 5.28 Utvalg av dekorerte heller fra LPC (fra Harrison & Heyd 2007)	54
Fig. 5.29 Figurative motiver fra LPC (fra Harrison & Heyd 2007).....	55
Fig. 5.30 De fire hellene fra Ínsua (Galicia , Spania) (fra Rodríguez 1993).....	59
Fig. 5.31 Coitemil-hellen (Galicia , Spania) (fra Rodríguez 1993).....	59
Fig. 5.32 Steinene fra Sejos (Cantabria, Spania) (fra Teira Mayolini & Ontañón Peredo 2000 og Díaz-Guardamino 2014	59
Fig. 5.33 Hellene fra Kivikgraven (Skåne, Sverige) (fra Goldhahn 2005).....	63
Fig. 5.34 Kivikhellenes orientering i graven (fra Goldhahn 2005).....	63
Fig. 5.35 Steinen fra Kyrkje-Eide (Sogn og Fjordane, Norge) (fra Engedal 2010).....	65
Fig. 5.36 Hellen fra Skjølingstad (Rogaland, Norge) (fra de Lange 1912).....	67
Fig. 5.37 Fragmentene fra Steine (Sør-Trøndelag, Norge) (fra de Lange 1912).....	68
Fig. 5.38 Ristninger av båter av typen A1 (fra Mandt 1991).....	69
Fig. 6.1 Grupperingen med visuelt uttrykk tekstiler	74
Fig. 6.2 Dekoren fra Mjeltehaughellene	74
Fig. 6.3 Grupperingen med fiskeben som primært motiv	74
Fig. 6.4 Grupperingen med visuelt uttrykk klesdrakt.....	76
Fig. 6.5 Dolker fra sammenligningslokalitetene	77
Fig. 6.6 Lomborgs seks hovedtyper av flintdolker (fra Apel 2001)	79
Fig. 6.7 Kontaktveier og distribusjonsmønster under SN (fra Apel 2001)	79
Fig. 6.8 Utvalg av KBK-dolker (Endródi 2013, Melheim 2012 og Case 2004).....	79
Fig. 6.9 Flint- og metalldolk av typen Remedello (Steining 2010).....	79
Fig. 6.10 Remedello-dolkene fra LPC og rekonstruksjon av Mjeltehaugdolken	79
Fig. 6.11 Kart med plasseringen av båtristninger	81

(Om ikke annet er spesifisert er figurene av forfatter)

TABELLOVERSIKT

Tabell 2.1 Ulike opplysninger om Mjeltehaugens ytre mål	8
Tabell 2.2 Tidligere forskning på ristninger i gravkontekst.....	16
Tabell 5.1 Dekorative og figurative motiver i Kivikgraven.....	62
Tabell 5.2 Stilgrupper	70

FORKORTELSER

KBK	=	klokkebeugerkultur
TN	=	tidlig-neolitikum
MN	=	mellom-neolitikum
SN	=	sen-neolitikum
EBA	=	eldre bronsealder
YBA	=	yngre bronsealder
F.KR.	=	før kristus (før vår tidsregning)
E.KR	=	etter kristus (etter vår tidsregning)
BP	=	Before Present (Før nåtid, nåtid er 1950)

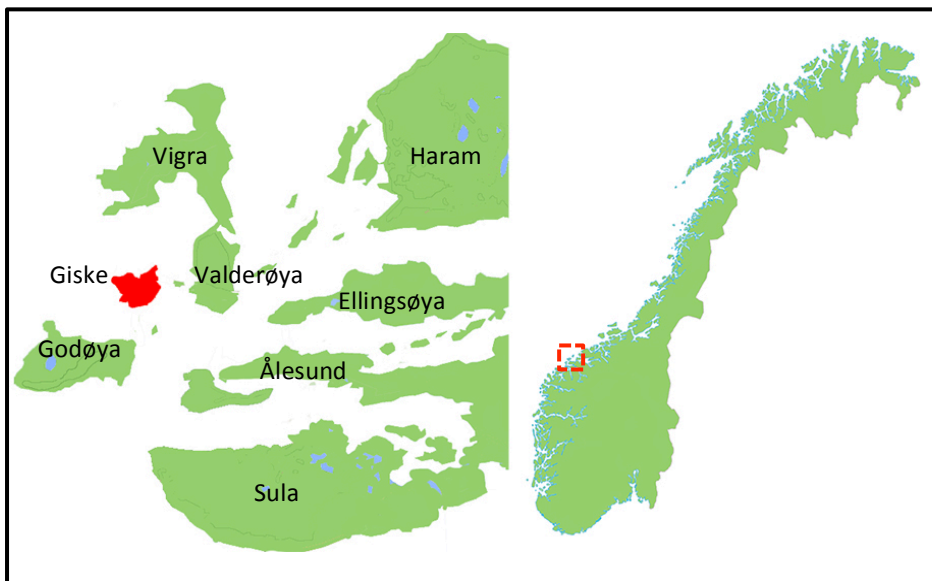

Stil som uttrykk for sosial identitet

DEL I
BAKGRUNN OG RAMMEVERK

1. INTRODUKSJON

Denne avhandlingen er et komparativt studie med utgangspunkt i monumentalgraven Mjeltehaugen på den lille, flate øya Giske like nordvest for Ålesund på Sunnmøre (Fig. 1.1). Giske er litt under 3 kvadratkilometer i utstrekning og på sitt høyeste 25 m.o.h. (Sunde 1957:20, Fig. 1.2), så navnet kan ha sammenheng med det gammelnorske ordet *gizki* som betyr «duk» eller «klut» (Heggstad et al. 1997:146). Gravhaugen har blitt gravd ut tre ganger i perioden 1847-1878, og i løpet av utgravningene kom det frem fragmenter av det som til nå er det mest omfattende funnet av ristninger i gravkontekst i Norge. Avhandlingens fokus vil ligge på de dekorerte gravhellene og den tilsynelatende likheten de har med klokkebegerdekor. Det er altså gravens funksjon i det levende samfunn som er avgjørende, og ikke dens funksjon som deponi for avdøde. Gravhaugen skal altså fungere som utgangspunkt for en kontekstualisering av den norske nordvestkyst i de fenomener og endringer som skjer på et overordnet pan-europeisk plan i løpet av det tredje årtusen f.Kr.

Fig. 1.1
Kart over Norge og utsnitt (markert med runding) av Giske (rødt) og omkringliggende øyer Av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 1.2 Oversiktsbilde av Giske tatt fra fjellet Sukkertoppen i Ålesund, Mjeltehaugen er innringet. I bakgrunnen er Vigra, og videre utover mot Atlanterhavet (Foto av Frode Inge Helland)

1.1 UTGANGSPUNKT OG MÅLSETTING

Jeg kommer til å benytte meg av den alminnelige sør-skandinaviske absolutte kronologien for sen-neolitikum (SN) og eldre bronsealder (EBA) i denne avhandlingen. Denne er basert på et stort antall C14-dateringer og har en feilmargin på ca. ± 50 år. Starten på SN I er satt til 2350 f.Kr. og til SN II til 1950 f.Kr. EBA skilles mellom tre perioder – per. I dateres til ca. 1700-1500 f.Kr., per. II til 1500-1300 f.Kr. og per. III til 1300-1100 f.Kr. (Vandkilde 1996:140; Vankilde et al. 1996).

I løpet av sen-neolitikum (SN) og i overgangen til eldre bronsealder (EBA) skjedde det omfattende samfunnsendringene i det som utgjør dagens Norge. Kort oppsummert innbefattet dette at jeger-sanker livsstilen ble avsluttet mens den europeiske bronsealderens agro-pastorale samfunn ble etablert. Et slikt hendelsesforløpet har bl.a. blitt forklart av modeller, som i korte trekk, går ut på at det var direkte kontakt over Skagerrak mellom de sør- og sørvestnorske samfunnene og klokkebegerkulturen (KBK) på Jylland (jfr. Prescott 2009a:210-211). Utgangspunktet for valg av Mjeltehaugen som arkeologisk materiale ligger i at det har blitt påpekt likheter mellom gravens dekorerte heller og klokkebegerdekor (f.eks. Prieto-Martínez 2012:44). Gjennom en formell analyse i to trinn skal de dekorerte gravhellenes stiluttrykk defineres, og basert på definisjonene skal den komparative analysen forsøke å belyse Mjeltehaugens sosio-kulturelle opphav. Analysene vil bli gjort både mot lokaliteter valgt på bakgrunn av dekorasjon og geografisk plassering.

Gjennom å plassere Mjeltehaugen i en større sammenheng på bakgrunn av den tilsynelatende likheten med KBK-dekor, er avhandlingens overordnede målsetting å bidra i diskusjonen omkring KBKs tilstedeværelse og etablering i Skandinavia (f.eks. Holberg 2000; Kilhavn 2013; Prescott 2012b; Prieto-Martínez 2008; Sarauw 2007a; Vandkilde 2001, 2005). Arbeidshypotesen videre er dermed at den tilsynelatende likheten *kan* være en indikator på at den etablerte kontakten mellom samfunn i dagens Sørvest-Norge og klokkebegerkulturen (KBK) på Jylland fra 2350 f.Kr. og utover (jfr. Prescott 2009a:210-211; Østmo 2005:58) tidlig strekte seg opp til Nord-Vestlandet. Mjeltehaugen vil således kunne knyttes opp til en forståelse av regionale forhold, men samtidig gi et bedre innblikk i endringsprosesser som preger perioden, både i Norge, og Europa som sådan. Dette også om det ved nærmere undersøkelser viser seg at gravhaugen ikke har tilknytning til KBK. Med dette utgangspunktet er hovedmålsettingen å forsøke å forstå hva Mjeltehaugen kan representere og besvare: «Kan Mjeltehaugens gåte løses?» (Mandt 1984:79)

Jeg har valgt å legge en aktørsentrert teoretisk plattform til grunne for avhandlingen, og med en slik tilnærming blir produksjon eller reproduksjon av sosiale strukturer et sentralt

tema. Her skal de sosiale strukturene undersøkes gjennom analyser av dekor og drøfting av *stil som uttrykk for sosial identitet*. I stil legger jeg et mønster av formell regelmessighet synlig i den materielle kulturen (jfr. Prieto-Martínez, Cobas-Fernández og Criado-Boado 2003:148), hvor stilistiske endringer og forskjeller reflekterer ulikheter (Prieto-Martínez 2008:122) basert på at det ikke eksisterer tilfeldigheter i valg av dekorative motiv eller sammensettingen og organiseringen av dem (Prieto-Martínez 2012:40). I identitet legger jeg å kjenne hva som gjør meg til meg eller deg til deg gjennom klassifisering eller kartlegging av den menneskelige verden og vår plass i den (jfr. Jenkins 2004:5). Således blir «sosial identitet» menneskets kunnskap om sin tilhørighet til visse sosiale grupper. Jeg kommer med andre ord til å ta utgangspunkt i identitet som noe sosialt betinget, fordi, i henhold til Pierre Bourdieus (1977) praksisteori, «identity is grounded in the shared subliminal dispositions of the habitus which shape, and are shaped by, objective commonalities of practice» (Jones 1997:90). Med utgangspunkt i dette skal jeg argumentere for hvordan stil, her som dekor, er et uttrykk for sosial identitet gjennom vår habitus.

1.2 PROBLEMFORMULERINGER

Den tilsynelatende likheten mellom dekor på Mjeltehaughellene og klokkebegeerdekor kan altså være et uttrykk for kulturens etablering på Sunnmøre, og dette skal undersøkes ved hjelp av følgende problemformuleringer:

- Hvilke likhetstrekk har egentlig Mjeltehaugen med KBK når det kommer til dekor i gravkontekst?
- Kan den tilsynelatende likheten uttrykke tilhørighet til KBK basert på stil som uttrykk for sosial identitet?

På bakgrunn av resultatene skal det avslutningsvis diskuteres om

- Mjeltehaugen kan plasseres i en historisk kontekst eller bør gravhaugen fortsatt betraktes som et unik og isolert tilfelle i forhistorien til dagens Norge?

1.3 AVHANDLINGENS STRUKTUR

Avhandlingen er inndelt i tre deler, dette er først og fremst et strukturelt grep og ikke ment som absolutte skiller. I *Del I* «Bakgrunn og rammeverk» vil Mjeltehaugens funn- og tolkningshistorien (kap. 2.1) redegjort for først, i tillegg vil misforhold mellom materiale og

tidligere tolkninger kort problematisere. Dernest vil KBKs forskningshistorie generelt og i Norge (kap. 2.2) bli redegjort for, og til slutt vil avhandlingens rammeverk og tilnærming i form av teori (kap. 3) og metode (kap. 4) bli skissert.

I *Del II* «Materialegjennomgang» skal det valgte materialet presenteres og formelt analyseres (kap. 5). Som et forsøk på å nyansere resultatene som kom til syne ble den komparative analysen (kap. 6.1) skilt fra den formelle. I løpet av analysene ble det også bestemt å la komparasjonen danne kapittel med vurderingene av tolkningsalternativene (6.2), som fortløpende ble synlige i materialbehandlingen. Samlet sett ble det derfor naturlig å plassere dette kapitlet (kap. 6) i *Del III* «Tolkning og diskusjon».

Utover dette består *Del III* av avhandlingens diskusjon (kap. 7). Utgangspunktet for diskusjonen er konklusjonen fra det foregående kapitlet, og som et resultat av dette er kapitlet strukturert «baklengs», der formålet er redegjøre for hvorfor og hvordan konklusjonen er mulig.

2. FORSKNINGSHISTORIE

Forskningshistorien er en levende del av arkeologien, både fordi den er med på å legge premisser for og utvikle kommende forskning gjennom kunnskapsproduksjon. I tillegg forteller den en historie om forholdet mellom forskersubjekt og forskningsobjekt, ofte basert på forskningsinteresser. I dette kapitlet skal tidligere forskning vurderes med utgangspunkt i Mjeltehaugen. Hensikten er å enten nøste opp i eller forsterke tidligere tolkninger, og samle trådene for hva en egentlig vet om gravhaugen og KBK. Mjeltehaugens funn- og tolkningshistorie vil derfor bli presentert først, og dernest skal Mjeltehaugens tidligere forbindelser, tolkninger og sammenligninger gjennomgås. Avslutningsvis i dette kapitlet skal jeg ta for meg KBK, dette er ikke ment som full gjennomgang av forskningshistorien, men et forsøk på å trekke de lange linjene og klargjøre mitt ståsted.

2.1 MJELTEHAUGEN

I den første delen vil jeg presentere Mjeltehaugens funnhistorien, basert på det som foreligger av dokumentasjon fra de tre utgravningene i henholdsvis 1847, 1867 og 1878. Den andre delen er en gjennomgang av gravhaugens tolkningshistorie, eller hvordan ettertiden har behandlet det som presenteres i første delen.

2.1.1 Funnhistorie

I mai 1847 meddelte grunneier Christopher Hagerup at han sammen med noen andre delvis hadde gravd ut en «stor og skjön Gravhöi» på Giske (Christie 1847:1). I juli det samme året hadde Wilhelm Frimann Koren Christie sin årlige rundreise for å samle inn oldsaker til museet i Bergen, og han stoppet da innom Giske for å høre med Hagerup hva som hadde kommet frem under utgravningen. I sin innberetning til direksjonen ved Bergen Museum omtalte Christie funnene som av «störste Interesse for Antiqvarerne» og at de «fortjener nærmere Undersögelse» (Christie 1847:3). Christies beskrivelse av funnene var videre at

omtrent 2 Alen under Höien laae 8, ved Siden av hverandre anbragte, Steenkister, hvoraf Hovederne eller de bredeste Ender vendte mod Øst, Fodstykkerne mod Vest. Kisterne bestode af store, tynde Skifersteens Heller, og vare meget tætte. [...] uden at der var aabne Rum imellom Kisterne. [...] Paa undersiderne af Overliggerne, men ikke på sidehellerne, vare Forziringer indhugne, bestaaende af Cirkler, Slyngninger, langs og tværgående Streker og Blade. – I ingen af Kisterne var Steenbund, og der fandtes heller ikke i nogen af dem andet, end Sand, brændte Been og Aske (Christie 1847:1-2)

Christie påpeker at opplysningene «skylder Proprietair Hagerups muntlige beretning, da vi den 4 Julie 1847 var på Gidsköe» (Christie 1847:2), og at det ikke var noen sakkyndige tilstede under selve utgravningen (Christie 1847:1). Innberetningen til direksjonen avsluttes med å informere om at ved hans andre besøk på Giske 19. august 1847 ble gravhaugen, eller retten til å utføre utgravninger og undersøkelser, kjøpt av Bergen Museum (Christie 1847:4).

Den neste utgravningen var i 1867 under ledelse av Christian Henrichsen, og all hans aktivitet er dokumentert i brev sendt til medlemmer av direksjonen. I følge Henrichsen å finne et gravanlegg av kongelige dimensjoner som han mente lå dypere i haugen. Han hadde m.a.o. aldri interesse av eller intensjoner om å undersøke kammeranlegget bestående av de dekorerte gravhellene. Svar på det fantes en grav til fikk Henrichsen imidlertid aldri, fordi sjakten raste sammen like etter han møtte rullesteinslaget. Det var dette laget han mente at «*efter al Sansynlighed er en Overdækning af det egentlige Gravkammer*» (Henrichsen 1867). I et senere brev til direksjonen uttrykker Henrichsen et ønske om å fortsette utgravningen, men det ble det aldri noe av. Utgravningen hans var likevel ikke resultatløs, og det kom frem flere dekorerte hellefragmenter, deriblant to av båtfigurene og i tillegg fant Henrichsen både keramikkskår og en bit av en hodeskall. Han opplyser at alt ble sendt til Bergen Museum (Henrichsen 1867), men dessverre er verken keramikken eller skjelettrestene bevart i dag.

Den tredje, og hittil siste, utgravningen var i 1878 og ble gjennomført av Anders Lorange. Hans rapporter forteller at hele gravhaugen ble gjennomgravd

for om muligt at paatræffe en urørt Gravkiste eller andre Forhold, der kunde tjene til nærmere at belyse den ældre Fundberetningen samt til nærmere at bestemme Begravelsernes og Hagens tilblivelsestid (Lorange 1879:23)

Han undersøkte bl.a. rullesteinslaget, der Henrichsen måtte avslutte, og fastslo at dette var gammel havbunn. Fra denne utgravningen kom det også frem flere fragmenter av dekorerte gravheller, samt brente skjelettresten og en bronsespenne (B3266a) (Lorange 1879:24). Denne var nesten identisk med spennen (B2721) funnet i 1871 i masser utkastet fra tidligere utgravninger (Lorange 1875:107). Lorange mente at disse to spennene utgjorde et par, og at de stammet fra en kvinnelig sekundærbegravelse som han daterte til rundt 200 e.Kr. Han foreslo dermed at det eksisterte to faser med gravlegginger i Mjeltehaugen. Den første representert ved de dekorerte gravhellene, mens den andre representert ved spennene (Mandt 1983:18). Lorange's utgravning er den som er best dokumentert og ettertiden har gitt hans opplysninger størst kredibilitet.

2.1.2 Tolkningshistorie

Konstruksjonen av gravminnet

Når det gjelder konstruksjonen av Mjeltehaugen, gir de skriftlige kildene fra 1800-tallet varierende opplysninger. Det er Lorange mer detaljerte skildringer som har fått mest støtte (Mandt 2005:125; Linge 2007:20). Det er derfor viktig å påpeke at han hadde det dårligste utgangspunktet for å gjøre observasjoner, så de andre opplysningene fra utgravningen på 1800-tallet bør brukes som kildekritikk av Lorange (jfr. Linge 2007:23). Gravhaugens ytre mål og utseende vil kun kort bli redegjort for, siden det er den indre oppbygningen og gravhaugens stratigrafi som i større grad vil bidra i forståelsen av det som er den største forskjellen i opplysningene – nemlig kistanleggets konstruksjon og antallet kister.

Mjeltehaugen er en monumentalgrav som er godt synlig i det flate landskapet på Giske. Registeringer fra 1980 oppgir en diameter på rundt 25 meter og en høyde på 2-3 meter, og dette er relativt likt tidligere mål (Tabell 2.1). De tidligste dateringene av Mjeltehaugen ble gjort gjennom å se på formen, der en stor gravkiste dekket av en røys og en jordkappe regnes som typisk for EBA (Mandt 1984:75). Mens dekoren, både den geometriske og båtfigurene, ble brukt til å plassere graven i mellom SN (Marstrander 1963) og EBA (de Lange 1912). Den seneste dateringen har brukt gravskikken – kremasjon – som delvis grunnlag for en datering til EBA per. II eller III (Linge 2007).

Tabell 2.1 Opplysninger om Mjeltehaugens ytre mål fra dokumentasjon fra utgravningen (jfr. Linge 2007:23)

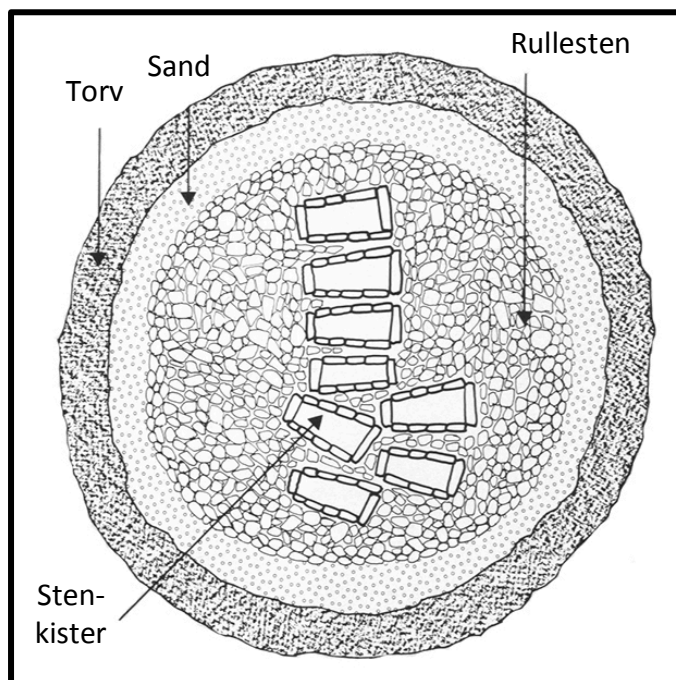
Hvem:	Omkrets:		Høyde:		Diameter:	
Christie 1847	140 alen	88 m	10-15 alen	6,5-9 m	44 alen	27,5 m
Henrichsen 1865	250 fot	77,5 m	15-18 fot	4,5-5,5 m	80 fot	24 m
Henrichsen 1867		-	12 alen	7,5 m	30-40 alen	19-25 m
Lorange 1878		75 m		2 m og 7 m		22 m

Når det gjelder haugens indre mål og opplysningen av stratigrafiske lag kan variasjonene skyldes problemer med å skille mellom den naturlige og kunstige oppbyggingen av gravhaugen, samt forskjeller i hvor målene er tatt i fra. Lorange opplyser at det under gravhaugens gresstorv var et ca. 80 cm tykt lag av fin, sortbrent, askelignende sand. Deretter kom et lag med store strandsteiner ordnet med omhu. Mellom disse var det mørk, brent sand som gikk over til stadig lysere rødbrun farge. Til sammen utgjorde de nevnte lagene en stratigrafi på 2 m. Under disse var det 5 m med gråhvit, trolig naturlig, sand (Lorange

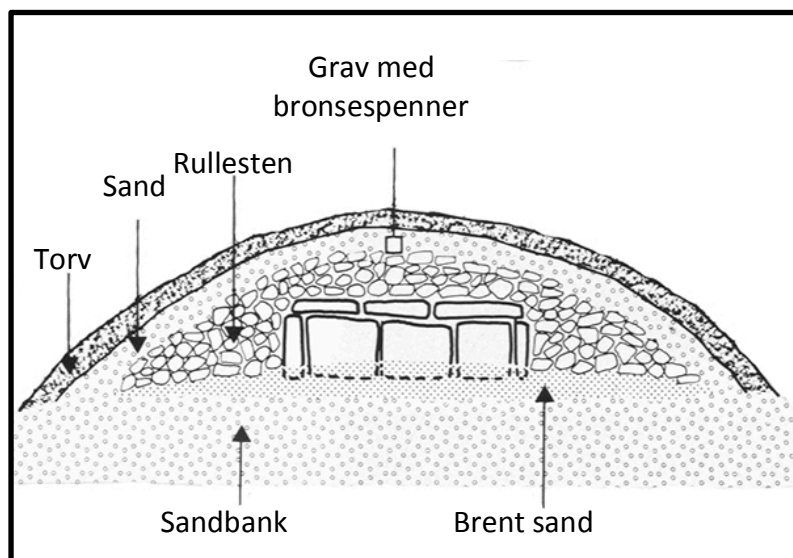

1879:24, se Fig. 2.2). Bortsett fra mål på rullesteinlaget, så oppgir verken Christie eller Henrichsen mål som er nevneverdig forskjellig fra Loranges. I følge Christie (1847:1) var dette laget på ca. 1,3 m mens Henrichsen (1867) oppgir at det var på ca. 1 meter.

Mjeltehaugen har trolig en total høyde på 7 m hvorav de 2 øverste er kunstig oppbygd. Det eneste eksakte målet som er oppgitt er 80 cm med askelignende sand. De resterende 120 cm består altså av rullestein, torv og varmpåvirket sand. Siden rullesteinslaget har mål mellom 1 til 1,3 meter, er det nok rimelig å anta at de to andre lagene er relativt tynne, neppe mer enn 5-10 cm hver (jfr. Linge 2007:24, se Fig. 2.2).

Fig. 2.1
De åtte steinkistene plassert side om side, slik som Hagerup, via Christie, informerte (Fra Mandt 1984:74)

Fig. 2.2
Gravanlegget som kammer, etter Loranges beskrivelser (Fra Mandt 1984:74)

Mjeltehaughellene – et klokkebelegeruttrykk?

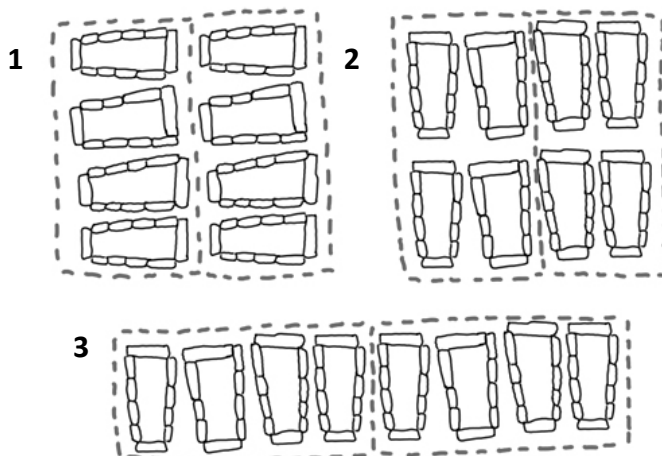
Fig 2.3

Forslag til hvordan gravkammeret kan ha sett ut basert på Loranges beskrivelser, med de åtte dekorerte skiferhellene vendt innover (Fra Mandt 1984:74)

Fig. 2.4

Forslag til hvordan en av de to hellene. Hver dekker fire kister, som indikert av båtene (Fra Linge 2005:556)

Fig. 2.5

De tre mulige orienteringer av de to dekkhellene. Nr. 2 er den som er minst sannsynlig i følge Linges rekonstruksjon (som synlig på figur 2.4), men dette er ikke noe Linge tar stilling til utover at det er fire kister under hver dekkhelle (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Konstruksjonen av kisteanlegget

I løpet av de siste 150 årene har det vært uenigheter om hvorvidt kisteanlegget i Mjeltehaugen består av åtte kister (Fig. 2.1) eller en gravkiste bestående av åtte skiferheller, (Fig. 2.2 og 2.3). Det siste synet ble fremholdt av Lorange, som mente at ideen om åtte kister hadde oppstått som en misforståelse mellom Hagerup og Christie (Lorange 1879:25; Linge 2005:540; Mandt 1984:74). Som ift. konstruksjonen av gravminnet har Lorange fått størst aksept i ettertiden, bl.a. av Eyvind de Lange (1912:13), Per Fett (1950:44), Sverre Marstrander (1963:317) og Jostein Aksdal (1996:102). Mens Gro Mandt (1983:19, 1984:74-75, 1991) og Klavs Randsborg (1993:72) mener at Hagerups informasjon, via Christie, ikke fullstendig kan utelukkes. I tillegg har Trond Eilev Linge, i sin masteravhandling fra 2004, stilt seg tvilende til Lorange's kisteanlegg. Han hadde som mål å rekonstruere større ristingsflater og således kunne klarne opp i konstruksjonen (Linge 2007:27). Han dannet et referansesystem for fragmentene som tok utgangspunkt i kalkeringer gjort av Mandt i 1976. De syv kalkeringsbladene gjorde at Linge opererte med kategoriene A til G i sitt referansesystem. Videre ble hvert fragment tillagt et tall, f.eks. A1 og B5a, hvor liten bokstav indikerer at fragmentet har dekor på begge sider (Linge 2007:13). Basert på direkte og indirekte koblinger dannet han seg et overblikk over fragmentenes mulige og ikke mulige sammenhenger. Direkte består av bruddflater som passer sammen og motivmessige sammenhenger, mens indirekte er betegnende for koblinger med utgangspunkt i motivstrukturen – m.a.o. relasjonene mellom de enkelte motivene. I tillegg kan feltbredd og eventuelle repeterende trekk være både direkte og indirekte (Linge 2007:28-29).

I løpet av rekonstruksjonen argumenterer Linge mot Lorange's åtte dekorerte skiferheller. Han mener det i stedet er to større dekkheller (Linge 2007:27-68; 2005:555-556, se Fig. 2.4 og 2.5), som hver dekker fire kister. Linge går derimot ikke inn på hvordan kistene er plassert under dekkhellene. Selv mener Linge (2007:64) at han med dette styrke Hagerup og Christies scenario, og svekker Lorange's. Om Linges rekonstruksjon av større ristingsflater er korrekt, så er jeg enig i at hellene er av betydelige større dimensjon enn Lorange's åtte heller på 60 x 125 cm. Jeg er imidlertid ikke enig i at dette nødvendigvis styrker eller svekker scenarioene i forhold til hverandre. For eksempel nevner aldri Christie noe om kistenes plassering annet enn at de er «ved Siden af Hverandre anbragte» med de «bredeste Ender, vendte mod Øst, Fodstykkerne mod Vest» (Christie 1847:1). Hvorvidt han mente at kistene lå plassert som på figur 2.1 kan en dermed ikke vite. Derfor mener jeg at Linge kun styrker Christies scenario hvis det var åtte kister på en rekke eller fire kister på to rekker, som på figur 2.5. På motsatt side kan Linges påvisning av de to dekkhellene delvis

styrke Loranges scenario om en gravkiste, nettopp fordi så lite av sidehellene foreligger. Det er bare snakk om to større i stedet for åtte små, der de to fortsatt fungerer som dekkheller. Dette samsvarer med Christies' (1847:2) opplysning om det «Paa Undersiderne af Overliggerne, men ikke på Sidehellerne, vare Forziringer indhugne». Noe som medfører at rekonstruksjonsforslaget på figur 2.3 er feil, men at en mulighet er at ikke-dekorerte og dekorerte heller bytter plass. Uansett plassering, så er et slikt kammer lik de tyske kamrene Marstrander (1963) drar parallell til. Han mener at denne likheten tyder på kontakt mellom Sunnmøre og kontinentet, trolig via Danmark (Marstrander 1963:325). På motsatt side har Mandt (1984) argumentert i mot langtrekkende kulturpåvirkninger, fordi det er vanskelig å forstå hvordan «påvirkning fra det kontinentale kulturmiljøet i yngre steinalder bare skulle etterlate seg dette ene minnet på den norske nordvestkysten, og ingen tilsvarende i det store området i mellom» (Mandt 1984:76). Etter min mening er dette et argument for det motsatte, og den delen av Mjeltehaugens forskningshistorie som er mangelfull. Denne avhandlingen kan være med å vise hvordan den allerede etablerte sannheten om kontakt mellom Jylland og sørvestnorske samfunnene over Skagerrak (Prescott 2009a:210-211; se også Prescott & Walderhaug 1995; Prescott 2012a, 2012b; Vander Linden 2012; Østmo 2005, 2008, 2009, 2012) trolig har strekt seg lengre nordover.

Som avslutning på denne delen vil jeg kort påpeke at når det gjelder de ulike konstruksjoner – Christies åtte kister, Loranges åtte skiferheller og Linges to dekkheller – så har de en lengde på rundt 125 cm. Dette passer ikke til et voksent menneske i utstrakt positur, og Linge (2007:72) mener at en slik liten hellekiste kan tyde på at de brente skjelettrestene like gjerne kan knyttes til de dekorerte hellene som til sekundærgraven med bronsespennene, som Lorange (1879:26) mente. At det ble funnet rødbrun, varmepåvirket sand er i følge Linge en ytterlige indikator på kremasjon, og han mener derfor at dette bidrar til å datere Mjeltehaugen til EBA per. II eller III (Linge 2007:119, 129). Jeg har to innvendinger mot denne argumentasjonen: for det første kan ikke kistestørrelsen brukes til å utelukke inhumasjon. F.eks. så er kroppsorientering i hocker-posisjon svært vanlig innenfor KBK (Vandkilde 2005:14, 22; Melheim 2012a:73; Moragón 2012:53; Turek 2012:663-664) og i de fleste andre ung-neolittiske kulturer. Det er altså mulig at kroppene har vært ordnet som KBK-begravelsene på figur 2.6.

For det andre så utelukker ikke kremasjon dateringer tidligere enn EBA per. II eller III. Nordisk SN er en periode med stor variasjon i gravskikker, der også likbrenning forekommer (Kraus 2009:55, 72), selv om inhumasjon fortsatt er den mest vanlige gravskikken (Vandkilde 2005:14, 22), også på kontinentet som sådan (Turek 2006:173).

Likefremt er jeg enig med Linge i at skjelettrestene *kan* knyttes til de dekorerte gravhellene, men ikke på bakgrunn av kistestørrelsen. Videre er jeg også uenig i at en eventuell kremasjonen kan brukes til å datere Mjeltehaugen til EBA per. II eller III.

Fig. 2.6 Eksempel på begravelse fra KBK, hvor den gravlagte er i hocker-posisjon (Fra Turek 2006:173)

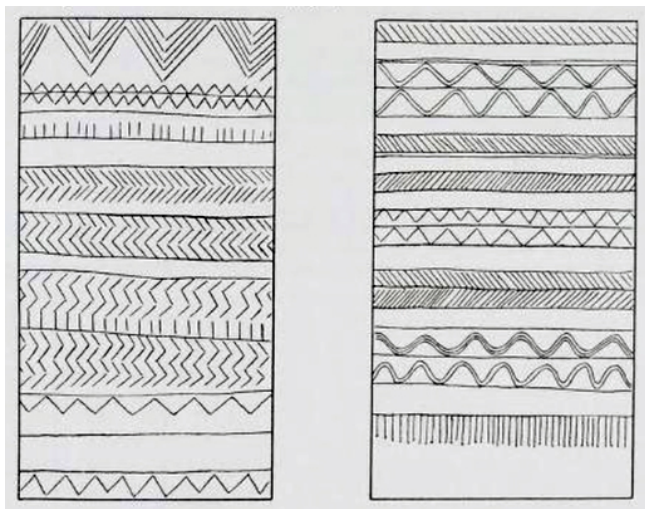
De dekorerte gravhellene

Den siste gjennomgangen av ristninger i gravkontekst viste at det i dagens Norge er rundt 60 tilfeller av ristninger enten på heller fra kister eller på løse steiner. Disse består hovedsakelig av skipsfigurer, fotsåler og skålgroper, men geometriske mønstre og bånd forekommer. Geometrisk dekor er i tillegg den eneste som ikke umiddelbart gjenfinnes blant motivene på de store åpne ristningsfeltene (Syvertsen 2005:503, 507). Det er nettopp geometriske bånd som i størst grad dekorerer Mjeltehaughellene, men verken Christie (1847) eller Lorange (1879) ga dekoren noe mer oppmerksomhet enn å beskrive den. Samt løst trekke parallell til Kivik-graven i Sverige (Christie 1847:3; Lorange 1879:27). Som nevnt virket Lorange mer opptatt av konstruksjonen av gravanlegget, og det var hans arbeid med stratigrafien som først var med på å datere de dekorerte gravhellene. Denne tidfestingen ble basert på de to bronsespennene, hvorav den ene i følge Lorange ble funnet *in situ* i et lag høyere enn hellene. Lorange mente at de tilhørte sekundærgraven fra eldre jernalder. Siden de dekorerte hellenes motivkrets var fremmed for denne periodens dekor måtte de tilhøre en eldre periode. Han konkluderer dermed at de dekorerte gravhellene i må ha tilhørt bronsealderen (Lorange 1879:25-26). Dette er *terminus ante quem*, og alle under- og tidligere perioder er en mulighet.

Først på begynnelsen av 1900-tallet ble dekoren undersøkt i en bredere kontekst, da Eyvind de Lange (1912) satte Mjeltehaugen i sammenheng med de til da kjente dekorerte gravhellene i Norge, hvor alle ble tidfestet til eldre bronsealder (de Lange 1912:25). For Mjeltehaugen var dekoren viktig i dateringen – båtfigurene som indikasjon på bronsealder, geometriske bånd som argument for eldre bronsealder (de Lange 1912:21). Dette står i kontrast til Marstrander (1963:319, 325), som 50 år etter de Lange mente at båndene var

fremmed for bronsealderen. Han mente at de måtte ha kontinentale paralleller, og at en gruppe steinheller fra dagens Tyskland «displays closely related examples of a linear decorative art which seem to have a clear connection to burials of Single Grave / Cord Ware Cultures» (Marstrander 1978:54). I følge Marstrander (1978) gjaldt dette spesielt sikksakkmotivet, som uten tvil må representere en arv fra de geometrisk, lineære båndene karakteristisk for de tyske gravene, da spesielt Göhlitzsch-hellene. Sentral-europeiske bronsealderimpulser hadde altså funnet veien nordover, muligens via tekstiler. Marstrander mente at det virket rimelig å forklare båndene, på Mjeltehaughellene på samme måte, spesielt pga. sikksakkmønsteret og frynsene (Marstrander 1978:56-58). At ristningsmotiver har spredd seg gjennom fremstillinger på andre materialer, som for eksempel tekstil, tre eller skinn, har også blitt foreslått av Glob (1969) og Malmer (1981).

Marstrander mente at «A comparison between the decorative schemes of the northern slabs in the Göhlitzsch cist and one of the Mjeltehaugen fragments displays congruences which could hardly be explained as coincidences» (Marstrander 1978:52, Fig 2.7). Dette er synliggjort på figur 2.7, men det kan virke som at Marstrander har «formet» dekoren på Mjeltehaughellene etter dekoren på hellen fra Göhlitzsch, og at den sammenstillingen ikke gir et helt korrekt bilde av hvordan det dekorative uttrykket egentlig er. I tillegg kan likheten i dekoren være «farget» av likheten mellom gravkammerne, slik som den er beskrevet av Lorange. Likheten i kammerkonstruksjonen er så stor at den har fått overskygge det faktumet at dekoren egentlig ikke er så lik som enkelte har hevdet (f.eks. Mandt 1983, 1984, 1991; Marstrander 1963, 1978). Aksdal (1996:104) er en av få som argumenterer mot denne sammenstillingen. Han mener at det kun er ved første øyekast de virker like, og at man ved mer detaljerte studier vil finne flere dekorative motiver som skiller de to fra hverandre.

Likevel er han enig i dateringen til SN, siden Mjeltehaughellene har dekorelement som er ukjent for bronsealderen (Aksdal 1996:104).

Fig. 2.7

Dekoren på Göhlitzsch-hellen til venstre og Mjeltehaugen til høyre (fra Marstrander 1978:52). Hvis en sammenligner Mjeltehaugens dekor med senere fremstillinger (se f.eks. Fig 2.3 eller 5.5) kommer det tydelig frem at denne figuren skaper et noe feil bilde av de dekorerte Mjeltehaughellene

Marstrander (1963, 1978) er den som mest detaljert har diskutert Mjeltehaugen med tanke på å dra paralleller til andre dekorerte gravheller - da både i Norge så vel som på kontinentet. Han mente at det blant ristningene i det norske materialet fantes en liten gruppe dekorerte heller fra BA-graver «which seems to give us more real indications of foreign elements in Nordic rock carvings, and which deserve more attention than they have received up to date» (Marstrander 1978:46, Fig. 2.8).

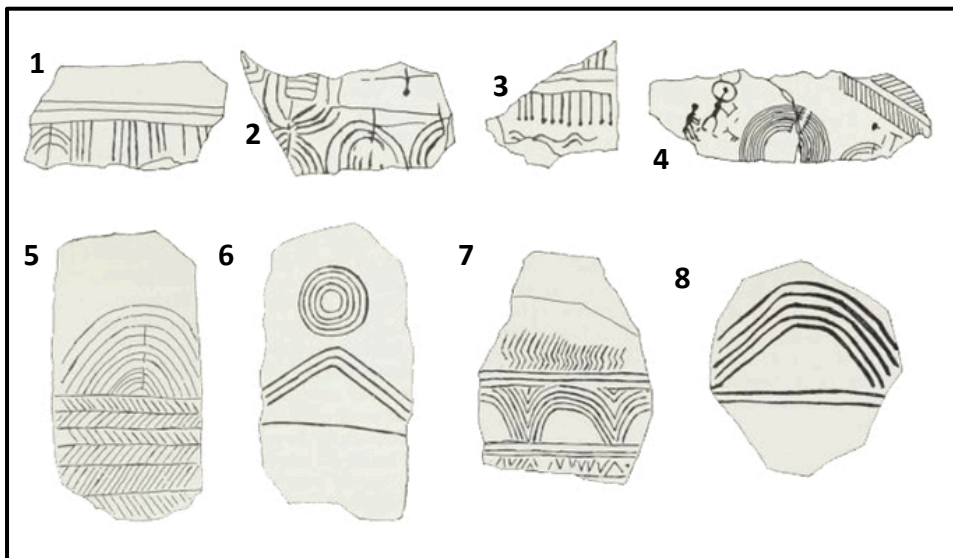

Fig. 2.8

1, 2 og 3 er fra Steine.

De to første er det

samme fragmentet med dekor på begge sider. 4 er fragmentet fra Solhaug. 5 er fra Skjølingstad, 6 fra Hodne, 7 fra Auglend og 8 fra Søyland (Fra Marstrander 1978:47 og 49, fig. 1 og 2)

I tabell 2.2 ser man de eksemplene på dekor i gravkontekst som Mjeltehaughellene blir omtalt ofte med. Av alle de dekorerte gravhellene påpekte Marstrander (1978) «The Mjeltehaugen slabs with their wealth of decorative elements naturally form the most important item of the group» (1978:50). Likevel har dette ikke vært tilfelle i nesten all forskning på Mjeltehaugen. For å eksemplifisere, Mandt (1983:26) mente at det er flere elementer ved Mjeltehaugen som indikerer en felles kulturell tradisjon langs norskekysten, noe som gjør at den ikke er like unik og isolert som tidligere antatt (se også Marstrander 1978). Videre mente hun at dekoren sett under ett er et resultat av kryssende kulturimpulser kombinert med lokale elementer (1983:28, 1991:275). Dette er en valid observasjon, men basert på feil premisser. Med dette mener jeg den tilsynelatende selvmotsigelsen i forhold til kulturelle impulser. Videre er det helt åpenbare forskjeller mellom de dekorerte Mjeltehaughellene og de andre dekorerte gravhellene eller –steinene omtalt ovenfor. Unntaket er kanskje fragmentene fra Steine og gravsteinen fra Skjølingstad, og disse skal, sammen med noen andre eksempler på dekor i gravkontekst ytterligere behandles senere (kap. 5 og 6).

Mjeltehaughellene – et klokkebegeruttrykk?

Tabell 2.2 Tidligere forskning på geometriske ristninger i gravkontekst, ordnet etter hvordan jeg vurderer deres tilsynelatende likhet med Mjeltehaugen. Forbehold om at det finnes flere. Tallene i parentes representerer tallene på figur 2.8.

Grav:	Dekor:	Informasjon:	Hvem:
Steine (1-3) (Byneset, Trøndelag) T3219	Konsentrisk sirkel Bølger Frynser	Fragmenter, trolig fra dekkhelle til en kiste. Ingen andre funn.	de Lange (1912) Marstrander (1978) Mandt (1983, 1991) Marstrander og Sognnes (1999)
Skjølingstad (5) (Karmøy, Rogaland) B6129	Konsentrisk sirkel Fiskebein	Dekkheller, ufullstendig i nedre kant. Funnet med en urne, som inneholdt forkullede bein. Verken urnen eller beinene er i dag bevart	de Lange (1912) Fett og Fett (1941) Møllerop (1967) Marstrander (1978) Mandt (1983, 1991) Syvertsen (2003, 2005) Nordenborg Myhre (2004)
Auglend (7) (Jæren, Rogaland) S2405	Konsentrisk sirkel Sikksakk-mønster	Sies å være funnet i gravhaug. 82 x 66 cm.	de Lange (1912) Fett og Fett (1941) Møllerop (1967) Marstrander (1978) Syvertsen (2003, 2005) Nordenborg Myhre (2004)
Solhaug (4) (Ørlandet, Trøndelag) T18933	Konsentrisk sirkel Fiskebein	Trolig fra gravhaug på 60 m i diameter, som ble ødelagt under og like etter krigen. 83 x 28 cm.	Marstrander (1978)
Hodne (6) (Klepp, Rogaland) S3506	Konsentrisk sirkel Sikksakk-mønster	Fragmenter, kanskje fra en steinkiste. 114 x 58 cm.	Fett og Fett (1941) Møllerop (1967) Marstrander (1978) Syvertsen (2003) Nordenborg Myhre (2004)
Søyland (8) (Jæren, Rogaland) S4452	Konsentrisk sirkel	Trolig del av en vegg til kiste. Funnet med keramikkskår og kull, som i dag ikke er tatt vare på. 82 x 66-45 cm	Fett og Fett (1941) Marstrander (1978) Syvertsen (2003, 2005) Nordenborg Myhre (2004)

Et annet eksempel er Linge, som i sin masteravhandling (2007 [2004]) ønsker å diskutere Mjeltehaugens datering og kulturhistoriske kontekst, knytte graven opp mot generelle trekk og endringer ved gravskikken på et skandinavisk nivå, samt søke mening for materialet innenfor en rituell kontekst (Linge 2007:12-13). Jeg skal ikke ta noe videre stilling til hans målsettinger, men påpekte at han gjør dette uten å behandle dekoren eksplisitt, med unntak av når han bruker dekor som hjelpemiddel i plassering av fragmenter i forhold til hverandre. Selv mener han at dekoren ikke kan brukes som grunnlag for datering, fordi den bør karakteriseres som universell, siden alle motivene opptrer på bronser og/eller annet materiale fra eldre bronsealder (Linge 2007:82). Han understøtter dette argumentet ved å vise

til to kammer, den ene dekorert med med fiskebein og den andre med sikksakkmotiv (Linge 2007:82 Fig. 41), men nevner aldri noen av de andre motivene. I tillegg tar han i *ikke* hensyn til mulige tidligere sammenhenger, og dette er en klar svakhet ved hans arbeid. For eksempel ble Mjeltehaughellenes tilsynelatende likheter med KBK, både når det kommer til flere dekorelementer og en strenge lineære inndelingen i bånd, allerede påpekt av Marstrander for over 50 år siden (1963:319).

Linge konkluderer sin diskusjon med at mangel på direkte daterende materiale gjør det vanskelig å datere Mjeltehaugen nøyaktig, men «Ei vurdering av fleire aspekt ved materialet gjer det likevel overvegande truleg at kammeranlegget vart oppført ein gong innanfor periode II eller III av bronsealderen» (Linge 2007:131). Aspektene han sikter til må da være de tre faktorene monumentet, kremasjonen og kistene (Linge 2007:89). Hans datering tar i for stor grad utgangspunkt i en gravtypologi som ikke er absolutt, og i tillegg forekommer kremasjoner også under SN – «en periode med stor variation, hvad angår gravtyper» (Kraus 2009:55, 72). Basert på sine resultater av rekonstruksjonen hevder Linge (2007:129) at det er snakk om en samlet gravlegging av åtte individer, og at dette kan være en årsak til kremasjon, siden det muliggjør en potensiell oppbevaring av skjelettresten over lang tid. Jeg anser Linges argumentasjon for svak til at dette er en konklusjon som uten videre kan godtas. Utover dette innebærer at de åtte båtristninger kan representere hvert sitt individ. Dette bringer meg inn på det elementet som i større grad enn gravkonstruksjonen taler i mot en datering til EBA per. II eller III, nemlig båtristningene.

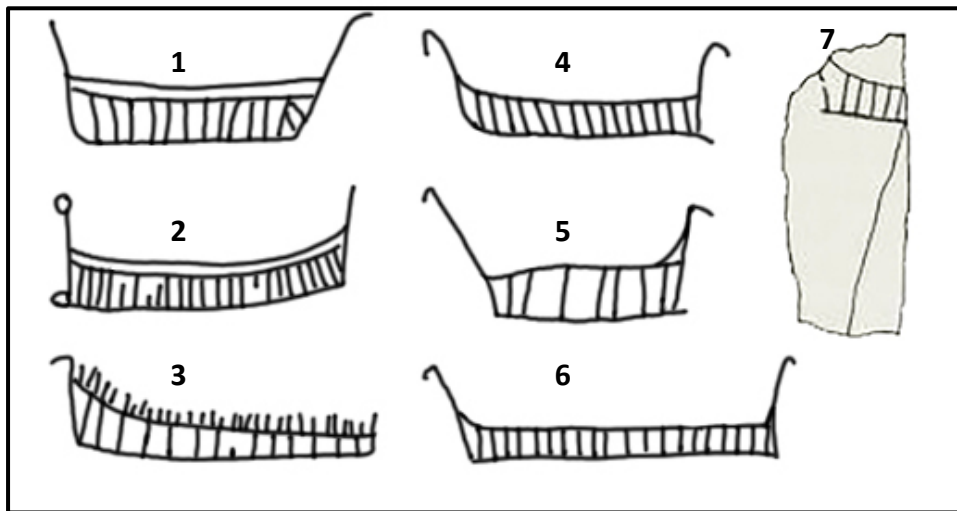
Før jeg går nærmere inn på Mjeltehaugbåtene, kan det være nyttig å påpeke at

the chronology of ships as a dating method is rather blunt tool for dating rock art. [...] Despite the obvious shortcomings of most ship chronologies there are no doubt that the chronology can be a useful tool for obtaining and understanding of the genesis and history of individual rock art sites (Bengtsson 2013:253)

De fleste typologisk-kronologiske modeller for båter fokuserer på stavnene, kjøllinjene og mannskap (jfr. Fett og Fett 1941; Glob 1969; Johnsen 1974; Sognnes 1987; Mandt 1991; Kaul 1998; Ling 2008), men det kan være viktig å huske på at vektleggingen av motiv i forhold til hverandre er en subjektiv vurdering (Wrigglesworth 2011:104).

Når det gjelder båtristningene på Mjeltehaughellene, så trekker Marstrander (1963:68, 72; 1978:58) linjer tilbake til veideristningene, og ved typologisk sammenligning mener han å se indikasjoner på at båtene tilhører den tidlige utviklingen av bronsealderbåtene. Mandt (1991) klassifiserer de som type A1, noe som vil si tolinjet med enkel, vinklet stavnovergang (Mandt 1991:242, Fig. 2.9). Disse tilhører den eldste del av bronsealder, med muligheter for

tidligere tidfesting (Mandt 1991:275). Mandt (1991:281) mener det først og fremst er båtens stavnoverganger som er det daterende elementet, der vinklet indikerer eldst, etterfulgt av krummet, ingen og buet. Videre eksisterer det flere sekundære elementer, som kan fungere som kronologiske hjelpemidler, f.eks. skrogfyll, stavn avslutninger, dobbelstavn og relingstillegg (Mandt 1991:281, 283). Det forekommer flere eksempler på båtristninger som er relativt like Mjeltehaugbåtene (Fig. 2.9), med konsentrasjoner av båter langs Vestlandet (Mandt 1983:22) og tilfeller i Trøndelag (Marstrander 1963:71). Kalle Sognnes (1990:65) har også påpekt at båtristninger fra disse to områdene skiller seg ut, og trolig danner en egen gruppe. Dette er noe Jan Magne Gjerde (2010:107, 400) stiller seg tvilende til, og han mener at båtene kan ha et nordlig opphav.

Fig. 2.9 A1 båter (fra Mandt 1991:274, fig. 8.18). 1: Røkke I, Nord-Trøndelag, 2: Krabbestig, Nordfjord i Sogn og Fjordane, 3: Nämforsen, Norrland, 4: Vangdal, Hordaland, 5: Domba, Sunnfjord i Sogn Fjordane, 6: Mjeltehaugen, Giske i Møre og Romsdal og 7: Skjervold, Skatval i Nord- Trøndelag (Fra Marstrander 1978:49, fig. 2)

Samlet sett kan man si at de dekorerte Mjeltehaughellene har paralleller i det lokale, regionale og kontinentale. Denne lokal-regionale ristningstradisjonen med båtene har blitt materialisert innenfor et monumentalt gravminne sammen med mer fremmede dekorative motiv, som ikke umiddelbart har noen klare paralleller i dette området. Disse har blitt søkt etter både i dagens Tyskland og i sørlige Skandinavia, men dessverre uten å lykkes. Det er her mitt arbeid kan bidra. Gjennom å anvendte et videre geografisk perspektiv i undersøkelsen av Mjeltehaughellenes dekorative uttrykket og se på det opp mot intuitivt like dekormotiv, ønsker jeg å kontekstualisere gravhaugen i de fenomener og endringer som skjer på et overordnet pan-europeisk plan i løpet av det tredje årtusen f.Kr.

2.2 KLOKKEBEGERKULTUREN

I denne delen skal jeg skissere KBKs forskningshistorie, uten å komme med en detaljert fremstilling. Jeg skal derimot forsøke å trekke opp de lange linjene, og vise hvordan forskningen har gått fra å fremstille KBK som en snever typologisk samling til et mangfoldig sosio-kulturelt uttrykk. Først er en avklaring omkring klokkebegegkultur imidlertid på sin plass. Kulturen fikk sitt navn av formen på den dominerende keramikktypen – klokkeform – og eksisterte på tvers av tid og rom i store deler av Europa i det tredje årtusen f.Kr (Turek 2013:285; Vandkilde 2005:2). Den regnes ikke som en arkeologisk kultur, som definert av den tradisjonelle kulturhistoriske skolen innenfor arkeologi, men det eksisterer likevel en egen *klokkebegegstil* og en *klokkebegegpakke* (Turek 2013:290).

2.2.1 Forskningshistorie

Forskning på KBK: de lange linjene

Fra dens definisjon i den arkeologiske litteraturen på slutten av 1800-tallet og frem til i dag, har KBK vært gjenstand for ulike konkurrerende tolkninger. Dens nivå av ensartethet har fanget og fanger fortsatt forskere, samtidig har det skjedd en gradvis økende erkjennelse av at det ikke er snakk om noen unik pan-europeisk materiell kultur (Vander Linden 2013:69).

De kulturhistoriske forskerne lente seg hovedsakelig på typologier når de skulle ordne og tilskrive materiell kultur mening, og det ble påvist slående likheter i den materielle kulturen som strakk seg over store deler av det europeiske kontinentet. Den største likheten fant de i det karakteristiske klokkebegeget, men også i andre gjenstander, som håndleddbeskyttere og kopperdolker. Hovedfokuset for mange var å karakterisere prototypene, da spesielt for selve begeget, og lokalisere hvor de først ble produsert. Forslagene til hjemland var blant annet den iberiske halvøy (Del Castillo Yurrita 1928; Sangmeister 1966), sørlige deler av dagens Frankrike (Clarke 1970), Sentral-Europa (Childe 1930) og Nederland (Harrison 1980). Påvisningen av et hjemland var viktig, fordi det muliggjorde kartleggingen av bevegelsene til «The Beaker Folk». Det mest ambisiøse og komplekse forsøket er utvilsomt Sangmeisters (1966) *Rückstrom* eller *Reflux* teori, som hevder en innledende spredning fra den iberiske halvøya til resten av Europa. Etterfulgt av en tilbakestrømning fra Sentral-Europa, etter omfattende blanding med de snorkeramiske kulturene. Ikke alle trodde at spredningen skyltes massebevegelser av mennesker. For eksempel mente Gordon Childe (1930) at det skyltes smeder som søkte nye kopperkilder.

Forskerne under den prosessuelle arkeologien støttet seg på temaene som ble skissert under den kulturhistoriske, men de inkorporerte bl.a. absolutte radiokarbondateringer. Det

mest betydningsfulle bidraget i denne sammenhengen var Lanting & van der Waals' (1976) '*Dutch Model*'. Denne har bl.a. blitt brukt av andre til å tilskrive Nederland status som KBK-hjemlandet (f.eks. Harrison 1980). Det ble også gjort detaljerte undersøkelser av KBKs geografiske spredning i Sentral-Europa, som ledet frem til påvisning av den nå velkjente *klokkebegeerpakken* (Shennan 1976; 1978). Den består bl.a. av en standardisert form for keramikk, geometrisk dekor, håndleddbeskyttere, flateretusjerte flintgjenstander (deriblant pilspisser med tange og agnorer, og flintdolker) samt metallgjenstander (f.eks. kobberdolker og –økser, og gullsmykker) (se også Harrison 1980; Sherratt 1994). Shennan (1976) mente at KBKs fotfeste, eller spredning i Europa, skyldtes pakkens funksjon som et sett av høyt verdsatte gjenstander. Disse sirkulerte gjennom sosial interaksjon som forbandt store deler av Europa, og var elites nye uttrykk for makt. Varianter av denne *prestisje-modellen* vokste frem i løpet av 1980- og 1990-tallet, og fikk generell aksept.

Dette førte bl.a. til at forskere de siste tiårene (f.eks. Nicolis 2001; Besse 2004; Czebreszuk 2004; Vander Linden 2007; Prieto-Martínez 2008) har lagt vekt på KBKs materielle variasjoner. Altså at i ulike kulturelle soner, eller perifere regioner, kunne noen elementer av KBK eksistere, mens andre ikke gjorde det. Noe som delvis har gitt nytt liv til ideene omkring et hjemland, men hvor «all point to the fact that the Beaker phenomenon incorporates traits of various origins» (Vander Linden 2013:75). Dette gjør at KBK best kan karakteriseres som *lik, men ikke identisk* (jfr. Czebreszuk 2004 «similar but different»). Spredningen og likheten er trolig et resultat av en delt sosial og symbolsk kulturell identitet som etablert seg over lange avstander (Turek 2013:291), gjennom overføring av kunnskapssystemer (jfr. Prescott 2012b:122-124).

Kort oppsummert kan man altså si at KBK ikke representerer en arkeologisk kultur, men snarere en idé, stil og en sosial praksis som forener ulike regioner. Videre skal jeg derfor kort skissere hvorvidt dette er tilfellet i Norge, og i så fall hvordan det kommer til uttrykk.

Forskning på KBK i Norge

Overgangen til SN markerer et fundamentalt kulturhistorisk skille i forhistorien til dagens Norge. Likevel har ikke perioden blitt viet særlig mye oppmerksomhet gjennom forskningshistorien. For eksempel skrev Anders Hagen i 1967 – «Ser vi på den videre utviklingen av den bondepregede kulturformen i Norge, vil vi finne at senneolitikum – slutten på den rene steinalder – danner et interessant, men lite utforsket tidsrom». Årsaken til dette er nok i stor grad det evolusjonære synet på kulturell utvikling, hvor SN ble betraktet som et naturlig trinn i utviklingen fra MNs heterogene kulturer til den mer enhetlige bronsealderen.

Dette begynte å endre seg etter Egil Bakka og Peter E. Kalands toneangivende artikkel fra 1971, om neolittiske gjenstandstyper i Hordaland. I artikkelen så de på distribusjonen av det arkeologiske materialet sammen med pollenanalyser, og gjennom dette kunne de vise hvordan områder gradvis hadde blitt tatt i bruk på grunn av endringer i ervervsstrategier.

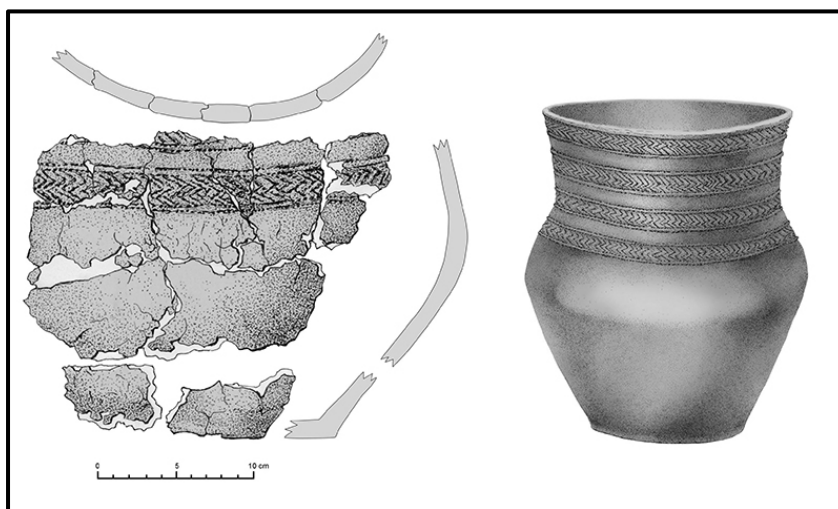
At det skjedde en endring i forskning på SN kan eksemplifiseres med Hagens reviderte utgave av boken fra 1967, hvor han 10 år senere har moderert lite utforsket til «forholdsvis lite utforsket» (Hagen 1977:108). I tiden fremover la letingen etter jordbruksindikasjoner premissene for hvordan SN ble forstått, og først på midten av 1990-tallet fikk aspekter ut over de rent ervervsmessige større oppmerksomhet. Dette representert ved bl.a. hovedfagsoppgaver (Aksdal 1996; Kleiva 1996) og doktorgradsarbeid (Prescott 1995a), hvor problemstillingene fortsatt var relatert til jordbruksøkonomien, men som i tillegg introduserer nye perspektiver på det sen-neolittiske samfunnet. For eksempel viser Christopher Prescott (1995a) i sin doktoravhandling hvordan materielle endringer i overgangen til SN i Sogn og Fjordane, kan forklares med at de vestnorske samfunnene ble innlemmet i et felles kulturelt-ideologisk system med resten av Skandinavia. Herfra og frem til i dag kan en si at forskningen, sett under ett, har gitt grunnlag for en mer kompleks forståelse av SN, og at perioden er noe mer enn bare et naturlig utviklingstrinn. Mye av dette må ses i lys av nye gravemetoder (f.eks. flateavdekking), videreutvikling av dateringsmetoder og vitenskapelige analyser (f.eks. metallurgi, aDNA og isotoper), samt nye funn fra perioden, i kombinasjon med nye sentrale temaer. Blant annet *sjøfart og kommunikasjon over Skagerrak*, altså mellom KBK på Jylland og sørvest-norske samfunn (Prescott & Walderhaug 1995; Prescott 2009a, 2012a, 2012b; Vander Linden 2012; Østmo 2005, 2008, 2009, 2012), et større fokus på *metallurgi* (Melheim 2009, 2012a, 2012b; Prescott 2009a) og *flateretusjeringsteknologi* (Apel 2001, 2012; Prescott 1986), nye byggeteknikker og *jordbruksbosetning* (Glørstad 2012; Johnson & Prescott 1993), samt *kritikk* av eldre tolkninger og evolusjonære modeller (Glørstad & Prescott 2009; Prescott 1996, 2012b).

Når det gjelder KBKs tilstedeværelse i Norge har ideologiske faktorer blitt påpekt som de viktigste drivkreftene bak kulturens ekspansjon til dagens Norge. For eksempel har Håkon Glørstad (2012:95) foreslått at det var krigerideologien i kombinasjon med forbedret skipsteknologi gjorde klokkebegerfolk i stand til å dominere. Likeså har Prescott (2012b:122-124) diskutert hvordan de etablerte seg i dagens Norge, primært gjennom overføringen av kunnskapssystemer. Alt dette gjorde det mulig for et relativt lite antall migrerende mennesker å forandre samfunn de møtte på.

2.2.2 Klokkebegefunn i Norge

I dagens Norge har vi ikke noen helhetlig samlinger av funn tilhørende den klassiske KBK-pakken, men noen sporadiske funn og noen større funnområder som tyder på tilstedeværelsen av kulturen eller KBK-relaterte grupper. Videre i denne delen skal jeg omtale de viktigste.

Slettabø-boplassen like sør for Stavanger i Rogaland, ble utgravd på 1960-tallet under ledelse av Arne Skjølsvold (1977). Det arkeologiske materialet fra stedet er hovedsakelig delt mellom tre hovedlag, som trolig representerer de tre fasene med antatt kontinuerlig bosetting. Det øverste laget er datert til BA, mens de to påfølgende lagene henholdsvis representerer SN og TN til MN. Dateringene er basert på radiokarbondateringer og gjenstandsfunn, hovedsakelig av stein og keramikk. I en klokkebegeersammenheng er det spesielt lag II som er av interesse, hvor det bl.a. ble funnet pilspisser med tange og agnorer, og ikke minst keramikkskår av et klokkebege (Skjølsvold 1977:364; se også Myhre 1979; Prescott og Walderhaug 1995; Prieto-Martínez 2008, se Fig. 2.10 og 2.12). Det har blitt påpekt at funn av klokkebegeomateriale kan peke mot at det var i dette området den første kontakten oppsto (Østmo 2012:64), noe boplassens maritime orientering støtter. Slettabø nær nok derfor ses i et bredere vest-skandinaviske perspektiv, hvor stedet var en av de arkeologiske punktene på kartet over KBK i Skandinavia (Kristiansen 2012; Prescott 2009a, 2012b, 2012c; Prieto-Martínez 2008; Sarauw 2007a, 2009; Vandkilde 2001). Tilstedeværelsen av et slikt klokkebege må settes i sammenheng med KBKs ekspansjon over Skagerrak, og kan både tolkes som en dagligdags gjenstand, en sosialt synlige gjenstand, brukt under f.eks. feiringer, men det kan også være et tegn på omreisende (Sarauw 2007a:9).

Fig. 2.10 Klokkebeget fra Slettabø (Rentegnet av Kristina Steen, etter Skjølsvold 1977)

For Slettabø-boplassen, med keramikkskår fra dette ene begeret, er det siste tilfellet mest sannsynlig. Et reisefølge kan ha introdusert den nye keramikktypen, og andre elementer fra den materielle kulturen, samt ny sosial praksis og ideologi. Dekoren på begeret ligner også på dekorerte klokkebeget fra Jylland. Disse har svært ofte, som begeret fra Slettabø, en nedre halvdel uten dekor og en øvre halvdel med geometriske bånd adskilt av ikke dekorerte soner. Denne dekoren skiller seg f.eks. fra Veluw-stilen i Nederland, der dekoren på den øvre delen er sammenhengende og bunnen er rikt dekorert (Sarauw 2007a:39).

Til nå er dette klokkebeget det sterkeste beviset på KBK tilstedeværelse i dagens Norge, men det finnes flere andre indikasjoner. Deriblant *Skrivarhelleren*, lokalisert på 790 m.o.h. i Moadalen, innerst i Sognefjorden. Funnene fra utgravninger (1987-89 og 2013), under ledelse av Christopher Prescott, understreker fellestrekkene i materiell kultur og teknologi i Nord-Europa i SN og overgangen til EBA, samt overraskende tegn på tidlig metallurgi i et område rikt på kobber forekomster (Melheim 2012a; Prescott 2006). Noen av funnene bør, og kan, knyttes til Klokkebeget-relaterte kulturer (Prescott 1991:120). Kort oppsummert gjelder dette blant annet funn av skive- og rørperler (skjell, kalkskifer, bein og perlemor) og anheng i bein og skifer. Også på Sunnmøre har det blitt funnet flere lignende anheng i skifer (Kleiva 1995), og anheng av denne typen har blitt tolket som et tegn på kontakt og handel med KBK-grupper (Lomborg 1975). I tillegg er det funnet flere flateretusjerte pilspisser, i materialer som bergkrystall, flint, kvarts, kvartsitt, basalt og mylonitt. Slike spisser med tange og agnorer omtales ofte som typiske KBK-spisser (Holberg

2000), og Bjørn Myhre (1979:298) oppfatter spissenes tilstedeværelse i Norge som et klart tegn på kontakt med kontinentet og KBK. Også funn utenfor helleren er det interessante, spesielt gjelder dette en type IB flintdolk importert fra Danmark (Prescott 1991:117-118).

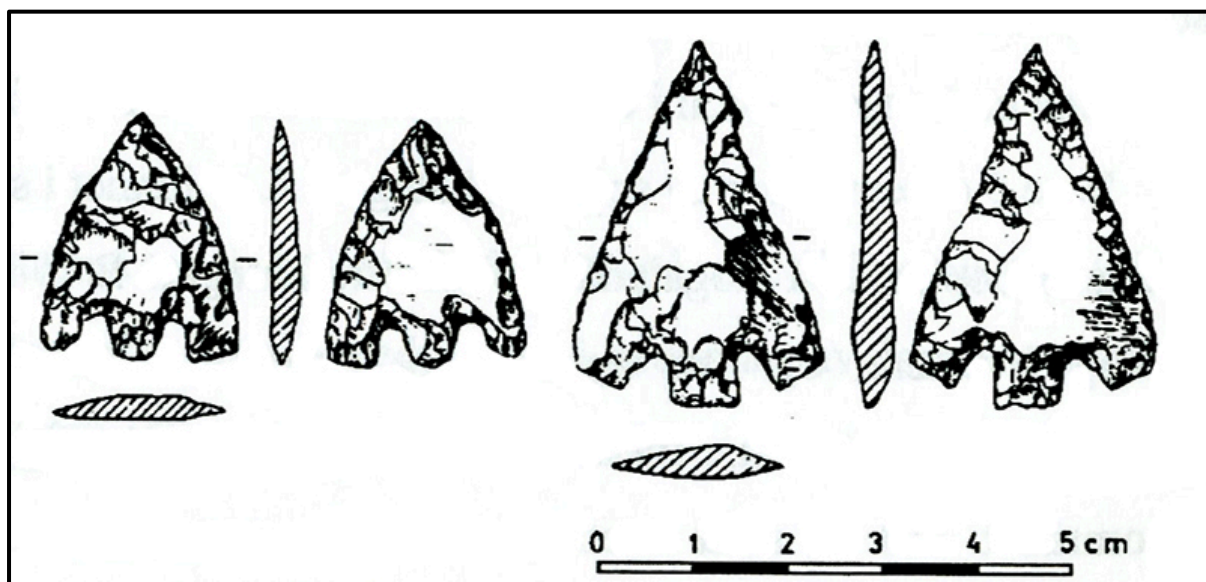

Fig. 2.11

Utvalg av funn datert til SN-EBA fra utgravningene i *Skrivarhelleren* (1987-89). Bl.a. draktnåler, anheng av tann, beinamulett og -perler. Den tønneformede perlen er kjent fra KBK-begravelser i Storbritannia, så kanskje er dette utsmykninger som har tilhørt en KBK-kriger (Foto av Ann-Mari Olsen, Bergen Museum. Prescott 1991: katalognr. 23, 235, 209/228, 217, 22, 244/422

Utenom disse to stedene finnes det flere *andre, mer sporadiske funn* av elementer fra KBK. Distribusjonen har et klart tyngdepunkt på Jæren, men med spredte forekomster så lang nord som Nordland (Kilhavn 2013:71; Holberg 2000), og kanskje til og med i Finnmark (jfr. Melheim 2012b:52). Det er f.eks. funnet to håndleddbeskyttere, en fra Rugland, ikke langt fra Slettabø, og en fra Hitra i Sør-Trøndelag (Holberg 2000:52). I tillegg er det funnet flere typiske «klokkebeugerspisser» og andre flateretusjerte gjenstander. Det er for eksempel funnet svært mange flintdolker, hvor de av Lomborgs type IA-IC kan knyttes til KBK (Apel 2001:265).

Samlet sett representerer trolig funnene fra KBK noe mer enn bare et visst antall adoptert eller importerte materielle elementer, sånn som de ofte har blitt behandlet som. Det er nok heller snakk om tilstedeværelsen til «a fundamental cultural expression at a time of transition» (Prescott og Glørstad in press). De dekorerte Mjeltehaughellene kan i en slik sammenheng *ikke* lenger bli sett på som et enkeltfenomen i norsk forhistorie, som kan forklares som et resultat av kryssende kulturimpulser uten langtrekkende kulturpåvirkning (jfr. Mandt 1983:28, 1984:76, 1991:275). Jeg ønsker å bidra til å skape en bredere forankret KBK-kontekst for det norske materialet gjennom å kontekstualisere Mjeltehaugen, og den norske nordvestkyst, i de fenomener og endringer som skjer på et overordnet pan-europeisk plan i løpet av det tredje årtusen f.Kr.

Fig. 2.12 Pilsspissfunn fra Slettabø (lag II). Dette er spisser som er svært vanlig funn i klokkebergersammenhenger (etter Skjøldvold 1977: pl.12)

3. TEORETISK RAMMEVERK

De aller fleste arkeologer er enig i at materiell kultur er fysiske spor etter fortidige handlinger og således er egentlig arkeologien, som disiplin, fundamentalt opptatt av identitet (Gardner 2011:11). Det er derimot ikke fullstendig enighet om hva dette innebærer. Uenigheten har primært dreid seg om hvordan forholdet mellom mennesket og det materielle har fortonet seg. Tilnærmingene i undersøkelsene og forsøkene på å forklare forholdene har opp gjennom tidene blitt gjort på ulike måter, samtidig har det også blitt reist spørsmålet om hva identitet betyr (f.eks. Olsen 2003; Jones 1997 m.fl.). Jeg skal ikke komme med noen faghistorisk gjennomgang, men i stedet avklare mitt eget ståsted og begrunne valgene som er tatt i oppbyggelsen av det teoretiske rammeverket.

3.1 BEGRUNNELSE FOR VALG OG AVKLARINGER

Den betydning vi i dag tillegger gjenstander er nødvendigvis ikke den som opprinnelig var tiltenkt (Johnston 1993:144), så til tross for at det arkeologiske materialet er fysiske spor etter fortidige menneskers handlinger, er det arkeologene som rekonstruerer den materielle kulturen. I en slik rekonstruksjon er det viktig å anerkjenne den fortidige identiteten, men identitet er et vanskelig begrep å definere og et vanskelig konsept å forankre i arkeologien, så en begrepsavklaring er derfor på sin plass.

Opprinnelig er identitet et filosofisk uttrykk dannet som en oversettelse av Aristoteles' «*tautótes*» eller «selvhet». Når en i dag snakker om identitet er ikke begrepet lenger synonymt med selvhet, man må også inkludere «sammenhet». Det er altså indre spenninger i begrepet, og identitet kan derfor best forstås som et uttrykk for og oppfattelser av både likheter og forskjeller. I all enkelther er det hva hvert enkelt menneske har i seg, og i tillegg noe man deler med andre mennesker og/eller grupper (Fink 1991:205-6). Identiteter kan derfor *forstås* som produsert ut av måten mennesker danner relasjoner med hverandre (Roberts 2011:86), og *beskrives* som bindemiddelet mellom aktør og struktur (Jenkins 2004:24). Innenfor rammene av dette er identitet uløselig knyttet til kultur, og i den arkeologiske sammenheng kan disse gjenfinnes i det materielle. Likheter og ulikheter i det arkeologiske materialet kan altså potensielt kobles til sosiale grupper og til sosiale identiteter.

Jeg kommer til å angripe det arkeologiske materiale som en formalisering av en spesifikk rasjonalitet (jfr. Prieto-Martínez et al. 2003:148). I dette ligger det at når valg tas og handlinger utføres, som f.eks. å dekorere en gravhelle, så blir ikke dette gjort fullstendig tilfeldig. Bakenforliggende er søken om å knytte seg tettere til noen eller noe og da

automatisk distansere seg fra noe annet (jfr. Bourdieu 1985:727). Her vil jeg påpeke at vår moderne forståelse av rasjonalitet kan være forskjellig fra andre samfunn, og den forhistoriske rasjonaliteten må forstås som kulturelt spesifikt sett av verdier, mål og kunnskap som formet samhandling med datidens sosiale verden (Brück 1999:327-9; Jones 1997:13-4). Det arkeologiske materialet kan med bakgrunn i dette uttrykke fortidig identitet tilhørende en kulturelt spesifikk situasjon, fordi den er skapt gjennom at materiell kultur, menneskelige aktører og sosiale strukturer er tre sammenvevde komponenter (jfr. Vandkilde 2005:37).

Siden identitetsbegrepet i sin mest grunnleggende form handler om likheter og forskjeller skapt av sosiale relasjoner, så kan stilistiske likheter og forskjeller potensielt reflektere identiteter fordi «style is always the product of purposeful human action» (Dietler & Herbich 1998:236). Med andre ord, stil er den ytre eller eksterne formalisering av identitet.

3.2 STIL: VALGT MØNSTER AV FORMELL REGELMESSIGHET OG UTTRYKK FOR IDENTITET

Tradisjonelt har stil i det arkeologiske materialet blitt bestemt «negativt» i forhold til de funksjonelle og teknologiske trekkene. I dette ligger det at stil er de materielle trekkene som ikke har en merkbar rolle i påvirkningen av utilitaristisk ytelse (funksjon) og som ikke er et resultat av tekniske begrensninger (teknologi), men er innlemmet via de sosiale prosessene (Dietler & Herbich 1998:237). Selvfølgelig er stilistisk utforming begrenset av funksjon og teknologi, men dette betyr f.eks. ikke at alle væskebeholdere er identiske fordi den perfekte funksjonelle formen eksisterer. I stedet er det slik at det eksisterer stilistiske variasjoner pga. valg. Siden det menneskelige sinn, bevisst så vel som ubevisst, er involvert i alt mennesker lager (Horn 2013:235) er stilistiske valg ikke tilfeldige (Johnston 1993:144). Dette gjelder da også valg av dekorative motiv og sammenstillingen av dem (jfr. Prieto-Martínez 2010:240). Sluttproduktet er en formalisering av en spesifikk rasjonalitet, der stilen er uttrykk for sosial identitet.

3.3 STIL: AKTIVT VERKTØY ELLER PASSIV REFLEKSJON

Opp gjennom arkeologiens faghistorie har opphavet og rollen til stilistiske uttrykk blitt tolket forskjellig, men hovedskillet kan settes mellom de som mener at det er en passiv refleksjon av sosial oppførsel og de som mener det er et aktivt verktøy i sosiale handlinger. Synet på stil som aktivt kommunikasjonsverktøy ble utviklet av Polly Wiessener (1983, 1984, 1985, 1989) gjennom etnoarkeologiske analyser av stilistisk variasjon og uttrykking av sosial identitet blant Kalahari San-befolkningen i sørlige Afrika. Ved hjelp av psykologisk teori om sosial identitet foreslo Wiessner at til syvende og sist ble identitet basert på universelle kognitive

prosesser av sammenligning der et «vi og de andre» ble dannet (Wiessner 1983:191-2). Stil, som en av mange kanaler, kunne da brukes for å uttrykke sosial identitet i etableringen av sosial relasjoner (Wiessner 1985:194; se også Jones 1996:113; Barth 1969). James R. Sackett (1985:156) stilte seg kritisk til Wiessners teoretiske tilnærming til stil. Han argumenterte imidlertid for stil som noe passivt, og at den oppstår innenfor en avgrenset sammenheng. Således mente han at de formelle variasjonene Wiessner observerte hos San-befolkningen kunne forklares som noe passivt iboende, og ikke som et aktivt uttrykk for identitet (Sackett 1985:157-8; se også Jones 1996:121). Jeg mener at Sackett og Wiessner definisjoner ikke nødvendigvis er gjensidig utelukkende, men dette vil innbefatte en delvis omtolkning av Sackett og en bruk av iboende som ikke nødvendigvis passivt. For eksempel kan noe «passivt» iboende (Sackett) fungere styrende for det aktivt kommuniserende (Wiessner). Dette kan være forklarende for hvordan KBK best kan defineres likt, men ikke identisk (jfr. Czebreszuk 2004 *Similar but different*). I løpet av sin geografiske spredning ble KBK selv hele tiden endret (Heyd 2013:63), og dette fordi den møtte på ulike samfunn og tradisjoner. Det er disse som er det «passivt» iboende, og med det mener jeg at vi alle har arv og miljø avhengige tanke- og adferdsmønstre som vi ikke nødvendigvis styrer bevisst til en hver tid. I en slik sammenheng kan Bourdieus (1977:78-95) habitusbegrep være nyttig.

3.4 PRAKSISTEORI: STIL OG IDENTITET I DEN MATERIELLE KULTUREN

Menneskers sosiale liv består av rutinemessig handling, noe som er en del av det Bourdieu (1977) definerer som praksisteori eller handlingsteori. Kort oppsummert, og svært forenklet, går teorien ut på en oppfattelse av samfunnet som en serie overlappende sosiale sammenhenger, hvor grupper blir dannet med bakgrunn i hvor lik mennesker føler seg hverandre. Her er *habitus* og *kapital* avgjørende, og henholdsvis kan disse to begrepene i sitt mest grunnleggende betraktes som en måte personer tar sine oppfatninger og kunnskaper om verden med seg inn i fremtidige hendelser, og menneskers kapasitet som både muliggjørende og bestemmende for type handlinger. Dette stemmer godt overens med det iboende som påvirkning på det aktive, som beskrevet ovenfore. Det er altså snakk om en strukturerende struktur, der aktørens handlinger skaper det sosiale samtidig som det sosiale virker tilbake på aktøren og gjør at aktøren kan handle i den sosiale verden (Bourdieu 1977:78-79).

Det er imidlertid hensyn å ta når man anvender praksisteori innenfor arkeologi. Et problem er at man kan forbigå det materielle som aktør, og «glemme» at materiell kultur også kan påvirke menneskelige handlinger samt at gjenstander også har en sosial dimensjon (f.eks. Appadurai 1986; Gosden & Marshall 1999; Kopytoff 1986). Chris Fowler (2004:65) har

påpekt at en i en slik sammenheng må få med hele gjenstandens livshistorie, også dens skapelse. For i gjenstander finnes det spor etter håndverkerens tilegnede teknikker, og de er et resultat av håndverkerens fysiske møte med verden og et uttrykk for vedkommendes kulturelle tilhørighet (jfr. Lund & Melheim 2009:20-21). Om en lar det materielle får tilstrekkelig plass, kan det altså avsløre forbindelser og være identitetsmarkører. Og fordi identitet er sosial betinget gjennom at at materiell kultur, menneskelige aktører og sosiale strukturer er tre sammenvevde komponenter (jfr. Vandkilde 2005:37), er habitusbegrepet svært nyttig når det kommer til forholdet mellom praksis og identitet innenfor arkeologi.

3.5 SOSIAL IDENTITET: ET HYBRID UTTRYKK

I undersøkelser av likheter og forskjeller i den materielle kulturen bør vi teoretisk sett være i stand til å finne tilstedeværelsen av sosiale identiteter og sosiale grupper. Dette er imidlertid lettere sagt enn gjort. Avslutningsvis vil jeg helt kort reflektere over hva dette har å si for noe som er likt, men ikke identisk – som f.eks. klokkebegeerdekoren. På mange måter passer det inn under tanken om hybriditet, et begrep fra den post-koloniale diskurs brukt for å beskrive blandingen av kulturer og identiteter (f.eks. Bhabha 1994). Formålet med hybriditet er å dekonstruere tanken om menneske(er) som medlem av én kultur. Min definisjon og bruk av identitetsbegrepet i denne avhandlingen tar høyde for at det til en viss grad kan ha eksistert slike hybride identiteter i forhistorien.

Hensikten med dette kapitlet har vært å vise hvordan vår tilnærming til de arkeologiske materialet spiller en avgjørende rolle for vår forståelse, og mer spesifikt har jeg forsøkt å vise hvordan det arkeologiske materialet uttrykker fortidig identitet gjennom stil. Jeg har redegjort for at hvis vi angriper det arkeologiske materialet som en formalisering av en spesifikk rasjonalitet i kombinasjon med praksisteori og erkjennelsen av at gjenstander har sosiale dimensjoner, så kan det potensielt uttrykke sosial identitet.

4. METODISK TILNÆRMING

I forrige kapittel ble det vist at stil, f.eks. i form av et dekorativt uttrykk i det arkeologiske kildematerialet, er noe sosialt og dermed kan relateres til etableringen av identitet. I dette kapitlet skal jeg redegjøre for hvordan dette stiluttrykket skal defineres og brukes videre.

4.1 BEGRUNNELSE FOR VALG OG AVKLARINGER

Dekorasjonen skal undersøkes gjennom to trinn, dette utgjør den formelle analyse og den vil danne grunnlaget for den komparative analysen (Fig. 2.1). Analysen vil, foruten for Mjeltehaugen, bestå av materiale fra 10 sammenligningslokaliteter, både fra det alpine området i Sentral-Europa, Iberiske halvøy og Skandinavia. Det primære studieobjektet er dekor i gravkontekst og målet med analysene er å kunne definere de dekorerte gravhellene og -steinenes stil. Disse skal muliggjøre komparasjonen og undersøkelsen av hvorvidt Mjeltehaugen har likheter med KBK, og om disse kan forstås som uttrykk for sosial identitet. Før jeg går nærmere inn på de to analysenivåene noen avklaringer omkring komparasjon som begrep og metode imidlertid på sin plass.

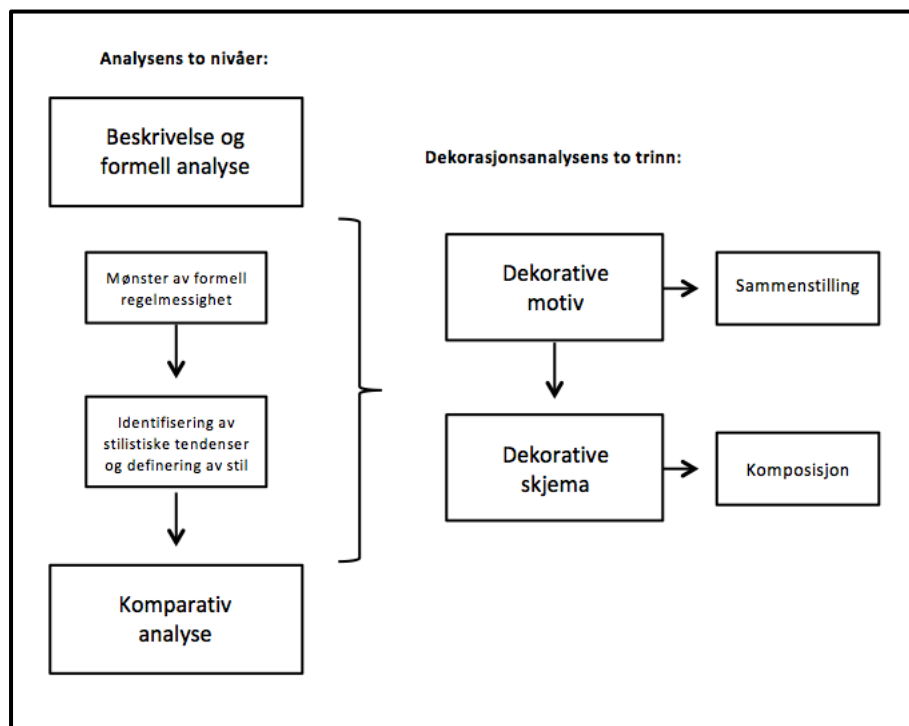
4.2 KOMPARASJON SOM BEGREP OG METODE

I henhold til de nevnte problemformuleringene og målsettingene så har jeg valgt komparasjon som metode fordi jeg anser den som velegnet til å synliggjøre stilistiske variasjoner, samt danne tolkningsrammer for den videre drøftingen av stil som uttrykk for sosial identitet. Komparasjonsbegrepet konnoterer nok oftest til kvantitative orienterte makrostudier innenfor samfunnsvitenskapen, gjerne med bruk av statistikk og en streng komparativ metode. Dette er ikke tilfellet for denne avhandlingen, som heller kan kalles en kvalitativ komparasjon med et vidtspennende perspektiv. Jeg kommer derfor til å forholde meg til et noe løsere komparasjonsbegrep, som har mer søkende væremåte (Ågotnes 1989:75). Denne formen for sammenligning har blitt referert til som en «oppdagelsesreise» (Ågotnes 1989), der hovedpoenget er at kunnskapen skal utvikles gjennom møter mellom det som er gjenstand for sammenligningen.

I denne avhandlingen er dette som nevnt dekore som intuitivt er lik Mjeltehaugens og som dermed også tilsynelatende er lik KBK. Kulturen spredde seg over store deler av det europeiske kontinentet – med et standardisert uttrykk samtidig som det vokste frem lokale stiler og regionale variasjoner (Czebreszuk 2004:7; Prieto-Martínez 2013a:225). En slik komparativ undersøkelse av ulike stiluttrykk vil kunne bidra til å danne en empirisk forståelse

av Mjeltehaugen, hvor de alene kun ville vært et mønstrene av dekorens formelle attributter. I tillegg vil dette ytterste konsekvens være et bidrag i diskusjonen av den kulturelle prosessen som er ansvarlig for distribusjonen av dekorasjonsmønstrene, noe som har blitt påpekt at skjer for sjeldent (Fokkens 2012:11).

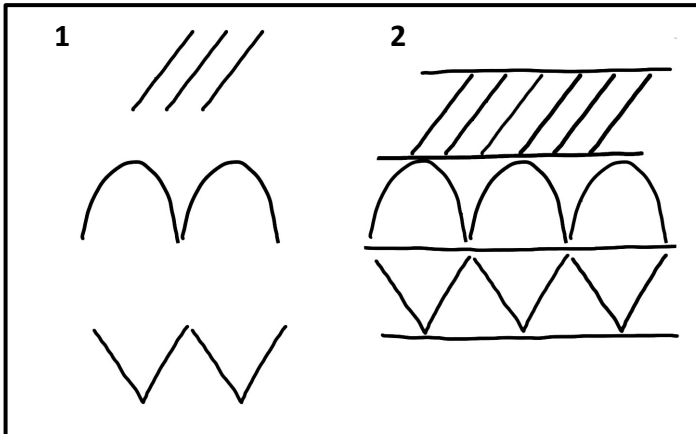
Når det kommer til sammenligning, så finnes det ingen ferdige lister over hva som er sammenlignbart. Det er opp til forskeren selv å velge det som oppleves som relevant i henhold til problemstillingen(e) og som driver analysen fremover. Jeg mener at likheter og ulikheter i den materielle kulturen er meningsbærende, empiriske størrelser i seg selv. Der variasjon må forstås og undersøkes som et resultat av menneskers praksis (jfr. Helms 1993:22). De sammenlignbare mønstrene som skal derfor sette inn i et handlingsteoretisk perspektiv, som beskrevet i det foregående kapittelet. Men dette utgjør ikke noe allmenngyldig perspektiv på verden, og i fraværet av noen «målestokk» blir de mine sammenlignende vurderinger.

Fig. 4.1
Den metodiske tilnærminger, og faser i arbeidsprosessen (delvis etter Prieto-Martínez, Cobas-Fernández & Criado-Boado 2003:149)

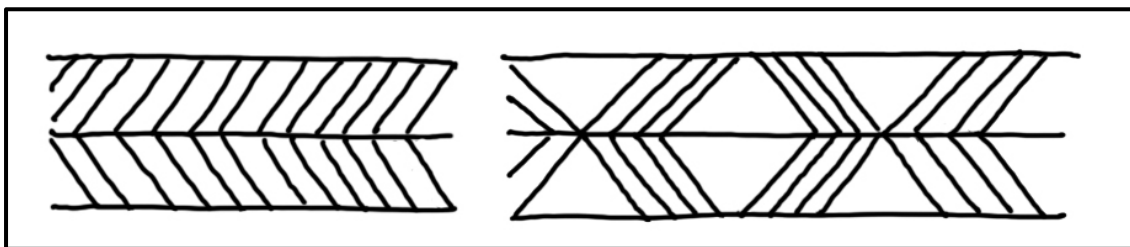
4.3 DEN FORMELLE ANALYSE

I denne delen av analysen skal dekoren, via to trinn (se Fig. 3.2), for hver av de valgte lokalitetene beskrives og et mønster av deres regelmessighet dannes. Dette vil forhåpentligvis bidra i definisjonen av stil, med bakgrunn i ulike stilistiske tendenser. Disse tendensene kan således bidra i fremstillingen av hvordan KBK er preget av regionale variasjoner innenfor sitt standardiserte uttrykk (jfr. Prieto-Martínez 2008:149, 2013a:225; Fokkens 2012:30-31).

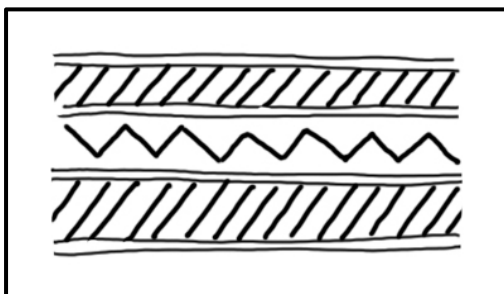

Fig. 4.2

De to analysetrinnene i studiet av dekor. Dette viser hvordan dekorative element sammenstilles til 1) dekorative motiver, som så komponeres til 2) dekorative skjema (inspirasjon etter Prieto-Martínez, Cobas-Fernández & Criado-Boado 2003:153, tegning av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 4.3 Eksempel på hvordan sammenstillingen av et dekorativt motiv, her fiskebein, kan resultere i ulike dekorative sammenstillinger (Tegning av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 4.4

Eksempel på hvordan sammenstilling flere dekorative motiv har dannet et dekorativt skjema (Tegning av Anette Sand-Eriksen)

Dekorative motiv

Innenfor KBK er det noen overordnende dekorative elementer, dette er horisontale linjer og diagonale eller 'skeive' streker, organisert som fiskebenmotiver. I tillegg finnes det et ganske vidt spekter av elementer som i større grad viser regional variasjon, dette er blant annet vertikale linjer, sikksakklinjer, rader med prikker, rutenett eller 'sjakkmonster', trekant og annen geometrisk dekorasjon (Prieto-Martínez 2013a:226). Det første trinnet i den formelle analysen er å undersøke sammenstillingen av elementer til dekorative motiv. Motivene består av flere elementer satt sammen, likt eller ulikt (Fig. 4.2 og 4.3). I tillegg vil det i denne delen utkrystallisere seg eventuelle primære og sekundære elementer, som spiller inn på dekorasjonens helhetsinntrykk.

Dekorative skjema

Det andre trinnet er motivenes komposisjon til dekorative skjema, dette vil si ordning og justering av et (mest sannsynlig et varierende antall) motiv i forhold til hverandre (Fig. 4.2 og 4.4). Det er på grunnlag av på de dekorative skjemaene man kan se stilistiske tendenser og en eventuell definisjon av stil.

4.4 DEN KOMPARATIVE ANALYSEN

De dekorative skjemaene, eller stilene som utkrystalliserer seg for de ulike lokalitetene, vil muliggjøre sammenligningen. Siden det er snakk om å sammenligne stiler eller stilistiske tendenser, tar jeg forbehold om at «[i] praksis vil en sjelden kunne velge to faktisk eksisterende studieobjekter som oppfyller helt strenge krav for komparasjon» (Kjeldstadli 1988:440). Det vil derfor være nødvendig å tilpasse komparasjonen etter den formelle analysen resultater, og ta hensyn til eventuelle stor variasjon i sammenligningslokalitetene.

Hensikten med denne delen å avklare om dekoren på Mjeltehaughellene er del av et større fenomen og en europeisk utvikling. Der den utgjør en, eller del av en, av de lokale stilene og regionale variasjonene som vokste frem i KBK (jfr. Childe 1957:223-224; Czebreszuk 2014:7; Prieto-Martínez 2013:225). Eller om den fortsatt bør forstås som et isolert, enkelttilfelle i forhistorien til dagens Norge.

Stil som uttrykk for sosial identitet

DEL II
MATERIALGJENNOMGANG

5. PRESENTASJON AV MATERIALE OG FORMELL ANALYSE

I dette kapitlet skal de dekorerte gravhellene fra Mjeltehaugen formelt analyseres i to trinn. Hensikten er å forsøke å definere det stilistiske identitetsuttrykket. Likeså skal sammenligningslokalitetene formelt analyseres. Det bør nevnes at dette ikke er primære undersøkelser, men observasjoner basert på tilgjengelig sekundær dokumentasjon. Sammenligningslokalitetene er Göhlitzsch og Dölauer-Heide (Tyskland), Le Petit-Chasseur (Sveits), Ínsua, Coitemil og Sejos (Iberiske halvøy), Kivik (Sverige), og Steine, Kyrkje-Eide og Skjølingstad (Norge) (Fig. 5.1). Avslutningsvis vil båtristningene undersøkes. Hensikten med analysene er å skape et tilnærmet felles utgangspunkt for den komparative analysen (kap. 6.1) gjennom definisjon av stil.

Sidene det er den tilsynelatende likheten mellom KBK-dekor og Mjeltehaughellene som var utgangspunktet for valget av Mjeltehaugen som det primære arkeologiske materialet, er det nødvendig med en generell beskrivelse av KBK-dekor og dette vil derfor bli gjort før de formelle analysene. Denne vil danne grunnlag for min definisjon av stiler og påvisning av stilistiske tendenser. En kort begrunnelse mht. til valgene av sammenligningslokaliteter er imidlertid på sin plass.

Begrunnelse for valg: dekor og geografisk plassering

Lokalitetene er først og fremst valgt fordi de i likhet med Mjeltehaugen har dekor i gravkontekst, hvor motivene intuitivt er lik Mjeltehaugdekoren. Noen av likhetene har tidligere blitt undersøkt, f.eks. dro Marstrander (1978) parallell mellom Mjeltehaugen og Göhlitzsch, både når det gjaldt konstruksjonen av gravkammeret og de dekorerte hellene. Prieto-Martínez (2012; 2013a) satte dekoren på Mjeltehaughellene inn i en større sammenheng av dekorative design og distribusjon av klokkebeugermateriale, med bl.a. Ínsua-hellene, Kivikgraven og hellene fra Le Petit-Chasseur. Lokalitetene har i tillegg vist seg å ligge innenfor områder som var viktige sonene for kommunikasjon og sirkulasjon av materiale i det tredje årtusen f.Kr., nemlig kystene og de store elvene som strekker seg inn mot det sentrale Europa og på tvers av de Alpine-passasjer (Prieto-Martínez 2012:39). Le Petit-Chasseur (Sion, Sveits) er et godt eksempel på dette. Lokaliteten befinner seg midt i krysningspunktet der flere kulturelle soner knyttes sammen av elver – Rhône forbinder mot vestlige og sørvestlige Europa, Po linker til Italia og sørøst, Donau gir direkte forbindelser til øst, og Rhinen til nord og nordvestlige Europa (Harrison & Heyd 2007:185).

De skandinaviske lokalitetene ligger også i tilknytning til vann – langs kystene eller inne i fjorder – og på steder som «would create an effective communication infrastructure for

groups with efficient maritime technology» (Prescott 2012b:119). Lokalitetene kan være tegn på «den reisende elitens» etablering, slik som f.eks. Kvalø (2007) ser for seg i EBA på Sør-Vestlandet, med kontakt over Skagerrak til Nordvest-Jylland. Det er heller ikke ulikt de velorganiserte, langdistanse handelsnettverkene mellom høvdinge i Skandinavia og resten av Europa i BA, som Kristiansen & Larsson (2005) beskriver. Grunnlaget for disse ble lagt mot slutten av det tredje og begynnelsen av det andre årtusen f.Kr, og kontakten ble basert på bytte eller handel med produkter av høy verdi fra den nordlige periferien, som rav og hester, mot prestisjevarer av høy kvalitet fra kontinentet, som våpen og vogner (Kristiansen & Larsson 2005:141, 210, 364; Rowlands & Ling 2013:519).

Fig. 5.1

- 1: Steine-fragmentene (Nord-Trøndelag)
- 2: Mjeltehaugen (Møre og Romsdal)
- 3: Kyrkje-Eide-steinen (Sogn og Fjordane)
- 4: Skjølingstad-hellen (Rogaland)
- 5: Kivikgraven (Skåne, Sverige)
- 6: Göhlitzsch- og Dölauer-hellene (Halle, Tyskland)
- 7: Gravhellene fra Le Petit-Chasseur (Sion, Sveits)
- 8: Hellene fra Ínsua, Coitemil og Sejos (Iberiske halvøy)
(Av Anette Sand-Eriksen)

Som konklusjon for valgene av sammenligningslokaliteter vil jeg påpeke at det primære valget (dekor) har blitt styrket av det sekundære valget (geografisk plassering), og at de begge styrker utgangshypotesen om tilsynelatende likhet mellom KBK-dekor og de dekorerte Mjeltehaughellene. Nedenfor skal denne KBK-dekoren generelt beskrives.

5.1 KLOKKEBEGERDEKOR

Kulturen er oppkalt etter de karakteristiske klokkeformede begrene, ofte prydet i en klokkebegerstil med geometriske motiver ordnet i horisontale bånd (Turek 2013:290). De overordnende motivene innenfor stilen er horisontale linjer og fiskeben, det eksisterer

imidlertid et vidt spekter av elementer som i større grad viser regionale variasjoner, bl.a. vertikale linjer, rader med prikker, trekkanter, romber, sjakkruiter, frynser og sikksakklinjer (Prieto-Martínez 2013a:226). Sammenstilling av de to overordnende motivene danner det Prieto-Martínez (2013a) referer til som *standard design*, og denne var «the most practical and effective way of transmitting a supra-community idea of identity» (Prieto-Martínez 2013a:231). Sammenstillinger av et bredere spekter av elementer uttrykker i følge Prieto-Martínez (2013a:230) større individualitet og regional variasjon, og refereres til som *kompleks design*. Disse kan generelt deles inn i to hovedtyper, som i tillegg danner basis for hovedteoriene omkring kulturens opphav og dannelse (Turek 2012:192; se også Brodie 2001; Fokkens 2012; Harrison 1980; Lanting & Van der Waals 1976):

- 1) *All Over-dekorasjon*, og «The Dutch Model» for KBK opphav (Fig. 5.2)
- 2) *Maritim-dekorasjon*, hvor opphavet søkes på den iberiske halvøy, mest sannsynlig i den portugisiske regionen Estramadura (Fig 5.3)

Fig. 5.2
Klokkebegeer med All over-dekorasjon. Hentet fra et større skjema fra Lanting & Van der Waals (1976) over «The Dutch Model» (se også Harrison 1980:16; Turek 2012:193)

Fig. 5.3
To klokkebegeer fra Tsjekia med maritim-dekorasjon (fra Turek 2013:287, figur 2 og 3)

Forskjellen mellom de to ligger hovedsakelig i hvordan begerets kropp er dekorert: All over-dekorasjonen dekker mer eller mindre hele begeret (Fig. 5.2), mens den maritime-dekorasjonen karakteriseres av dekor i parallelle bånd, ofte med ikke-dekorerte soner eller bånd i mellom (Harrison 1980:19; Fokkens 2012:17; Turek 2012:194; Fig. 5.3). Når det

gjelder teoriene om kulturens opphav, så er ikke de gjensidig utelukkende. Det er mulig å tenke seg at KBK ikke har sin opprinnelse i en enkelt region, men ble etablert som en syntese av elementer fra flere ulike regioner (Turek 2012:195-196). Trolig som et resultat av kulturell interaksjon mellom den iberiske halvøy og Nederland (Turek 2012:201). En slik etablerings- og utviklingsprosess kan være forklarende i hvordan og hvorfor det vokste frem lokale stiler og regionale variasjoner (jfr. Prieto-Martínez 2013a:225), innenfor kulturen som karakteriseres som *lik, men ikke identisk* (jfr. Czebreszuk 2004).

Beskrivelsene til nå har vært av dekorerte keramikkbeger, mens den kommende analysen omhandler dekor på steiner eller heller i gravkontekst. Det er derfor viktig å påpeke at dette er overførbart, og «We can find the decorative structure of bell beaker vessels simplified and transferred to the interior of the tomb in certain parts of Western Europe (from Galicia to Norway)» (Prieto-Martínez 2013a:226). Videre vil derfor noen stilistiske tendenser bli skissert, og disse vil danne grunnlaget for definisjonene av stiler. Det er imidlertid viktig å understreke at dette er grove kategoriseringer, som ikke er ment å fungere som fullstendige stiluttrykk. Hensikten er å undersøke hvorvidt de dekorerte gravhellene grupperer seg sammen, og om det eventuelt er noen områder som skiller seg spesielt ut. I tillegg kan tilstedeværelsen av visse dekorative motiv og sammenstillingen av dem bidra i drøftingen av stil som uttrykk for sosial identitet, fordi «some geometric elements are selected in order to be associated with them» (Prieto-Martínez 2013a:232). Tendensene beskrevet nedenfor tar utgangspunkt i Prieto-Martínez' (2013b:218-222) arbeid på klokkebegerkeramikk, men tilpasset mitt materiale:

- *Stilistisk tendens 1 (ST1)*: Et relativt enkelt dekorativt skjema bestående av få geometriske motiv. Uttrykket er ikke så ulikt den nevnte standard designen.
- *Stilistisk tendens 2 (ST2)*: Et mer kompleks og varierende dekorativt skjema med flere ulike geometriske motiv. Uttrykket minner mer om den komplekse designen og den maritime-dekorasjonen.
- *Stilistisk tendens 3 (ST3)*: I likhet med ST1 er det her et relativt enkelt dekorativt skjema med få geometriske motiv, men denne kan være litt mer kompleks enn ST1 og mer repeterende. Uttrykket ligner derfor noe på all over-dekorasjonen.
- *Stilistisk tendens 4 (ST4)*: Denne består primært av figurative motiver, og eventuell annen dekor som vanskelig kan plasseres inn under en av de tre andre stilistiske tendensene.

5.2 DE DEKORERTE MJELTEHAUGHELLENE

Gravhellene fra Mjeltehaugen foreligger i dag som rundt 120 større og mindre fragmenter, der de fleste ble støpt sammen i sementkasser på begynnelsen av 1900-tallet (Fig. 5.4). De formelle analysene i denne avhandlingen vil støtte seg på Trond Eilev Linges rekonstruksjon av gravhellene, som utdypet under forskningshistorien (kap. 2), men baseres på mine egne observasjoner av materialet i mai 2014 og februar 2015. Først skal materialets tilstand i dag og grupperingen av fragmentene presenteres, dernest vil motivene bli analysert enkeltvis og sammenstillingen av dem nærmere undersøkt

Fig. 5.4
Eksempel på fragmenter støpt sammen i kasse, her av C-kategorien (Foto av Anette Sand-Eriksen)

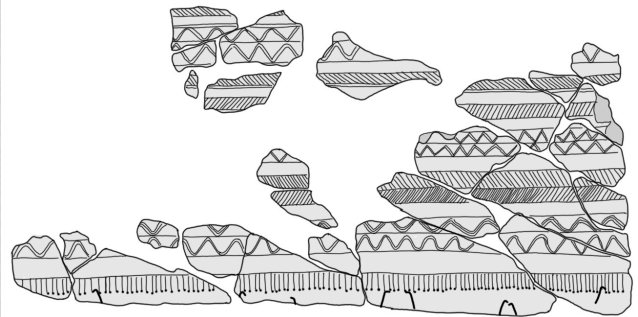
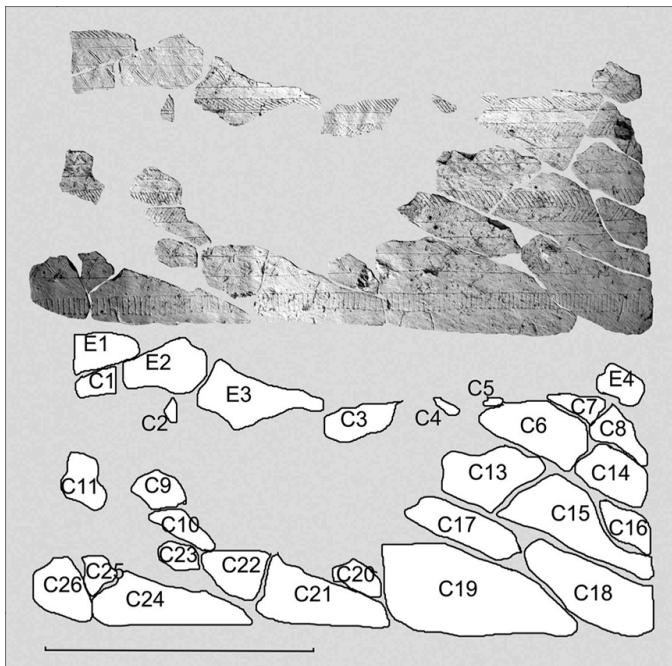
5.2.1 Materialpresentasjon og beskrivelse

Linges rekonstruksjon bygger på et referansesystem tar utgangspunkt i kalkeringer utført av Mandt i 1976. Linge har tildelt Mandts syv kalkeringsbladene hver sin bokstav (A til G) og hvert fragmentet et nummer (f.eks. B1 og C18). Begrunnelsen på hvorfor han lar kalkeringene være utgangspunktet for undersøkelsene er fordi de utgjør den mest komplette dokumentasjonen av fragmentene (Linge 2007:13, 31). Hver av de syv gruppene har blitt plassert inn i tre samlinger, basert på hvor godt – direkte og indirekte – fragmentene passer sammen (Linge 2005:542, utdypet i kap. 2.1.2)

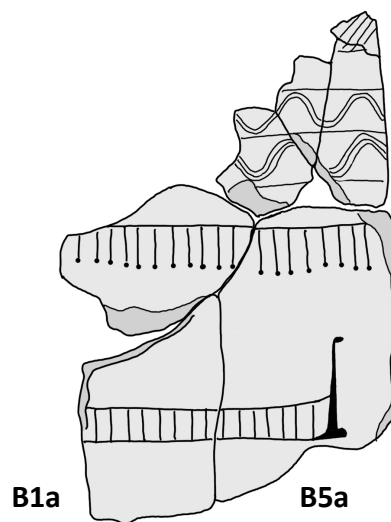
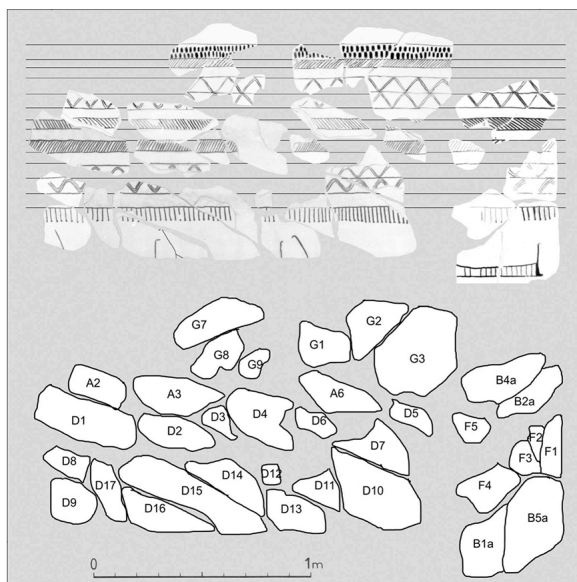
Samling 1

Samlingen danner den ene av de to hellene Linge mener dekker de åtte kistene, og den består av i alt 30 fragmenter fra gruppene C (26 stk.) og E (4 stk.) (Linge 2005:542). Denne sammenstillingen av fragmenter er den mest komplette, og den er hovedsakelig basert på direkte koblinger av bruddflater (Linge 2007:39). Til sammen har fragmentene i samlingen en lengde på mellom 187-227 cm, alt ettersom hvordan en plasserer de usikre fragmentene, og en høyden på 125-145 cm (Linge 2007:39-44). Alle fragmentene ble støpt sammen i sementkasser på begynnelsen av 1900-tallet, men Linges digitale rekonstruksjon foreslår noe små endringer (Fig. 5.5). Om disse er korrekt så har Linge lyktes i å danne et klarere bilde av

dekorsammensetningen, gjennom å få frem et mer komplett rammeverk. Så til tross for at dette kun er små justeringer, så utgjør de en viktig forskjell.

Fig. 5.5 Til venstre: De 30 fragmentene fra C og E som utgjør samling 1 (Foto av kalkeringsblad: Opphavsrett Bergen Museum, fra Linge 2005:543). Ovenfor: Tegning av de samme fragmentene slik de er støpt sammen (se Fig. 5.4). Her kan en se at Linge har flyttet på de øverste E- og C-fragmentene. Disse er de eneste i samlingen som ikke har direkte bruddflate koblinger (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 5.6 Til venstre: De 38 fragmentene som utgjør samling 2 (Opphavsrett Bergen Museum, fra Linge 2005:549). Til høyre: Fragmentene B1a, B5a og F1-4, som ikke er støpt sammen. Trolig pga. tydelig dekor på begge sider (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Samling 2

Denne samlingen utgjør den andre av de to dekkhellene, og består av 38 fragmenter fra gruppene A (3), B (4), D (17), F (4) og G (9). Samlingen har en lengde på 215 cm og en høyde på 130 cm (Linge 2005:545, 550, Fig. 5.6), så dimensjonene er omtrent de samme som i samlingen 1. Fragmentene gruppene D og G er støpt i sement, mens fragmentene fra gruppe B og F er ikke det. Grunnen til at de sistnevnte ikke er støpt sammen, er nok den tydelige dekoren på begge sider av fragmentene. På B1a og B5a utgjør dekoren en av de best bevarte og mest komplette av båtfigurene, men også på «baksiden» (B1b og B5b) er det deler av en båt (Fig. 5.6 og 5.7). Også på B4 er det dekor på begge sider (Fig. 5.8)

Fig. 5.7 Til venstre: Fragment B5a. Til høyre: Fragment B5b. På begge sidene er det båtfigurer (Foto av Anette Sand-Eriksen)

Fig 5.8 Til venstre: B4a, med sikksakk- og fiskebenmotiv. Til høyre: B4b, øverst til venstre kan skimte en konsentriske sirkel (Foto Anette Sand-Eriksen)

Samling 3

Samlingen består av 13 fragmenter fra gruppe A (2) og F (11), og dekoren skiller seg litt ut i forhold til de to andre samlingene. Den er konsekvent smalere, spesielt tydelig på sjakkkrutene. Samlingen har en høyde på 60-75 cm, der variasjonen på 15 cm beror på hvorvidt A-fragmentene er korrekt plassert eller ikke, og en lengde på ca. 55 cm (Linge 2005:551). Samlingen har de samme dekorelementene som de to andre (bortsett fra

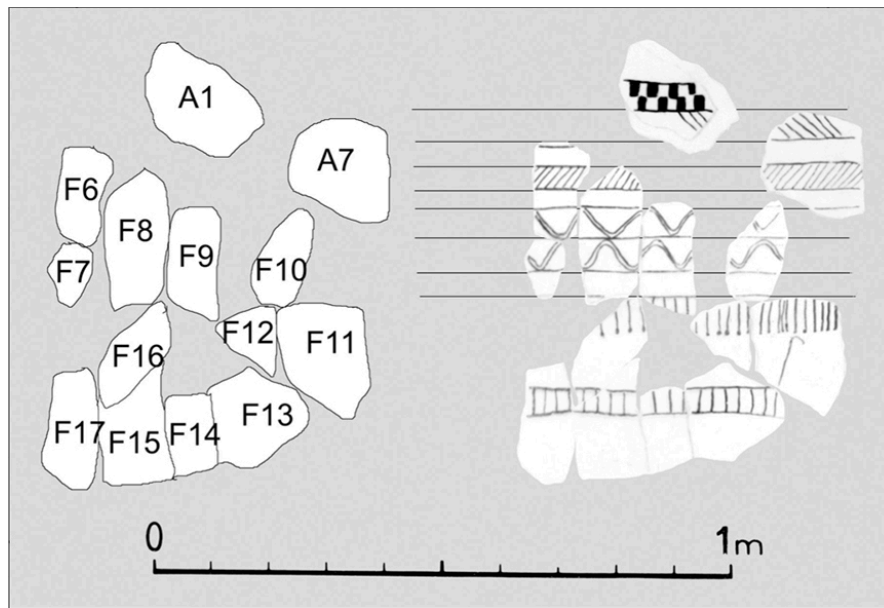

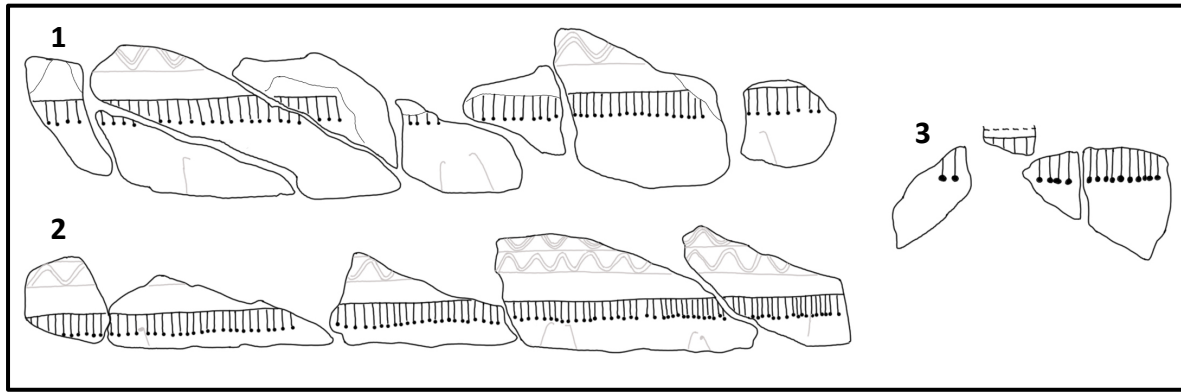
Fig. 5.9 De 13 fragmentene fra A og F som utgjør samling 3
(Copyright Bergen Museum, fra Linge 2005:550)

sikksakkmønsteret) og dermed det samme dekoruttrykk, men som er komprimert sammen på en mindre flate.

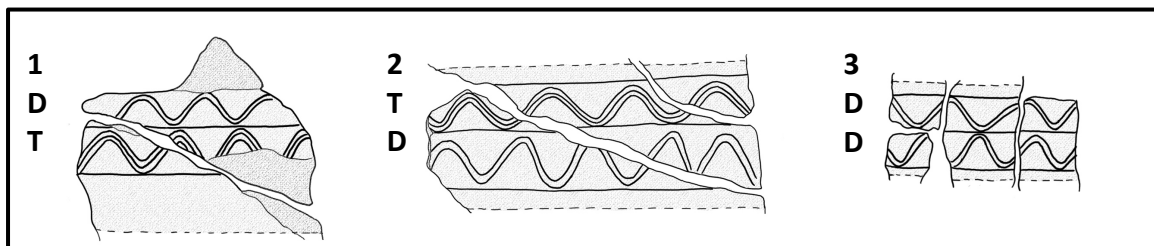
5.2.2 Formell analyse

Dekorative motiv

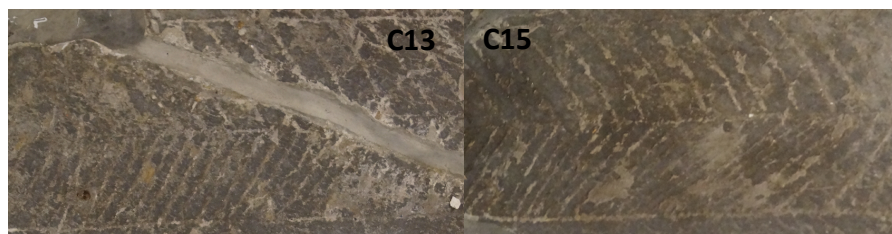
Frynsene er uniforme og målene på de fleste ligger på rundt 6 cm. Den lille forskjellen i lengden skaper noe som ligner på naturlige svingninger eller kurver, spesielt i samling 1 (Fig. 5.10). Generelt sett er strekene som skaper frynsene i samling 1 noe tynnere enn de i samling 2, mens samling 3 har en blanding. I den sistnevnte skiller frynsene på F11 seg ut med at mellomrommet er ganske lite mellom frynsene, i tillegg har ikke frynsene på F11 like markerte knuter eller rundinger i endene. **Bølgene** forekommer både som doble (D) og tredoble (T) parallelle streker. Båndene har en bredde på ca. 7 cm og en gjennomsnittslengde fra bølgens topp til bunn på 10 cm. I samling 1 finnes det to ulike sammenstillinger: DT og DD, hvor den første er nærmest hellens «bunn». De to andre har en sammenstilling hver, i samling 2 er dette TD og i samling 3 DD (Fig. 5.11).

Fig. 5.10 1: Samling 2, 2: samling 1 og 3: samling 3, F11 lengst til høyre skiller seg ut. De ulike samlingene er ikke skalert i forhold til hverandre (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

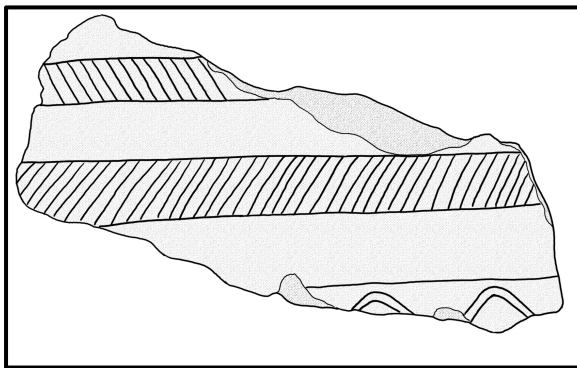
Fig. 5.11 Eksemplene viser de ulike sammensetningene av doble og tredobleølger, samt hvordan de er speilende eller motsatte. 1: D7 og D10 fra samling 2. 2: C15, C16 og C18 fra samling 1. 3: er F6-F9 fra samling 3 (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

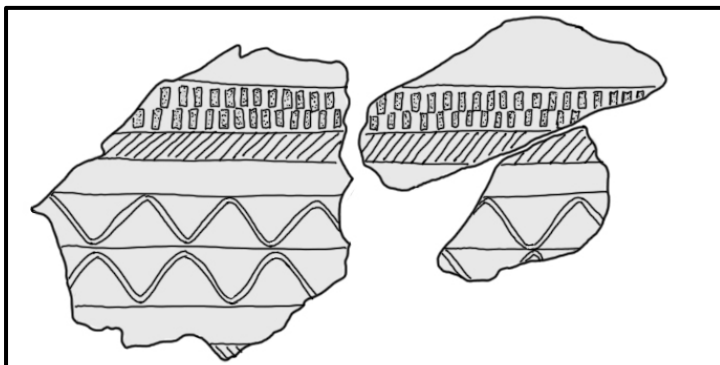
Fig. 5.12 De to tilstøtende båndene med fiskebeinmotiv i samling 1. En ser tydelig at det nederste båndet skiller seg ut (Foto av Anette Sand-Eriksen)

Fiskebenmotivene er ordnet i bånd som ligger på 5-6 cm, hvor lengden på hver av skråstrekeene er 8-9 cm. Sammen med horisontale linjer er fiskebenmotiv et overordnet motiv assosiert med KBK, og på Mjeltehaughellene er dette et primært motiv. Sammenstillingen av båndene med fiskebenmotiv forekommer som tre alternativer: 1) to bånd adskilt med et åpent felt (Fig. 5.13), 2) to tilstøtende bånd og 3) et enkeltstående bånd. Felles for de to første alternativene er at fiskebenene vender mot venstre. Dette er vanskeligere å avgjøre når det kun er et bånd med motiver, siden man ikke vet om de er ment å være det øverste eller nederste båndet. Dette kan man likevel få en idé om utfra hvordan båndet forholder seg til den resterende dekoren (Fig. 5.14). Det enkeltstående båndet i samling 1 har et åpent felt med påfølgende horisontale linjer og sikkakkbånd under seg, dette gjør det sannsynlig at det er

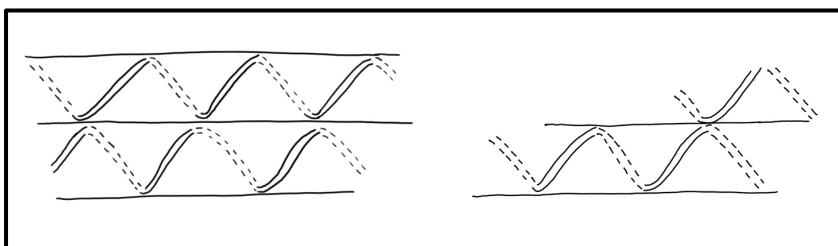
det nederste båndet. I samling 2 har det enkeltstående båndet sjakkruiter over seg, og utgjør dermed trolig det øverste båndet. Om dette er korrekt så vender de begge mot høyre, og et dekorativt trekk som skiller alternativ 3 fra 1 og 2. I tillegg har samling 1 to tilstøtende bånd med fiskebenmotiv, hvor det nederste skiller seg ut med at motivet er mer tilfeldig oppført (Fig. 5.12). Her er det også to **horisontale linjer** tett inntil det ene båndet med .

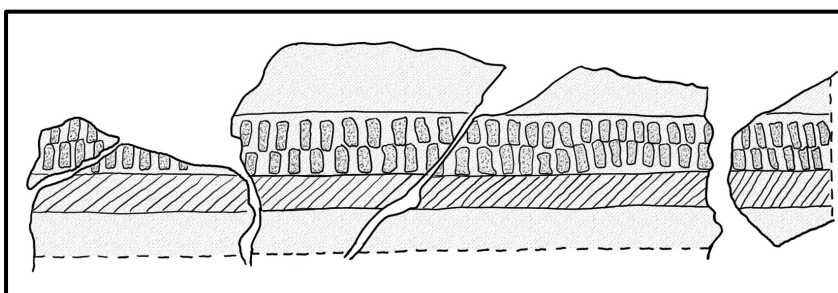
Fig. 5.13
Fragment D1 viser to bånd av fiskeben adskilt av et åpent felt (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 5.14
G3 til venstre, G7 i midten og G8 til høyre (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 5.15
Eksempel på hvordan sikksakkmotivene kan virke som å ha blitt dannet etter en mal. De hele linjene viser likhet mellom motivene, der f.eks. en innsnevring nederst hos alle (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

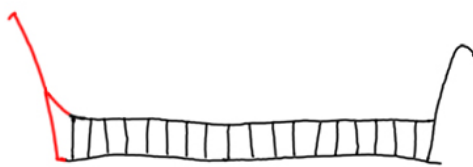
Fig. 5.16 Sjakkruiter på fragmentene G1-3 og G7 i samling 2 (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Sikksakkbåndene er mest konsekvent og presis i utformingen av all dekoren (Fig. 5.14). Den er så lik at det til tider kan virke som de er dannet etter en mal (Fig. 5.15). Avstanden mellom elementene ligger konsekvente på 11-12 cm, mens båndbredden er 8 cm. Dette er litt bredere enn de andre horisontale båndene, som ligger på rundt 5-6 cm, men i noen tilfeller er nede i 3 cm (hovedsakelig i samling 3). Til tross for at sikksakkmotivene er et av de som opptrer mest sjeldent, så synes det relativt godt i det dekorative skjemaet.

Avstanden fra **sjakkrutene** og opp til fragmentets bruddkant er større enn noen av de åpne feltene, så det er mulig at sjakkrutene er det siste motivet i det dekorative skjemaet (Fig. 5.16). Bredden på båndet i samling 3 er noe smalere enn det i samling 2, noe som er årsaken til at fragmentene med sjakkruter ble satt i ulike samlinger (Linge 2007:52). I samling 1 er det siste dekorative motivet fiskeben (Fig. 5.3), noe som er et brudd i dekoren. Det er derfor mulig at det også i denne samlingen har vært sjakkruter, men at fragmentene enten har gått tapt eller fortsatt er i gravhaugen.

Figurative motiv

Båtene og **stavnrestene** er det nederste dekormotivet i alle de tre samlingene. Til sammen finnes det tre mer eller mindre komplette båter, to på hver side av det samme fragmentet i samling 2 (B5a/b) og en i samling 3 (F11-F17). I tillegg er det stavnrester til syv andre båtfigurer, fire i samling 1 og tre i samling 2. Mjeltehaugbåtene er tolinjet med vinklet stavnovergang og skrogfyll, men uten mannskapsstreker (Fig. 5.17), dette gjør Mjeltehaugbåtene til type Gro Mandt (1991) kaller A1. Båter av denne typen tilhører EBA, primært per. I, men kan også være fra slutten av SN (Mandt 1991:330).

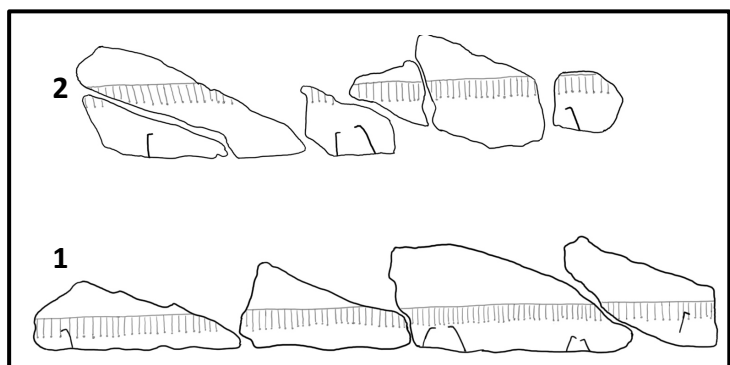
Fig. 5.17 (Venstre)

Svart marker dekor som er på fragmentene, mens rød er min fortolkning av hvordan båten mest sannsynlig ville fortonet seg. Den største båten (ca. 50 cm) er fra F11 og F13-17, samling 3. Den minste båten (ca. 40 cm) er fra B1a og B5a, samling 2 (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 5.18 (Høyre)

Plasseringen av stavnene i forhold til frynsene. 1 er mer konsekvent enn 2, hvor det er mer tilfeldigheter (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Siden det ikke finnes noen komplette båtristninger på Mjeltehaughellene så er det vanskelig å sikkert vite hvor lange de er, men de ligger trolig på mellom 40 til 60 cm. Mål av stavner og skrogfyll bekrefter den sannsynlige variasjonen på båtene, f.eks. ligger strekene i skrogfyllet på mellom 4,5 til 6 cm og de fullstendige stavnene er på 13 og 15 cm. Plasseringen av stavnene i forhold til de geometriske båndene er det som skiller båtene i de tre samlingene. I samling 1 er de plassert enten forbi, helt inntil eller med mellomrom fra frynsene, mens de i samling 2 virker å være plassert mer etter et mønster og relativt parallelt med frynsene (Fig. 5.18)

I samling 2 er de noen fragmenter som ikke er støpt i sementkasser pga. tydelig dekor på begge sider. Et av disse er B4, der det på den ene siden (a) er sikksakk- og fiskebenmotiver, mens det på den andre siden (b) er deler av en **konsentrisk sirkel**, trolig like under $\frac{1}{4}$ (Fig. 5.8). Slike figurer blir ofte sett på som «soltegn» (Fett & Fett 1941:123-124), og det er fenomen som spredde seg over store deler av BA Europa (Kaul 2004:352). Sett under ett er konsentriske sirkler, selv om det opptrer i de fleste regionene med konsentrasjon av helleristninger, et relativt sjeldent ristningsmotiv under den nordiske BA, men det er likevel områder med større konsentrasjoner enn andre. Generelt er dette tilfelle for vestlige Skandinavia i forhold til østlige Skandinavia, f.eks. i Hordaland (Kaul 2013:268). Det er interessant at de nesten ikke er til stede i Danmark (9 kjente tilfeller), siden det var over Skagerrak mange av de nye ideene kom inn i Sør- og Vest-Norge. Det bør derfor nevnes at det i Danmark er flere eksempler på konsentriske ringer på bronsegjenstander fra EBA (Fett & Fett 1979:68-69). Utenfor Skandinavia er konsentriske sirkler blant noen av de vanligste motivene, spesielt langs den atlantiske kystlinjen, men forekommer også i de Alpine regionene (Kaul 2013:266-268).

Sammen med den konsentriske sirkelen skriver Lorange (1879:27) at det er en «Cirkelbue med Tagger, altsaa en Del af et Tandhjulformet Cirkelornament» og sikter her

trolig til to parallelle rader med fordypninger på B2b (Fig. 5.19). Dette kan også være et dekorativt motiv som ligner på sjakkrutene, muligens uferdig.

Fig. 5.19

Fragment B2b med fordypningene som kan minne om sjakkruiter (Foto av Anette Sand-Eriksen)

I F-gruppen er det også dekor på begge sider av fragmentene. På F1 og F2 er der en **linjefigur**. Denne nevnes av de Lange, men er ikke markert på Mandts kalkeringer av hellene. Linge skriver at «ved undersøking av hellene i januar 2002 kunne det slåast fast at her verkeleg er ein linjefigur, men eg oppfattar den som tjukkare enn han er framstilt hos de Lange» (Linge 2007:48). Ved siden av linjefiguren er det en **trekant** eller **dolk**, men denne blir ikke nevnt i noen av publikasjonene fra 1900-tallet. Den ble likevel påpekt av Lorange i 1879 som «En Figur, 0.12 m lang helt fordypet [...], der synes at fremstille en Vase, men som ogsaa minder om Grebstykket paa enkelte af de mærkelige Sværdfremstillinger blant de østergøtlandske Helleristninger» (Lorange 1879:27). Det går over 100 år før figuren igjen blir nevnt av Linge (2007:48) som så en «totalhoggen trekanta figur på baksidene av F1 og F2».

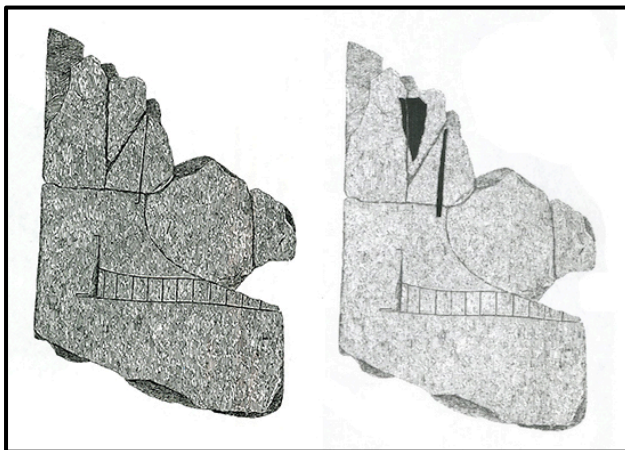
Ved egne undersøkelser av hellene observerte også jeg en linjefigur og en trekant med de samme målene, og på grunnlag av min dokumentasjon (skråbelysning) så kan det fastslås at dreier seg om våpenfremstillinger (Fig. 5.20). Linjefiguren er trolig også et eller annet stikkvåpen, enten en slags spydspiss eller et blad i profil, mens trekantfiguren trolig er bladet til en dolk. Figurens linjer er hugget omstendig og de er svært rene, noe som skiller seg litt fra tidligere fremstilling (Fig. 5.21). Dessverre mangler skaftet, så typebestemmelse kan derfor være vanskelig, men pga. bladet kan paralleller trekkes. For eksempel virker bladet i større grad å være påvirket av metallformer enn av flint, så en metallgjenstand kan ha dannet forbilde for ristningen.

Fig. 5.20 Til venstre er fotografi av F11 og F12, hvor en kan de to våpenfremstillingene. I midten er det samme bildet, men hvor jeg har skravert de rissede områdene. Til venstre er tegning av fragmentene, og hvordan rissingene fortone seg (Foto / tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Å forsøke å typologisk bestemme dolkristningen vil være et hovedfokus under den komparative analysen, til dels fordi denne ristningen aldri tidligere har blitt undersøkt og til dels fordi typologier, slik jeg ser dem, er noe mer enn å identifisere likheter og forskjeller. Typologier er også en måte å reflektere over hvorfor og hvordan noe lages eller endres (jfr.

Montelius 1899; se også Sørensen 2015:85). Typologi og identifisering av morfologiske trekk er et grunnleggende aspekt ved arkeologi og noe som rutinemessig blir brukt av arkeologer, det er derfor viktig å forstå hvorfor dette er en meningsfull måte å klassifisere og tilskrive gjenstander betydning. I skisseringen av det teoretiske rammeverket (kap. 3) redegjorde jeg for min arbeidshypote om valg som noe primært rasjonelt, bevisst så vel som ubevisst, og siden det arkeologiske materialet er fysiske spor etter fortidige mennesker og dermed en formalisering av den nevnte rasjonaliteten, kan gjenstander potensielt uttrykke identitet. De fleste gjenstander blir laget med bevissthet om andre gjenstander, og dette kan gjenstandenes form og stil gjenspeile. De kan m.a.o. «avsløre» forbindelser (Sørensen 2015:89-90). Det er dette bakenforliggende hvorfor og hvordan jeg ønsker å ta med videre inn i den komparative undersøkelsen av dolkristningen. En slik typologisk metode, sammen med det skisserte teoretiske rammeverk, vil kunne bidra i å klargjøre usikkerhetsmomenter, som datering og mulig kulturtilhørighet.

Fig. 5.21

Til venstre er de Langes (1912;18, figur 11) tolkning av fragmentene med dolken og linjefiguren på. Her er ikke dolken til stede, mens linjefiguren er en stav. Til høyre er Linges (2007:51, figur 23) manipulering av de Langes figur, og hvordan han mente dolken fortonte seg som en ujevn trekant.

Dekorative skjema

Til tross for små variasjoner i valg, sammenstilling og rekkefølge på motiver har Mjeltehaughellene et felles dekorativt skjema. Innenfor dette utkrystalliserer det seg flere elementer som skal være mulig å plassere i forhold til de nevnte stilistiske tendensene. I grove trekk kan en si at komposisjonen av motivene er gjort etter et tydelig mønster. Den største likheten er en streng ordning av de dekorative motivene i horisontale bånd, plassert sammen med de figurative motivene båter. Den strenge ordningen av båndene gir assosiasjoner til vevde veggtepper eller tekstiler, noe tilstedeværelsen av frynser ytterligere understreker. En mulighet er at dette er en etterligning av veggtepper gjort for å pryde gravkammeret. En annen mulighet er at det er en etterligning av et dekorativt skjema overlevert via tekstiler. At ristningsmotiver har spredd seg gjennom å ha vært fremstilt på

andre materialer, som f.eks. tekstil, tre eller skinn, har blitt foreslått av bl.a. Glob (1969) og Malmer (1981), og dette kan være en forklaringen på hvordan bildeframstillinger fra ulike kulturområder har blitt formidlet og nedfelt i skandinaviske helleristninger (Mandt 1991:140).

Tilstedeværelsen av båter og stavner gir naturlig nok en maritime assosiasjoner. Så selv om ristningene er meningsbærende gjennom å være en båtfigur, er det vanskelig å vite om de forestiller et symbolsk skip og reisen som skal foretas – slik Coll i 1906 beskrev hvordan båtene skulle bringe de døde «til Aandernes Verden, til Solgudens Rige» (Coll 1906:6) – eller om det forestiller et reelt skip og reiser som har blitt gjort. Antakelig forestiller det nok begge deler. Symbolsk kan derfor båtristningene tenkes at de hadde en sammenheng med kosmologi og den livgivende solen, og hvordan den gjenfødtes hver morgen med hjelp av dag- og nattskip (f.eks. Kaul 1998; Goldhahn 2003, 2013). Tilstedeværelsen av den konsentriske sirkelen kan ytterligere understreke dette. På motsatt side forekommer skipet og den konsentriske sirkelen på hver sin side av hellene, så er det usikkert i hvilken grad de faktisk hører sammen.

5.2.3 Definisjon av stil

Generelt er den geometriske dekor mest lik den *maritime-dekorasjonen* og *ST2*. Noe som vil si et vidt spekter av motiver, uttrykt gjennom kompleks design i tydelige parallelle bånd adskilt av ikke-dekorerte soner. Det er også flere figurative motiv på Mjeltehaughellene (dolken, eller våpenristningene, den konsentriske sirkelen og båtene) så det er i tillegg forekomster av *ST4* på hellene. Mjeltehaugen har altså en stil som består av ulike typer geometriske og figurative motiv sammenstilt i en kompleks design. Alle de geometriske motivene bortsett fra bølgene forekommer innenfor KBK. Det siste er et et motiv som i følge Prieto-Martínez kanskje kan være et forsøk på sikksakkmotiv der materialet ikke har tillatt de rette vinklene (pers. kom. november 2014). Foruten de tydelige sikksakkmotivene på Mjeltehaughellene (G-fragmentene i samling 2, Fig. 5.6) så hadde dette vært en mulighet. Det er nok mer sannsynlig at bølgene er med på å understreke den maritime assosiasjonen og den sterke relasjon til havet – noe som er et påfallende trekk ved Mjeltehaugen. Det kan derfor være nyttig å påpeke at det er en etablert erkjennelse at det i tidsrommet for nordisk SN og EBA eksisterte kontakt og kulturell samhandling mellom Sør-Vestlandet og Jylland over Skagerrak (Kvalø 2007:27; Prescott 2009a:210-211, se også Fett & Fett 1941; Marstrander 1950; Møllerop 1963; Bakka 1971; Johansen 1986; Prescott & Walderhaug 1995;

Nordenborg Myhre 1998a; Apel 2001). Så det er sannsynlig at båtene og bølgene viser til faktiske reiser og ikke bare til symbolske.

5.3 GÖHLITZSCH OG DÖLAUER HEIDE

5.3.1 Materialpresentasjon og beskrivelse

De dekorerte *Göhlitzsch-hellene* ble oppdaget i 1750 under en kaninjakt, og er en av de eldste arkeologiske dokumentasjonene fra dagens Tyskland. Oppdagelsen av det dekorerte gravkammeret var en sensasjon og det ble antatt å tilhøre en hedensk hersker eller militær leder. I graven ble det funnet gravgods som viste tilhørighet til den snorkeramiske kulturen (Behrens et al. 1956:44; Schunke 2013:152). Gravkammeret hadde en lengde på 2,40 m og en bredde på 1,55 m, og var satt sammen av seks sandsteinsheller. Vegghellene er dekorert på innsiden, bestående av både horisontale og vertikale bånd sammensatt av flere ulike dekorative og figurative motiv. De fire hellene er ulikt dekorerte, hvor 1 og 2 har mindre dekor enn 3 og 4, jeg kommer derfor til å forholde meg til de to siste. I tillegg forekommer alle de dekorative motivene på disse to hellene (Fig. 5.22 og 5.23).

De dekorerte *Döläuer-hellene* dannet et gravkammer som var 3,2 m langt, 1,3 m bredt og ca. 1 m høyt. Kammeret tilhørte et større gravfelt med til sammen 30 graver, som alle ble undersøkt i perioden 1953-1955 (Behrens 1958:213). Kammerveggene besto av syv dekorerte (Fig. 5.24) og noen ikke-dekorerte steinheller, disse holdt oppe seks ikke-dekorerte dekkheller (Behrens et al. 1956:16; Behrens 1958:223). Dekoren består av vertikale og horisontale bånd som har mange likhetstrekk med *Göhlitzsch-hellene*, og siden det ikke var noen daterbare gjenstander i *Döläuer-graven* så har likheten i dekoren blitt brukt til å tilskrive graven tilhørighet til de snorkeramiske kulturene (Behrens et al. 1956:55; Behrens 1958:213). Relativt nylig har kullprøver fra graven blitt datert til 3350-2920 f.Kr. (Furholt 2003:44), mens skjelettresten har blitt datert til 2890-2680 f.Kr. (Schunke 2013:149). Dateringene passer altså med den antatte tilhørigheten til de snorkeramiske kulturene, som i dette området mest sannsynligvis hadde et spenn mellom 2700 til 2200 f.Kr (Furholt 2003a:48), men som kan ha startet så tidlig som 2900 f.Kr. noen steder. Årsaken til usikkerheten rundt dateringene er fordi at kulturen ikke kan betraktes som noen uniform horisont, f.eks. er det fra og med 2750 f.Kr. et utbrudd av mer regionale typer keramikk (Furholt 2003b:13). I mange av disse regionale gruppene begynner også klokkebegreene å opptre (Furholt 2013a:48), og i flere av dem er det tidsmessig overlapp mellom de snorkeramiske kulturene og KBK, spesielt tydelig fra rundt 2500 f.Kr. (Furholt 2013a:123-4).

Mjeltehaughellene – et klokkebegeruttrykk?

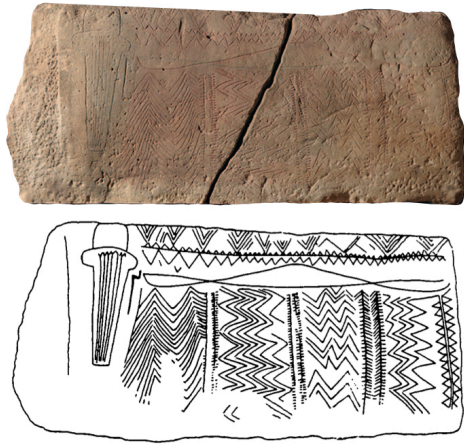

Fig. 5.22 Helle 4 fra Göhlitzsch. Bilde fra Schunke (2013b) og tegning fra Mandt (1991)

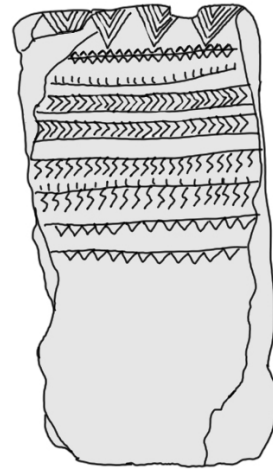

Fig. 5.23 Helle 3 fra Göhlitzsch, alle de dekorative elementene, bortsett fra sikksaklinjer, opptrer på denne hellen (Tegnet av Anette Sand-Eriksen, fra Schunke 2013b)

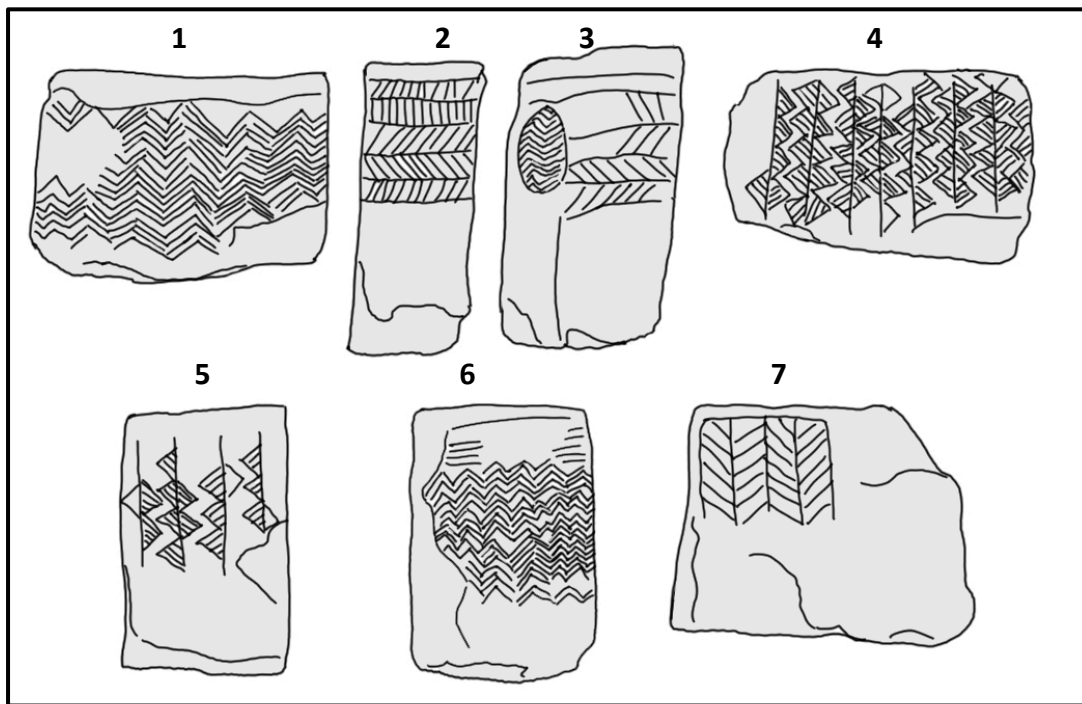

Fig. 5.24 De syv dekorerte Döläuer-hellene (Tegnet av Anette Sand-Eriksen, fra Schunke 2013a)

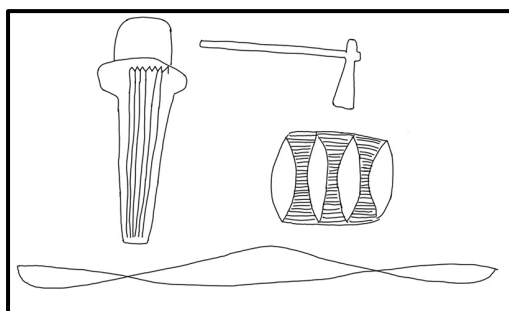

Fig. 5.25 Figurative motiver fra Göhlitzsch-hellene, størrelsesforholdet mellom dem representativt (Tegnet av Anette Sand-Eriksen, fra Schunke 2013b:152-153)

5.3.2 Formell analyse

Dekorative motiv: Göhlitzsch

V-er er et motiv som består av flere åpne trekanter plassert i hverandre. Det er et av de mest fremtredende og dominerende motivene, og i tillegg det eneste som forekommer på begge hellene. Antallet V-er varierer og sammenstillingen av dem virker ikke å følge noe mønster. **Trekantene** er også et fremtredende motiv, men er preget av veldig stor variasjon både mellom hellene og innenfor hver enkelte helle. Hovedsakelig er de orientert horisontalt, men på helle 4 det to bånd som er vertikale. De varierer også mellom å være doble og enkle. **Fiskebenmotivene** forekommer horisontalt og vertikalt, og utformingen mellom de to orienteringene er ulik. Vertikale er de dannet fra en linje (helle 4), mens horisontalt er de dannet innenfor et bånd (helle 3). I motsetning til fiskebenmotivene på Mjeltehaughellene er disse ikke dannet av to bånd med møtende diagonale streker, men som «fullstendige fiskeben» innenfor et bånd. **Sikksakklinj**er er det eneste motivet som utelukkende har en vertikal orientering, og de forekommer kun på helle 4. Motivene har enten spissene vendt oppover eller bortover, og følger et mønster av å være annenhver. **Frynsene** er ikke lik de som er på Mjeltehaughellene, de er mindre og mangler runding eller knute i endene. I tillegg er de både vendt opp- og nedover, og forekommer som enkle og doble, men som doble er de kun vertikale linjer. De horisontale varierer mellom å være vendt opp eller ned. På helle 3 forekommer det et element som ikke er tilstede på noen av de andre hellene, og dette er en veldig kantete **S-form** dannet av tre linjer.

Dekorative motiv: Dölauer Heide

På Dölauer-hellene er det i tidligere litteratur nevnt to dekorative motiv, som i tillegg aldri opptrer på samme helle. Helle 4 og 5 har vertikale doble **trekanter**, som er skraverte med diagonale streker. Trekantene er generelt møtende, men ved noen tilfeller virker de å være annenhver. Helle 2 og 3 har klare horisontale **fiskebenmotiv**, mens helle 7 har klare vertikale. De er klare fordi de er adskilt av linjer, mens helle 1 og 6 har det som både kan være vertikale fiskeben som ikke er adskilt av linjer, men som muligens også kan være horisontale **sikksakklinj**er. De har likheter med sikksakkmotivene på helle 4 fra Göhlitzsch.

Figurative motiv

På helle 2 fra Göhlitzsch er der en øks, på helle 4 er der en dolk og en bue, mens det på helle 1 er tre rektangulære ovale strukturer, nesten litt timeglassformet (Fig. 5.25). På Dölauer-hellene er det ingen figurative motiv, men på helle 3 er det en runding med geometriske mønster.

Dekorative skjema

De fire Göhlitzsch-hellene har svært ulike dekoruttrykk, men alle har det samme utformingen med V-er og påfølgende bånd av enten trekanter eller frynser på hellens øvre del. Således kan en si at deres dekorative skjema har en lik start, men utvikler seg forskjellige. Dette kan minne om utviklingen av Mjeltehaugens dekorative skjema, men forskjellene på Göhlitzsch-hellene er større enn på Mjeltehaughellene. Dette gjelder spesielt de vertikale båndene og den større variasjonen av figurative motiv. Helle 3 skiller seg litt ut og har en strengere ordning av motivene i horisontale bånd (Fig. 5.23), dette gjør at det dekorative skjemaet gir assosiasjoner til veggtepper, eller i hvoret fall tekstiler. I tillegg har denne hellene et mer kompleks design enn de andre hellene.

Dölauer-hellene har et noe begrenset dekorativt uttrykk siden det kun er et motiv per helle. Likevel, har de et dekorativt skjema som i likhet med Göhlitzsch har motiver som er tydelig ordnet, men uten at dekoren er spesielt kompleks.

5.3.3 Definisjon av stil

Göhlitzsch

Helle 4 fra Göhlitzsch kan plasseres innenfor både *ST1*, 3 og 4. Grunnen til at den passer innenfor 1 og 3 er fordi det er relativt få geometriske motiv, men som er repeterende. Spesielt gjelder dette den nedre delen, med fire gjentagende vertikale bånd med sikksakklinjer. Helle 3 er nok en mild variant av *ST2*, med fem ulike geometriske motiv, men uten et veldig komplekst og konsekvent dekorativt språk. I tillegg gir helle 3 assosiasjoner av å etterligne tekstiler eller veggtepper.

Dölauer Heide

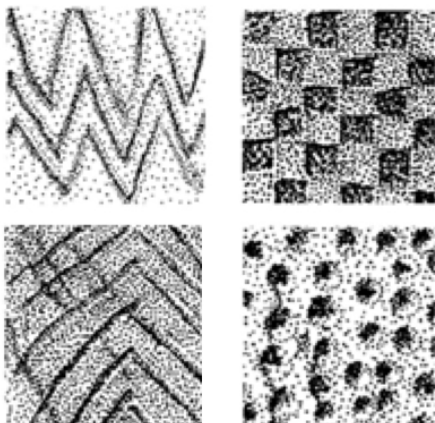
Siden det til sammen kun er tre ulike dekorative motiv på hellene fra Dölauer Heide, som i tillegg kun opptrer alene, så har hellene helt klart *ST1*. Dene kan også tilhøre *ST3*, siden motivene repeteres over store deler av flatene. Generelt er det dekorative skjemaet en relativt standard all over-dekorasjon.

5.4 LE PETIT-CHASSEUR

5.4.1 Materialpresentasjon og beskrivelse

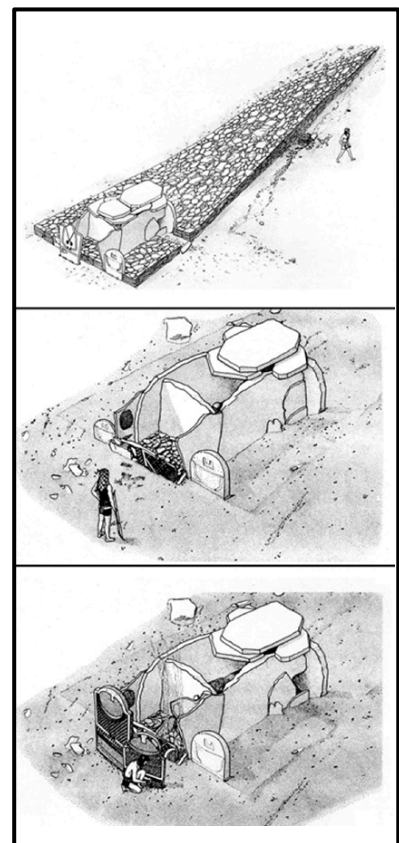
Sommeren 1961 dukket det opp flere dekorerte heller under veiarbeid i Avenue du Petit-Chasseur i byen Sion i sørlige Sveits. Hellene viste seg å være del av en monumentalgrav tilhørende et område bestående av fire gravplasser. Disse hadde en brukstid som strakk gjennom hele det tredje årtusen f.Kr – fra SN til EBA og gjennom KBK (Harrison & Heyd 2007:134). Gravene er preget av gjenbruk, f.eks. ble det i den ene graven funnet skjelettresten av minst 126 individer (Perréard Lopreno 2014:33). De fire gravplassene tilbyr en unik sjanse til å analysere mønstre av sosial endring over en lang periode innenfor et lite område, og demonstrere bl.a. hvordan en lokalbefolkning justerer og forholder seg til de ideologiske, pan-europeiske endringer i denne perioden. Stedet har således blitt etablert som et av de viktigste område for å forstå 3. årtusen f.Kr. i Europa (Harrison & Heyd 2007:130).

De fleste av de dekorerte hellene kommer fra den ene av de fire gravplassen (Le Petit-Chasseur I, LPC I) og jeg kommer derfor til å forholde meg til den. Til sammen er det 28 dekorerte gravheller som pga. gjenbruk varierer i størrelse, form, dekorasjon og forfatning (Harrison & Heyd 2007:144, Fig. 5.27). De er enten av en mindre dekorert type A eller en svært dekorert type B. Hellene av typen A er forut for B, og motivene på hellene avviker fra hverandre (Harrison & Heyd 2007:150). Omfanget av hellene er omfattende, jeg har derfor valgt ut heller som jeg mener representerer de dekorative motivene og sammenstillingen av dem. Dette er helle nr. 3, 5, 6, 10, 23 og 27, alle er av type B. I tillegg skal jeg undersøke hellene som er dekorert med dolker, dette er nr. 2, 7, 16, 18 og 24, alle av type A. Hellene av type B kommer fra graver datert mellom 2450-2150 f.Kr. og som er plassert innenfor KBK (Harrison & Heyd 2007:144).

Fig. 5.26
(Til høyre) Eksempel på dekorative motiv fra helle 5 og 10, LPC I (Fra Harrison & Heyd 2007:157)

Fig. 5.27
(Til venstre) Eksempel på hvordan grav og dekorerte heller kunne gjenbrukes (Fra Harrison & Heyd 2007:140)

5.4.2 Formell analyse

Dekorative motiv

Hellene 6, 10, 23 og 27 er dekorert med **sjakkruter**, hvor helle 10 er dekorert med to typer sjakkruter. Den ene er ordinær og lik som på de andre hellene, mens den andre er litt større og med en prikk i det ikke skraverte området. De ordinære sjakkrutene er sammen med **trekanter** det primære dekorative motivet på hellene. De forekommer i flere ulike motivmessige sammenstillinger: med møtende spisser (helle 5 og 6), spissene vendt nedover (helle 5), spissene vendt oppover (helle 27), enkeltstående ikke på rekke (helle 5) og enkeltstående på rekke (helle 27). Trekantene med møtende spisser på helle 5 er ikke skraverte som de andre trekantene. **Romber** er det motivet som varierer mest mellom hellen. På helle 27 er de svært store og dominerende, til tross for at det bare forekommer en rad med dem. Mens på helle 23 er de små og forekommer i ni rader. **Sikksakkmotivene** er ikke spesielt fremtredende, og opptrer både som enkeltstående og dobbelt bånd. **Prikker** forekommer både enkeltstående, som på helle 23, og vilkårlig plassert innenfor et bånd, som på helle 5. **Fiskeben** er et sjeldent mønster på hellene fra LPC I, og forekommer bare som to vertikale bånd på hver side av et område med sjakkruter på helle 10. I likhet med de fra Göhlitzsch er de også her «fullstendige», og ikke diagonale streker innenfor to adskilte bånd sånn som på Mjeltehaughellene.

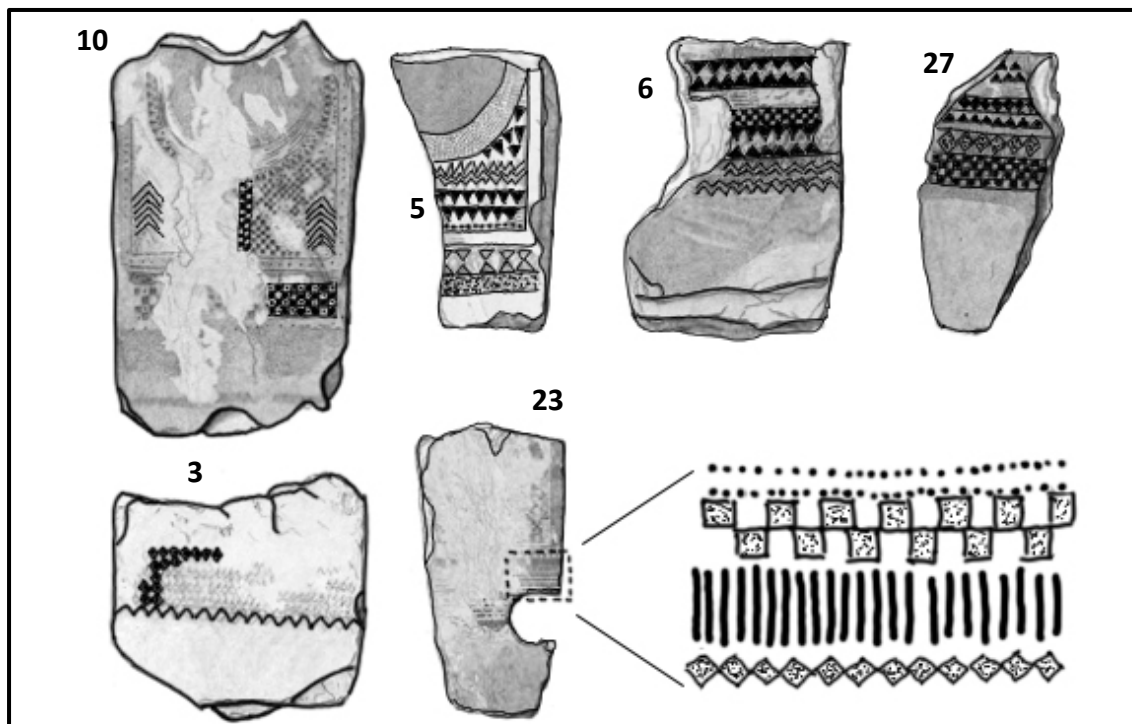
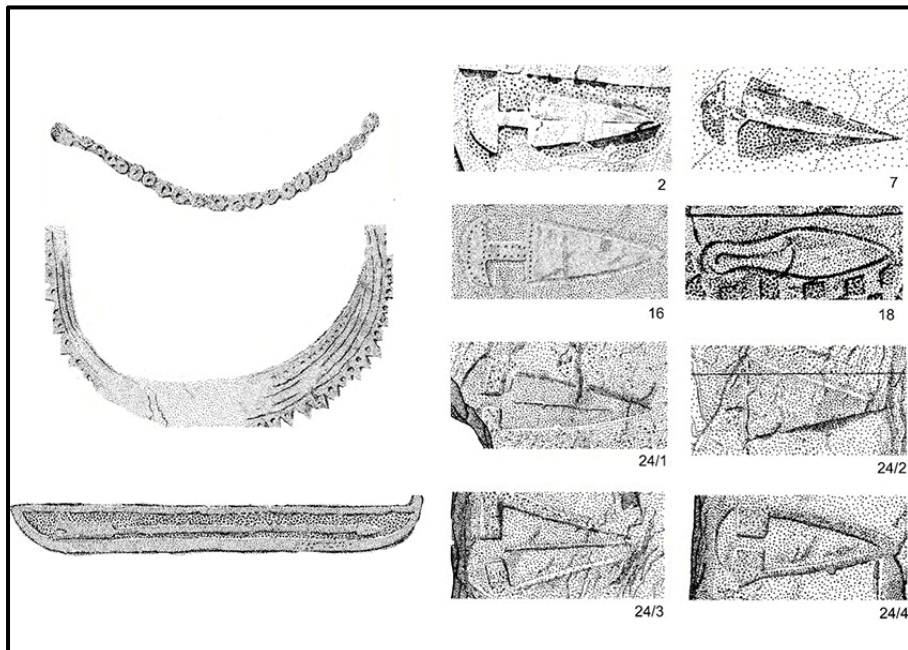

Fig. 5.28 De seks gravheller valgt fra LPC I, tallene representerer hellenummer (Tegnet av Anette Sand-Eriksen, manipulert etter Harrison & Heyd 2007:149, figur 12)

Figurative motiv

Hellene fra LPC I har svært mange figurative motiver, deriblant ulikt tilbehør til klesdrakter. De fleste dekorative motivene, som beskrevet i forrige del, forekommer innenfor enten brystdelen, beltet eller skjørtet på klesdraktene. I tillegg finnes der tilbehør som smykker og våpen. **Smykkene** varierer mellom enten enkle, som kan ligne på skiveperler, eller mer komplekse og store (Fig. 5.29). De fleste **dolkene** er av typen Remedello, som har sitt opphav i en nord-italiensk kultur med samme navn. Tilstedeværelsen av disse viser at samfunnet rundt LPC tidlig var koblet til transformasjonsprosessene som påvirket hele Europa fra 2900 f.Kr. Dolken på helle 18 skiller seg litt ut, og den er en etterligning av typisk KBK-dolk (Harrison & Heyd 2007:170, 191). Når det gjelder dolkene av typen Remedello er det primært skaftet og overgangen til bladet som skiller dem, men det forekommer noe karakteristikk ved bladene. Dolkene på hellene 2, 7, 24/2 og 24/3 har midtrand, mens 24/1 har et veldig trekantet blad. Dette skiller seg f.eks. fra bladet på 24/4 som er noe buet. Det forekommer i tillegg flere tilfeller av **pil og bue** (Fig. 5.29). Et våpensett som er en del av den materielle kulturen fra mesolitikum, og som svært ofte opptrer i sammenhenger med KBK som et symbolsk våpen (Harrison & Heyd 2007:170). Disse typene våpen er i følge Prieto-Martínez (2013a:227) med på å vise tilstedeværelsen av krigeren og krigereliten.

Fig. 5.29

Øverst til venstre er det eksempel på de ulike variantene av smykker fra LPC I. Det lille som kan minne om skiveperler er fra helle 25 (fra Harrison & Heyd 2007:158, figur 20), mens det større er fra helle 10 (fra Harrison & Heyd 2007:159, figur 21). Nederst til venstre er pil og bue fra helle 25 (fra Harrison & Heyd 2007:161, figur 23). Til høyre er dolkene, markert med hellenummer (fra Harrison & Heyd 2007:162, figur 24)

Dekorative skjema

På alle de 28 hellene fra LPC I har det blitt identifisert 24 ulike sammenstillinger av dekorative og figurative motiv, de fleste i kompleks design. Antallet motiv som benyttes varierer mellom ett til syv, men gjennomsnittlig på tre og fire. De dekorative skjemaene har, basert på flere identifiserbare elementer, enten et kvinnelig eller mannlige uttrykk. De fleste består av en grunnform med klær og tilbehør, dekorert med et varierende antall motiver. Våpen forekommer kun i sammenheng med det mannlige uttrykket, noe som hovedsakelig også gjelder for kombinasjonen av de dekorative motivene trekanten og sjakkruker. Det kvinnelige uttrykket har ofte lengre skjørt enn det mannlige, hvor tekstilen generelt er mer dekorert og kompleks. For eksempel forekommer sikksakkmotiv og romber oftere i det kvinnelige uttrykket (Harrison & Heyd 2007:165).

Av de seks valgte hellene har to av dem en tydelig klesdrakt på grunn av smykkene, mens én har det på grunn av beltet. De to med smykker (helle 5 og 10) har et kvinnelig uttrykk, mens den med beltet (helle 23) er mer utydelig. Her har erosjon gjort at svært mye av overflaten er borte. Når det gjelder de tre andre hellene så er de litt vanskeligere å kategorisere. Helle 6 og 27 fordi de har typiske mannlige motiver, men ingen figurative motiver til å «bekrefte» uttrykket. I tillegg er deres komplekse geometriske design vanligere for det kvinnelige uttrykket. For helle 3 er tilfellet det motsatte, det kan virke å ha et mannlige uttrykk fordi det dekorative skjemaet er enklere og mer ensformig, men dekoren består av de typiske kvinnelige motivene – sikksakk og romber.

5.4.3 Definisjon av stil

De fleste hellene fra LPC I har et vidt spekter av motiver i en kompleks design og skal derfor plasseres innenfor *ST2*. *ST2* er spesielt synlig på helle 5, 6 og 27, der de to siste skiller seg noe ut med at de tydelig har parallelle bånd adskilt av åpne soner, og som dermed kan minne om maritim-dekorasjon. Helle 10 har færre geometriske motiver, men uttrykker likevel et komplekst geometrisk språk og befinner seg i skjæringspunktet mellom *ST1* og 2. Sammen med helle 5 har den tydeligst klesdrakten, og det har blitt påpekt at «Clothing decorated with geometric motifs yields further Bell Beaker connections» (Harrison & Heyd 2007:171). Helle 3 er den eneste av de valgte som skal plasseres innenfor *ST3*, dette fordi det kun er to geometriske motiver som blir repetert over hele flaten. Helle 5 og 10 har også *ST4*, fordi klesdraktene er prydet med smykker. Alle hellene av typen A har den samme stilistiske tendensen pga. dolkene.

Hellene kan på en eller annen måte assosieres med tekstiler, men er ikke helt like. Helle 6 og 27 kan minne om fremstillingene på Göhlitzsch, og skiller seg noe fra klesdraktene på helle 5 og 10, som har et mer individuelt uttrykk. Det har blitt foreslått at slike typer ristninger skal forestille et idealiserte bilder av noe som forankres gjennom ristningene, understreket av at ingen av hellene er like. Ødeleggelsen av hellene kan være å markere et brudd med en persons identitet og prestisje (Harrison & Heyd 2007:172). Det kan tenkes at en slik intensjonell ødeleggelse også være tilfelle for Mjeltehaugen. Christies (1847:2) skriver i sin innberetningen til direksjonen ved Bergen Museum at «De optagne Steenheller bleve udbragte af Höien, og deels henlagt paa dennes Sider, deels nedført til Hagerups Huse hvor de Siden have henligget og tjent Börn Legetöi, hvoraf følger, at de ere bleve brudte i mindre end de, som under Opgravningen förtes du av Höien». Hellene var altså ikke fullstendige når de ble hentet ut, så det er mulig de har blitt intensjonelt ødelagt – eventuelt når er det derimot umulig å si.

5.5 ÍNSUA, COITEMIL OG SEJOS

5.5.1 Materialpresentasjon og beskrivelse

Lokalitetene fra den Iberiske halvøy er ikke en konsentrert samling, f.eks. ligger Ínsua og Coitemil i Galicia, mens Sejos ligger i Cantabria – de er derimot alle datert til EBA (Prieto-Martínez 2013b:243). I Spania vil dette si mellom 2300/2200-1600/1500 f.Kr (Ruiz-Gálves 2014:161). Hele den Iberiske halvøy har svært mange helleristninger, spesielt i det åpne landskap, og skjematiske ristninger dominerer. Det vil si at menneske og dyrefigurer er «reduert» til de mest grunnleggende streker, som ofte gjengir jaktscener (Hernández & Hernández 2013:12). I tillegg forekommer det en god del skålgroper og ringmotiver, og disse er spesielt fremtredende i nordvestlige Spania (Bradley et al. 2001:496). Ristningene i gravkontekst er nesten utelukkende abstrakte, hvor «The most frequent painted and/or carved motifs are series of broken or undulating lines arranged vertically or horizontally, dots, grid patterns and series of triangles» (Ramírez & Fábregas 2003:24).

Graven fra *Ínsua* består av 7 heller, hvor 4 er dekorert og som hører sammen i par på to og to (Fig. 5.30). Jeg har ikke kommet over noe informasjon om gravens konstruksjon og innhold, annet enn at den gjenstander av metall, stein og keramikk (Bettencort 2008:100). Dette kan deriblant være en dolk og en håndleddsbeskytter, som Ruíz-Gálves (2014:165) lister opp som innholdet i Carnota-graven, men som er avbildet sammen med Ínusa-hellene. Det er derfor mulig at hun har forvekslet de to, noe også Prieto-Martínez har gjort (pers. kom

mars 2015). Blant annet i to publikasjoner hvor hun har forsøkt å danne en større sammenheng av dekorative design og distribusjon av klokkebegermateriale, inkludert bl.a. Mjeltehaugen (Prieto-Martínez 2012, 2013a).

Coitemil-hellen er en del av et større gravkammer, hvor den er den eneste hellen med dekor. Denne består av seks parallelle linjer med fiskebein som vender seg både mot venstre og høyre, hvor det i den øverste og nederste linjen er en rad med sirkler (Fig. 5.31). I graven var det kun en keramikkkar med et dekorert bånd helt øverst, men denne har gått tapt (Penedo & Fábregas 1997:337). Minnesteinene, eller bautasteinen, fra *Sejos* var opprinnelig «engraved in two selected menhirs that were part of a cromlech» (Díaz-Guardamino 2014:36). Ristningen skal trolig være en menneskelig fremstilling, og bør ses «within the broader tradition of Southwestern/Warrior stelae» (Díaz-Guardamino 2014:336, Fig. 5.32).

5.5.2 Formell analyse

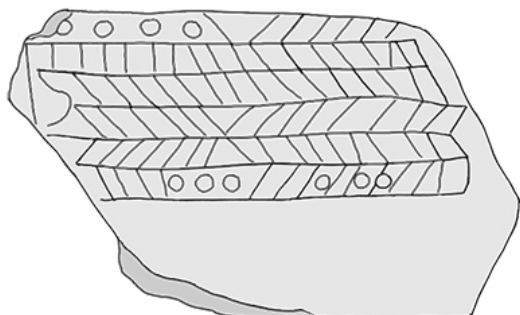
Dekorative motiv

Dekoren på Ínsua-helle 1 og 2 er innrammet av to **linjer** på langsiden, mens det øverst er et bånd med fem **trekanter** som ikke er lukket. Dette kan muligens være et **sikksakkbånd**. Spesielt om en ser på dem i forhold til trekantene på helle 3 og 4, som er mye tydeligere pga. det åpne rommet mellom. Denne er etterfulgt av en rad med fem like store **rundinger**, disse korresponderer med trekantene. Under rundingene kommer «una línea recta a la que se adosan once pequeñas perpendiculares» (Penedo & Fábregas 1997:337), noe som vil si en horisontal linje med elleve små, vertikale linjer hengende på den. Disse minner svært mye om **frynser**.

Det er noe problematisk å avgjøre hvem av de seks linjene som danner **fiskebenmotivene** på hellen fra Coitemil. Bortsett fra nummer to og tre nedenfra, som begge har fiskebein som vender en vei og på likt endrer retning. Således er det mest naturlig at nummer to og tre ovenfra også hører sammen, mens det øverste og det nederste båndene er enkeltstående. Dette er også de to med sirkler, et motiv som er svært sjeldent på gravheller i dette området (Ramírez & Fábregas 2003:24). Steinen fra *Sejos* er som nevnt trolig en menneskelig fremstilling gjennom en **geometrisk dekorert klesdrakt**, muligens en rustning. Dekoren er av noe som kan ligne på trekanter, noen sikksakklignende motiv, og rundinger (Fig. 5.32).

Fig. 5.30
De fire dekorerte Insua-hellene. Helle 1 og 2 er øverst, mens helle 3 og 4 er de to nederste (Fra Rodríguez 1993:101-103; se også Prieto-Martínez 2012:43, 2013a:227, men der står den oppført som Carnota-hellen. Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 5.31 Coitemil-hellen (Fra Rodríguez 1993, tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Fig.5.32 Fremstillinger av steinen fra Sejos (Til venstre fra Teira Mayolini & Ontañón Peredo 2000 og til høyre fra Díaz-Guardamino 2014:339, figur 4)

Figurative motiv

Det eneste figurative motivet er **dolken** på hellen fra Sejos. Det har blitt påpekt at gravheller med dolker fra den iberiske halvøy «allows us to identify it as an emblem of a male and warrior ideal and, from the type of weapon, we can date them to the Later Bell Beaker/Earlier Bronze period» (Ruíz-Gálves 2014:166).

Dekorative skjema

Det er vanlig at ristninger i gravkontekst, nordvest på den iberiske halvøy, ikke dekker hele overflaten (Ramírez & Fábregas 2003:24), noe som er tilfelle for både hellene fra Ínsua, Coitemil og steinen fra Sejos. Det er hellen fra Coitemil som har den største variasjonen i ordning av motivene, til tross for at den har færrest motiver. Således ligner egentlig denne hellens dekorative skjema noe på helle 2 og 3 fra Dörlauer Heide. Hellene fra Ínsua har et dekorativt skjema som i større grad minner om tekstiler, da spesielt pga. frynsene på helle 1 og 2. Tradisjonelt har iberiske gravheller og minnesteiner med menneskelig fremstillinger, sånn som den fra Sejos, blitt tolket i form av kjønnsdikotominer, hvor

Stelae and statue-menhirs with weapons are regarded as representations of male warriors, while cases without weapons but with elements of dress and adornment are interpreted as representations of women. Nonetheless, one of the most notable aspects of stelae and statue-menhirs is the scarcity, if not an almost total absence, of sexed bodies (Díaz-Guardamino 2014:337).

Denne er derfor ikke helt ulik helle 5 og 10 fra LPC I, bortsett fra at disse trolig har et kvinnelig uttrykk. Selv om det er hellen fra Coitemil som har den største variasjonen i ordninger av motiv, så har hellene fra de to andre stedene et mer komplekst dekorativt skjema. Sejos i form av å være en klesdrakt, og helle 1 og 2 fra Ínsua i form av tekstilfremstilling. Disse to stedene har i tillegg de dekorative motivene trekantene, som i dette tidsrommet bør ses på som et uttrykk for individers svært privilegerte posisjon i samfunnet (Penedo & Fábregas 1997:341).

5.5.3 Definisjon av stil

Helle 1 og 2 fra Ínsua har en mild variant av *ST2*, fordi verken variasjonen eller sammenstillingen er veldig kompleks. Uttrykket er relativt likt det på helle 3 fra Göhlitzsch. Helle 3 og 4 har *ST1*, noe også hellen fra Coitemil har. Fordi fiskebenene repeteres over flere gjentakende bånd har denne hellen også *ST3*. Sejos-steinen har geometrisk dekor som er en blanding av stilistisk tendens 1 og 3, men pga. dolken har den i tillegg *ST4*.

Ristningene fra Sejos er en kombinasjonen klesdrakten med geometriske og figurative motiv. For LPC I påpekte Harrison & Heyd (2007:171) en slik kombinasjon som assosierende med KBK. Det er derfor svært interessant at dolken fra Sejos kan minne om dolken på helle 18 fra LPC I, som er en etterligning av KBK-dolk (Harrison & Heyd 2007:170, Fig. 5.28). Det er også interessant at det kan virker som de tre eksemplene fra den iberiske halvøy har hver sin parallell i de tre andre eksemplene fra kontinentet. Ínsua med Göhlitzsch, der de begge har en dekorativ stil og et dekorative skjema som gir assosiasjoner til veggtepper eller tekstiler. Coitemil med Dölauer Heide, begge har et begrenset dekorativuttrykk, men som er veldig klart ordnet. Steinen fra Sejos med LPC, i form av at de begge uttrykker klesdrakter.

5.6 SKANDINAVIA

Omfanget av motiver og variasjonen i det valgte skandinaviske ristningsmaterialet er noe begrenset i forhold til det fra kontinentet. Det vil derfor ikke være nødvendig med en like omfattende formell analyse i denne delen som i de foregående, i tillegg har eksemplene fra Skandinavia blitt behandlet tidligere (kap. 2.1.2).

5.6.1 Kivikgraven

Graven ble oppdaget i 1748 og er en av Nord-Europas største gravmonumenter, med en diameter på 75 m og en høyde på 10 m. I gravrøysens sentrum var der en hellekiste ca. 4 m lang og 1,5 m bred. Den har trolig en gang hatt dekkheller, men har blitt fjernet under plyndringer. Etter omfattende undersøkelser i 1931 ble gravkammeret rekonstruert i 1932 og 1933 (Goldhahn 2005:28, 2009:359; Randsborg 1993:7). Åtte av gravhellene er rikt dekorerte med figurative motiv, og noen få tilfeller av geometriske motiv (Fig 5.33 og 5.34).

Fra begynnelse ble ristningene tolket i lys av folklore, og etter hvert også satt i sammenheng med religion, med paralleller mot Østen og Middelhavet. De fleste forskere er enige om at de inneholder sosiale og religiøse komponenter, og at de trolig viser deler av begravelseritualet og oppføringen av selve monumentet (Goldhahn 2008:62). Både Randsborg (1993:134) og Kristiansen (2004:116) har tolket graven som en nordisk Odyssevs, og at den tilhørt en sjaman og/eller høvding som reiste mye. Goldhahn (2005) har påpekt at «ikonografien i Bredarör bör förstås utifrån bronsålderns kosmologiska och eskatologiska föreställningar som, enligt min mening, sammanvävdes av den kosmiska triaden av sol-, häst och skeppssymboler» (Goldhahn 2005:105). Dette var også Randsborg inne på, og han mente

Mjeltehaughellene – et klokkebegeeruttrykk?

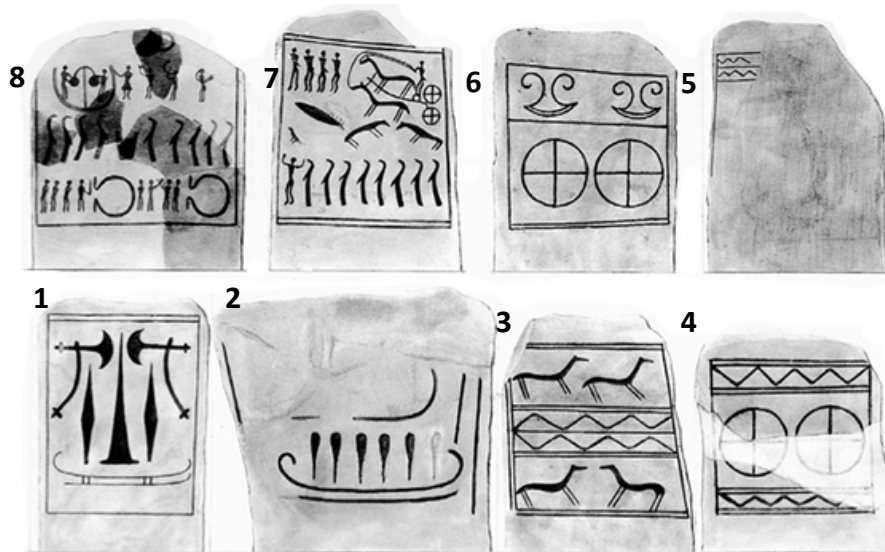
at hellenes plassering «correlated with the basic astronomical dimensions» (1993:119). Den sørlige delen med sine «aktive» ristningene (rituelle scener på helle 7 og 8) representerer trolig solen på dagtid, mens den nordlige delen med sine «passive» ristninger (mer abstrakte motiver på helle 4 og 6) er månen om natten. Hestene på helle 3 og båtene på helle 2 kan i en slik sammenheng representere solens hjelpere (Fig. 5.34).

Tabell 5.1 Motivene på hellene fra Kivik

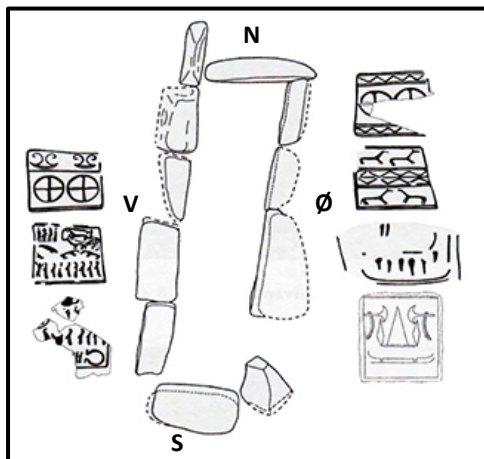
Helle:	Dyr og mennesker:	Figurative:	Geometriske:
1		Båt 2 økser 2 sverd	Trekant / kjegle Innrammet på alle sidene, øverste linje er dobbel
2		2 båter	Innrammet med enkel linje på alle sider
3	2 par med hester		Dobbelt bånd sikksakkmønster og doble horisontale linjer, som deler hestene. Innrammet med en dobbel linje på tre sider, og en enkel skrå linje på den ene siden
4		2 hjulkors	Sikksakkmønster, som et bånd i hver ende av hellen. Disse danner en innramming sammen med to enkle linjer på hver av de vertikale sidene
6		2 økser 2 hjulkors	En linje skiller de figurative motivene. Bunnen er hellen innrammet av en dobbel linje, mens de tre andre sidene har en enkel
7	4 mennesker En prosesjon av s-formede mennesker (kan minne om fugler) 4 hester, hval og hund	Vogn	Innrammet med en dobbel linje på tre sider, og en enkel skrå linje på den ene siden
8	S-formede mennesker	Omega-symbol	Innrammet av enkle linjer

Bortsett fra noe sikksakkmotiv og båtristningene, er de dekorerte Kivikhellenne svært forskjellig fra det dekorative uttrykket på hellene fra Mjeltehaugen. Båtristningene, som det ved tidligere anledninger har blitt trukket paralleller mellom, er i følge Mandts (1991:48-51) båttypologi av ulike typer. Mjeltehaugbåtene er av typen A1, mens båtene fra Kivik er av den senere typen A2. Dette ser en bl.a. på at stavnovergangen er krummet, i motsetning til stavnovergangene fra Mjeltehaugen som er vinklet. Stavnene på ristningene fra Kivikhellenne er relativt lave og det er mannskapsstreker på relingslinjen, noe som gjør ristningene relativt

lik båten på Rørbysverdet. Kaul (1998:73) anser Rørbybåten som startpunktet for denne typen utforming av båttemotiver, og daterer den til EBA I. Dette sammenfaller med båttemotivene fra Kivik, som typologisk har blitt datert til EBA I eller II (Kristiansen & Larsson 2005:194; Randsborg 1993). Øksene på helle 1 har også blitt brukt til å datere graven, og de har blitt tolket som prosesjonsøkser fra EBA II (Randsborg 1993:107). Noe som igjen stemmer med dateringen av et bronsefragment, trolig et sverd eller en dolk, til EBA II (Goldhahn 2009:363). Det ble også funnet skjelettresten både fra kremasjon og inhumasjon i graven, hvor relativt nye analyser tyder på tre faser med gravlegging fra rundt 1300 til 800 f.Kr. Det er derfor mulig at gravkammeret ikke har vært en enkelt begravelse for en sjaman eller høvding, men konstruert for gjentatt bruk over lengre perioder (Goldhahn 2005:248-250, 2009:367-369). Kivikgraven virker i så tilfelle å mer ha «fungerat som en ”megalit” än en ”monolit”» (Goldhahn 2005:250). Dette er interessant med tanke på den usikre konstruksjonen av Mjeltehaugens kammeranlegg, og om det har vært – eller i hvert fall tiltenkt – en eller flere. Dessverre kan ikke dette bli behandlet videre basert på det som foreligger av materiale per dags dato.

Fig. 5.33
De 8 dekorerte hellene fra Kivik. Helle 1 er i dag gått tapt, men det finnes tegninger av den (fra Goldhahn 2005:232, figur 6.3)

Fig. 5.34
Kivikhellenes orientering i graven, og deres kosmologiske fortelling. Solen står opp i øst blir fraktet av båter, i sør er det dag og ristningsmotivene er svært aktive fra sør til vest. I vest blir de etter hvert med abstrakte og passive, og solen begynner å gå ned. I nord er det natt (fra Goldhahn 2005:104)

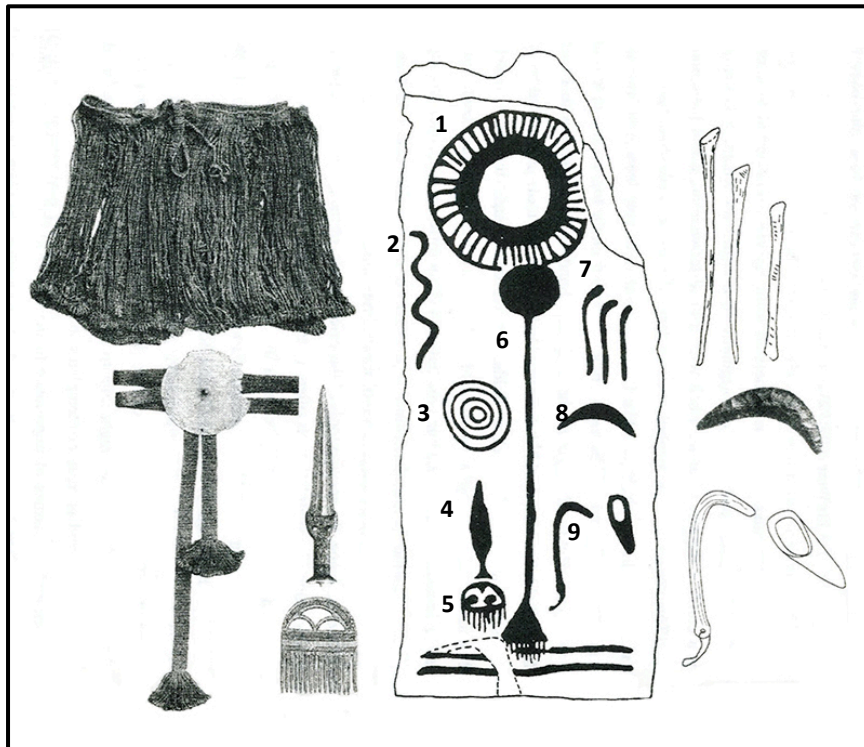
5.6.2 Steinen fra Kyrkje-Eide

Steinen ble funnet i 1885 under jordarbeid i et «Markstykke, hvor det ved Gravning jævnlig findes Ben» (Lorange 1887:259). Den er 1,20 m lang, 45 cm høy og 6 cm tykk (Mandt 1991:572). Ytterlige funnopplysninger mangler, men steinen har i følge Mandt (1991:64) trolig ikke tilknytning til de andre gravene i området. På motsatt side mener Engedal (2010:299) at den helt klart må ha tilhørt en grav, og de Lange (1912:29) mente at det «maa ha været en bautasten i en bronsesalderhaug». Engedal (2010:299) har hevdet at ristningene på steinen viser til kvinnelige tilbehør fra EBA per. II eller III. Disse består av en kam, en dolk, en sigd, et belte med frynser og belteplate, og et skjørt. I tillegg er det fem andre symboler – en bølgete, slangelignende figur, en ringfigur, en krok, en øks-lignende figur samt tre bøyde linjer (Fig. 5.35). De sistnevnte synes å avbilde tre gjenstander av samme type, men med små størrelsesforskjeller. I følge Engedal (2010:299) er de trolig verktøy for presisjonshåndverk. Både Mandt (1991:203) og Engedal (2010:299) mener at den bølgede figuren er en orm eller slange. Denn sammensatte ringfiguren kan i følge Engedal (2010:299) utgjøre skjørtet i kvinnedrakten. Det dekorative uttrykket på steinen fra Kyrkje-Eide er altså ganske annerledes enn det på Mjeltehaughellene. For eksempel har den ikke noe særlig geometriske motiv eller båtristninger, som er dominerende på hellene fra Mjeltehaugen. Så hvorfor jeg har valgt å ta med dette eksemplet kan derfor virke noe merkelig. Det ble først og fremst gjort fordi dolken kan minne om typiske KBK-dolker kjent fra ristninger på kontinentet (f.eks. i LPC I). Lokaliteten var m.a.o. ikke opprinnelig tiltenkt en sammenligning *per se*. Ved funnet av dolk-ristningen på Mjeltehaughellene endret dette seg, og disse to er – etter min kjennskap – de eneste to ristningene av dolker i dagens Norge. Siden ristningene hovedsakelig består av figurative motiv mener jeg det ikke en er nødvendig med formell analyse, men den kan likevel plasseres under *ST4* pga. de figurative motivene.

Når det gjelder de ulike ristningsmotivene er jeg er noe usikker på om de skal forestiller en kvinnedrakt. For det første er dolker mest vanlig i mannlige sammenhenger (Harris & Hoffman 2014:269), men det forekommer eksempler på dolker i kvinnegraver. Et eksempel er Regehaugen i Rogaland, som til nå er den rikeste graven fra EBA i Norge. Dolken (S1268) var del av et større gravgods, med bl.a. belteplate, diadem, bronsespenne og to håndleddsringer (se f.eks. Austevoll 2014:45-46; Engedal 2010:75; Nordenborg Myhre 2004:99-100). Siden smykker og drakttilbehør er mest vanlig i kvinnelige sammenhenger (Harris & Hoffman 2014:269) så har både ristningene fra Kyrkje-Eide og gravgodset i Regehaugen tvetydige kjønns signaler, noe som også er tilfelle for flere av hellene fra LPC I. I tilfellet med Kyrkje-Eide kan dette muligens forklares med at kjønnsymboler på ristninger

ofte blir tillagt etter hvert (Harris & Hoffman 2014:274). For det andre så er jeg noe usikker på om den sammensatte ringfiguren faktisk skal forestille et skjørt. Den kan være et kvinneskjørt sett ovenfra, da trolig et kort snorskjørt (jfr. Bergbrandt 2007:54), men det kan også forestille mannlig utstyr som har lignende belter med frynser (jfr. Bergbrandt 2007:52). Det kan også være en belteplate/tutulus, noe som i så fall ville forsterket ideen om at det er utstyret til en kvinnedrakt, siden det er et karakteristiske tilbehøret til kvinnedrakter fra EBA (Kristiansen 2013:756). Om dette er tilfelle så mangler den i så fall den karakteristiske tappen i midten, samt at den ikke har den typiske snordekoren eller konsentriske linjer. Om dette faktisk er kvinnelig tilbehør, så kan den konsentriske ringen forestille en spiralarmring, ikke ulik de i bronse funnet på Kvamme i Hordaland (B3426, Johansen 2000:173-4). Eventuelt en noppenring, som den i gull funnet på Klokkhammar i Vest-Agder (B4513, Johansen 1986:71-72; se også Vandkilde 1996:199).

Fig. 5.35

Til høyre er steinen fra Kyrkje-Eide, og til venstre er en kvinnedrakt fra EBA (fra Engedal 2010:300)

- 1: Ringfigur/skjørt
- 2: Orm
- 3: Konsentriske sirkel
- 4: Dolk
- 5: Kam
- 6: Belte
- 7: Verktøy
- 8: Sigd
- 9: Krok og øks

Det er altså for mange usikre momenter ved ristningene til å fastslå at den forestiller tilbehøret til en kvinnedrakt fra EBA prt. II eller III, men at det er personlig tilbehør er tydelig. Her ønsker jeg å trekke frem de tre bøyde linjene som kan være verktøy eller redskap. Mandt (1991:208) synes de er vanskelig å identifisere med noe kjent redskap, men en mulighet er at de er skjeftede sigder. Engedal (2010:299) på sin side har foreslått at det forestiller presisjonsverktøy av gevir eller horn brukt til forming av voks/leire. Om det er

verktøy til forming slik som Engedal foreslår, så kan det også være verktøy til bearbeiding av støpeformer og/eller et slags smedverktøy.

De tidligste direkte bevisene for metallstøping i Sør- og Midt-Skandinavia tilhører EBA, kanskje så tidlig som per. I eller II, og det er da snakk om funn av støpeformer i kleberstein. Et foreslått alternativ til hvorfor det ikke har blitt funnet tidligere bevis på metallstøping kan være at formene var av mykere materiale som lettere går i oppløsning, f.eks. leire (Melheim 2012:39; se også Engedal 2010:163-165). Her ble muligens presisjonsverktøy, som avbildet på steinen fra Kyrkje-Eide brukt. Det finnes noen få tilfeller av «workshop finds with evidence of on-site casting» (Melheim 2012:167) i dagens Norge, deriblant den tidligere omtalte Skrivarhelleren (kap. 2.2.2), med bevis for SN-EBA *in situ* metallurgi (Prescott 1988:28)¹. I tillegg til bronse- og metallurgifunn ble det også funnet flere beingjenstander, deriblant verktøy i gevir/horn (Prescott 1991:60-73). De tre bøyde linjene fra Kyrkje-Eide kan minne om funn fra Skrivarhelleren, som trolig har blitt brukt til bearbeiding av lær o.l., som trykkstokk eller sømglatter, men det er ikke utenkelig at noe av gjenstandene har blitt brukt i sammenheng med metallurgi (Melheim 2012:178). Jeg syns det er høyst interessant, som et tankeeksperiment, hvordan metallurgien og tilstedeværelsen av KBK i Skrivarhelleren kanskje har likheter med ristningene fra Kyrkje-Eide, som igjen kanskje har likheter med KBK gjennom dolk-ristningen. I tillegg har en allerede påvist tilstedeværelse av KBK ved Slettabø. Hvis man plassere Mjeltehaugen inn i denne sammenhengen og den tilsynelatende likheten med KBK-dekor, så kan det ha eksistert eller i hvert fall forekommet et KBK-nettverk langs Vestlandskysten.

5.6.3 Skjølingstadhellen

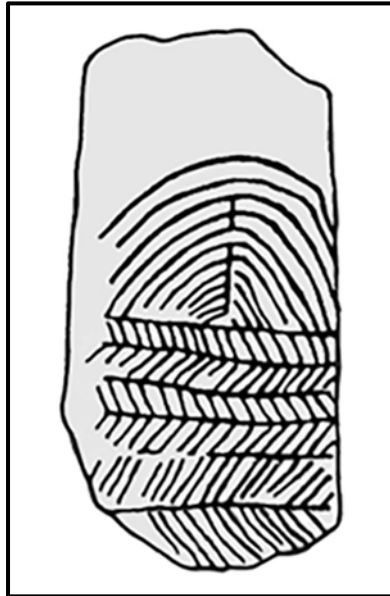
Den dekorerte Skjølingstadhellen var en dekkhelle over et leirkar med brente bein, som i dag ikke er bevart. Den er en av ni heller eller steiner fra Rogaland² med geometriske ristninger som kan knyttes til en gravkontekst (Syvertsen 2005:503, 507). Materialet er skifer, og den er 74 cm lang og 38 cm bred. Dekoren er dyp og usedvanlig tydelig (Fett og Fett 1941:22), men hellen er noe ufullstendig i nedre kant, hvor en kan se at dekoren har fortsatt (Fig. 5.37). Dekoren består av 6 bånd, som danner 3 par med fiskeben som annenhver vender mot høyre og venstre. Dekoren kan minne om sammenstillingen av båndene på hellen fra Coitemil og helle 3 og 4 fra Dölauer Heide. Ovenfor fiskebenmotivene er det en halv konsentrisk sirkel

---

¹ Datering av laget med støpefunn fra Skrivarhelleren har vært diskutert (f.eks. Engedal 2010), men nye

² Utregnet basert på tall oppgitt av Kate Syvertsen (2005): 104 heller eller steiner med ristninger som kan knyttes gravkontekst fra Rogaland (Syvertsen 2005:503), hvor 9 % av disse har geometriske motiver (Syvertsen 2005:507).

bestående av 12 linjer, noen av dem er bundet sammen med midtlinje. I likhet med hellen fra Coitemil har også hellen fra Skjølingstad ST3. Årsaken til at den ikke har ST1 er fordi den er noe mer kompleks enn de fra Döläuer Heide, uten at det dekorative uttrykket kan karakteriseres som kompleks design. Når det gjelder dateringen skriver de Lange (1912) «Om

gravens alder kan intet bestemt sies, men hellens ornamenter viser at den maa tilhøre bronsealderen» (de Lange 1912:9). Marstrander (1978:58) mente at graven ikke kunne være eldre en YBA pga. de brente beina. Kremasjonen kan derimot ikke brukes til å fullstendig utelukke eldre datering, siden det også forekommer i tidligere perioder. Det er derfor mulig at hellen kommer fra en grav tilhørende EBA.

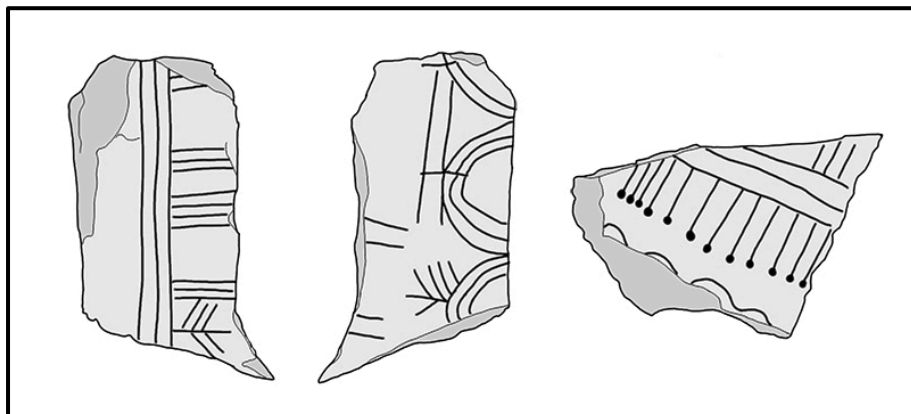
Fig. 5.36
Skjølingstadhellen (Tegnet av Anette Sand-Eriksen, fra de Lange 1912:9, figur 3)

5.6.4 Fragmentene fra Steine

Fragmentene stammer fra det som trolig var dekkhellen i et gravkammer som i følge rapportene var relativt stort (Mandt 1983:22). Både kammeret og hellen ble slått i stykker en gang før 1884 (de Lange 1912:21), og det var kun to fragmenter som ble levert inn til museet i Trondheim, den ene med dekor på begge sider. De to fragmentene har ikke bruddflater som passer sammen, og de tre ristningsflatene har noe variasjon i dekoren. Felles er at de alle tre har tilstedeværelsen av det dekorative motivet horisontal linje, som i følge Prieto-Martínez (2012:226) er typiske elementer innenfor KBK-dekor. Fragment 2 har tilsynelatende likhet med dekoren på Mjeltehaughellene, spesielt pga. frynsene, men også fordi det er et motiv som minner om bølgedekor helt nederst mot bruddkanten. Her vil jeg påpeke at figur 5.37 viser hvordan jeg observerte dekoren fremstilt på de Langes figurer (1912), og at denne varierer noe fra Marstrandens fremstilling (kap. 2.1.2, Fig. 2.8) og Mandts (1983:21, figur 8). De begge har bl.a. tegnet inn en dobbel bølgelinje på fragment 2.

På den ene siden av fragment 1 er det konsentriske sirkler, og om disse skriver de Lange (1912:22) at det er «en gruppe linjer utgaende fra et felles punkt. Dette mønster kan vel neppe opfattes som et almindelig linjemønster, men maa nærmest betragtes som de

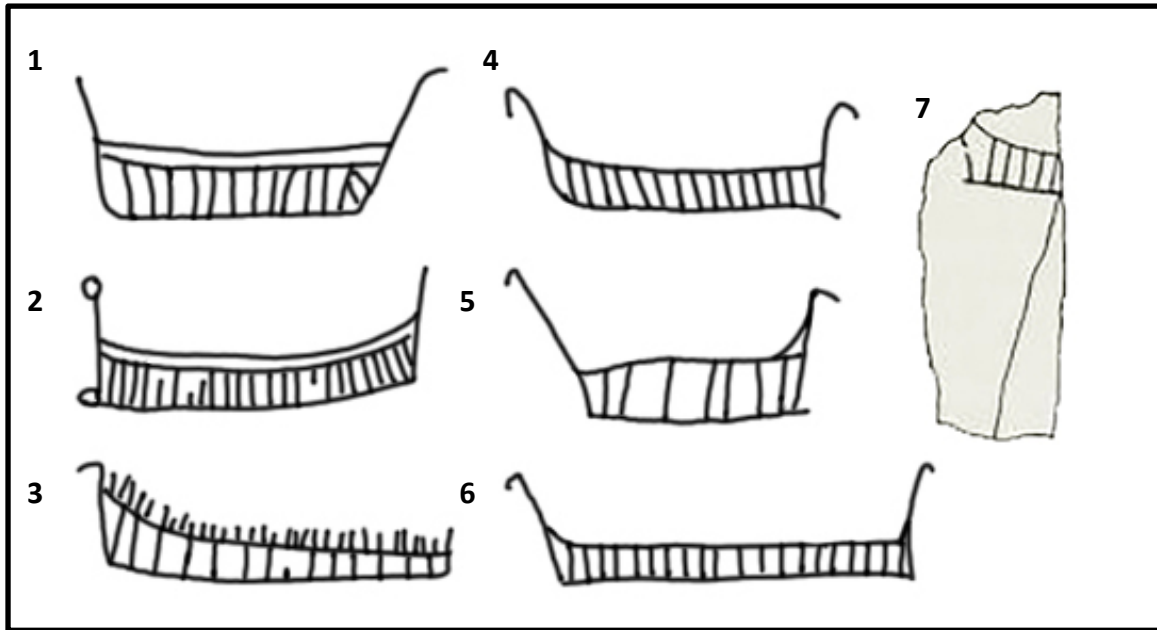
tidligere nevnte solfigurer». Om disse opprinnelig har vært hele eller halve, sann som på Skjølningstadhellen, kan det bare spekuleres i. Dekoren er altså svært begrenset, og det er derfor noe vanskelig å plassere dem inn i stilistiske tendenser. Likevel, siden fragment 2 er såpass lik Mjeltehaugen og for så vidt relativt tilsynelatende lik hellene fra Ínsua og Göhlitzsch, så har den *ST2*.

Fig. 5.37
Fragmentene fra Steine. Til venstre og i midten er fragment 1, som har dekor på begge sider. Til høyre er fragment 2 (Tegnet av Anette Sand-Eriksen, fra de Lange 1912:20-22, figur 13-15)

5.7 BÅTRISTNINGER

Båtristninger er et av de vanligste motivene innen skandinaviske helleristninger, men når det kommer til de kontinentale ristninger er båtfigurer sjeldent, eller ikke eksisterende. På grunn av det store omfanget og den enorme spennvidden av formvariasjon og detaljrikdom innenfor Skandinavia finnes det flere båttypologier, som alle har til felles at de forsøker å skape mest mulig orden i det store materialet – og via dette kunne drøfte opphav, påvirkning og kontakt. Mandt (1983:22) påpekte at det var en konsentrasjon av båter lik de på Mjeltehaughellene langs Vestlandet – fra Rogaland til Trøndelag – og hun mente at denne typen trolig var en lokal tradisjon (Mandt 1991:275). Dette er type A1, som vil si tolinjet med vinklet stavnovergang. De tilhører primært EBA per. I, men muligens tidligere (Mandt 1991:280), og i følge Mandt (1991:280) kan båtene fra Mjeltehaugen være den første opptreden av denne båttypen. Alle de valgte sammenligningsbåtene (Fig. 5.38) er av den samme typen, og jeg har valgt eksempler fra de vestlandske kystfylkene for å se om det utkrystalliserer seg et område eller retning Mjeltehaugbåtene har størst likhet med. Jeg har i tillegg valgt å ta med båtristning fra Nämforsen (Norrland i Sverige) for å kunne problematisere antakelsen om en mulige lokale tradisjonen og distribusjonen. Nämforsen er et område med over 2300 ristninger, hvor 1180 stykker har blitt identifisert. Primært er ristningene av elger (585 stk.), båter (337 stk.) og mennesker (99 stk.), og de fleste ristningene i Nämforsen har blitt lagd mellom 5000-2000 f.Kr. «within a hunter-gatherer Stone Age ideology» (Gjerde 2010:357).

Fig. 5.38 A1 båter. 1:Røkke I, Nord-Trøndelag 2: Krabbestig, Nordfjord i Sogn og Fjordane 3: Nämforsen, Norrland 4: Vangdal, Hordaland 5: Domba, Sunnfjord i Sogn og Fjordane 6: Mjeltehaugen, Giske i Møre og Romsdal (fra Mandt 1991:274, figur 8.18) 7: Skjervoll, Sør-Trøndelag (Fra Mandt 1983:21, figur 8, Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Visuelt er at båtristningene like, men med noen små forskjeller i bunnlinjeavslutning, relingslinje, stavnslutning og skrogfyll. Båtristningene fra Mjeltehaugen, Krabbestig og Vangdal, muligens også ristningen fra Skjervoll, har flest strukturelle likheter. Det er skroglikheten som er den primære likheten, der skrogfyllet virker å være utført med en mye større grad av presisjon. Mandt (1991:41) skiller mellom fem typer skrogfyll: tettstilte bindelinjer, enkeltstående bindelinjer, skråstilte bindelinjer, helt uthogd og åpent skrogfyll. Alle de nevnte har skrogfyll bestående av tettstilte bindelinjer, mens f.eks. Domba har enkeltstående bindelinjer med varierende mellomrom, og Røkke har enkeltstående og delvis skråstilte bindelinjer. Den som skiller seg mest ut er båten fra Nämforsen med sin mannskapsrekke og korte stavner. Den har likevel noen likheter med båtene langs Vestlandskysten, bl.a. blitt påpekt av Sognnes (1990:65). Han mente derimot at båtristningene av typen A1 på Vestlandet og i Trøndelag bør anses som en egen gruppe innenfor vest-skandinaviske båtristninger. Gjerde (2010:400) stiller seg tvilende til dette, og hevder at de like gjerne kan ha et nordlig opphav. I Fennoskandinavia er båtristninger som «dates back to the latter phase of the Early Stone Age» mens «The earliest depicted boats in middle Norway and western Norway date to the latter phase of the Late Stone Age or the earliest phase of the Scandinavian Bronze Age» (Gjerde 2010:400). Dette er valide

observasjoner og det synes å være en stilistisk kobling mellom den nordlige typen båtristninger og Mandts A1-båter (se også Klem 2010:81). Det er derfor mulig at sistnevnte skal betraktes som en videreutvikling av de nordlige båtene.

5.8 SAMLET KONKLUSJON

I dette kapitlet har jeg gjennom formelle analyser forsøkt å påvise stilistiske tendenser og definere dekorative stiluttrykkene. I løpet av analysen har likheter og forskjeller vist seg, og som konklusjon av denne materialgjennomgangen vil jeg skissere hvordan jeg skal bruke det arkeologiske materialet i studie av stil som uttrykk for sosial identitet.

I grove trekk, så tyder analysen på at de dekorerte hellene faller inn i grupperinger der stilistiske tendensene sammenfaller med hva hellene visuelt uttrykker (Tabell 5.2). Alle hellene med *ST2* uttrykker *tekstiler* eller *veggtepper*. Disse har et felles dekorativt skjema bestående av flere motiv, der det primære og avgjørende motivet er frynser. Hellene med dekor som sentrer seg rundt *ST3* er visuelt vanskeligere å kategorisere, men felles er at fiskebenmotiver dominerer. Hellene med uttrykket *klesdrakt* har alle *ST4* pga. de figurative motivene, og siden klesdrakten ofte er dekorert med geometriske motiver har de også i kombinasjon med en av de andre tendensene – primært *ST2*.

Tabell 5.2 Grupperinger av de dekorerte gravhellene

Hvor/Visuelt uttrykk	Tekstil	Fiskeben	Klesdrakt
Iberiske halvøy	Ínsua (ST2)	Coitemil (ST3)	Sejos (ST 1, 3 og 4)
Tysland og Sveits	Göhlitzsch (ST2)	Döläuer (ST 1 og 3)	LPC (ST 2 og 4)
Norge	Steine (ST2)	Skjølingstad (ST3)	Kyrkje-Eide (ST 4)

Den eneste av sammenligningslokalitetene som ikke naturlig kan plasseres i en gruppering er Kivikgraven. Årsaken til dette kommer av at hellene har ingen eller veldig få geometrisk motiv, og et helt annet dekorativt uttrykk enn de andre lokalitetene. I tillegg viste den formelle analysen at denne graven, med sine dateringer opp til EBA per. III, etter all sannsynlighet er en del yngre enn Mjeltehaugen. Det er derfor ikke hensiktsmessig å ta med denne lokaliteten inn i den komparative analysen. Steinen fra Kyrkje-Eide har også få geometriske motiv, men siden denne forestiller en klesdrakt eller i hvert fall et personlig tilbehør, så faller den naturlig inn i gruppe tre. Jeg har bevisst ikke plassert Mjeltehaugen inn i noen av grupperingen, siden den skal sammenlignes mot dem i neste kapittel.

Stil som uttrykk for sosial identitet

DEL III
TOLKNING OG DISKUSJON

6. LIKT, MEN IKKE IDENTISK

Basert på resultatene fra de formelle analysene avsluttet jeg det foregående kapitlet med å plassere sammenligningslokalitetene i grupper: 1) Ínsua, Göhlitzsch og Steine; 2) Coitemil, Dölauer Heide og Skjølingstad; 3) Sejos, LPC og Kyrkje-Eide. I dette kapitlet skal jeg bygge videre på disse etablerte likhetene og forskjellene og undersøke om de kan reflektere interaksjon i og mellom grupper.

Gjennom å først sammenligne Mjeltehaugen mot hver av gruppene på bakgrunn av de geometriske motivene og dernest sammenligne de figurative motivene, er hensikten å belyse Mjeltehaugens sosio-kulturelle opphav. Eksempler utover sammenligningslokalitetene vil bli trukket inn der det er hensiktsmessig. Til slutt vil jeg samle trådene av tolkningsalternativer og vurdere deres anvendlighet.

6.1 KOMPARATIV ANALYSE

I et handlingsteoretisk perspektiv kan sammenlignbare mønstre være i stand til å vise tilstedeværelsen av sosiale identiteter fordi materiell kultur, menneskelige aktører og sosiale strukturer er tre sammenvevde komponenter (jfr. Vandkilde 2005:37). Her skal jeg ta mønstrene – de dekorative skjemaene og definisjonene av stiler – fra den formelle analysen og sammenligne Mjeltehaugen mot dem. Siden det valgte arkeologiske materialet har ulike grader av likheter og forskjeller vil ikke sammenligningen følge noe ferdig skjema eller liste som oppfyller strenge krav for komparasjon.

6.1.1 Gruppe 1: hellene som minner om veggtepper

Hellene fra Ínsua, Göhlitzsch og Steine har alle komplekse dekorative skjema bestående av flere motiv (stilistisk tendens 2) og et visuelt uttrykk som minner om tekstil eller veggteppe (Fig. 6.1). Dette betyr derimot ikke at hellene er identiske, og spesielt er antallet motiv forskjellig. For eksempel har hellen fra Göhlitzsch langt flere dekorative motiv enn resten av gruppen. Sammenstillingen av motivene og inndelingen av dem i bånd varierer også. På motsatt side er det flere motiv som går igjen, f.eks. frynser, fiskeben og sikksakkmønster. Disse tre motivene er også tilstede på Mjeltehaughellene, og i tillegg har de et visuelt uttrykk som minner om veggtepper. Ved første øyekast ville det vært naturlig å plassere Mjeltehaughellene i denne gruppen, men ved mer detaljerte undersøkelser av enkeltmotiver og sammenstillingen av dem, kommer forskjeller til syne. For eksempel er frynsene på Göhlitzsch-hellene mye mindre enn på de andre eksemplene, samt at de vender «oppover». I

tillegg mangler både frynsemotivene fra Göhlitzsch og Ínsua knuter i enden, og det er derfor ikke sikkert at disse illustrer frynser på lik linje som Mjeltehaugen og Steine. Frynsemotivene på fragmentet fra Steine er grunnlaget for at den ble tatt med i denne gruppen, og sammenligninger utover dette er derfor ikke mulig. Motivene fiskeben og sikksakk/trekanter er som nevnt gjennomgående på alle hellene, men sammenstillingene varierer både når det gjelder enkeltmotiv og dekorative skjema. For eksempel er fiskebenmotivene på Göhlitzsch-hellene dannet innenfor ett og ett bånd, mens de på Mjeltehaughellene dannes av to tilstøtende bånd. Sikksakkmotivene eller trekantene på Ínsua forekommer som et enkelt bånd, mens på Göhlitzsch er det flere V-er plassert i hverandre. Dette skiller seg veldig fra Mjeltehaugens, som består av parallelle streker som danner tydelige sikksakkmotiv. Disse er så uniforme at det til tider kan se ut som de er dannet etter en mal (kap. 5.2.2, Fig. 5.15).

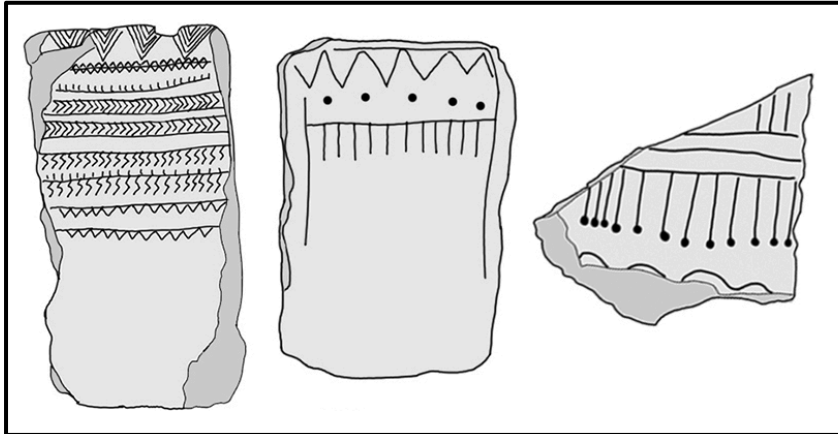
Denne sammenligningen har vist at det dekorative stiluttrykket på Mjeltehaughellene har mest til felles med stiluttrykket fra Ínsua av lokalitetene i gruppe 1. Dette til tross for at den har færre motiv og enklere sammenstilling. Likevel er det en grunnleggende likhet i de to dekorative skjemaene, og med bakgrunn i Ínsua-hellens plassering innenfor KBK kan dette indikere at Mjeltehaugen har sammenheng med KBK. Denne likheten kan altså forstås som en sannsynlig kontinental kobling, som i henhold til det skisserte teoretiske rammeverket (kap. 3) potensielt kan vise eksterne formaliseringer av felles identitet. Det visuelle uttrykket veggteppe kan kanskje indikere hvordan motivene ble formidlet (jfr. Glob 1969; Malmer 1981; Mandt 1991). Den mer komplekse sammenstilling av motiver er et fellestrekk mellom dekoren på Mjeltehaug- og Göhlitzsch-hellene, men jeg ville ikke gått så langt som Mandt (1984:76) og hevdet at «Likheten mellom Mjeltehaugens linjemønster og dekoren på de øst-tyske gravkistene er slående». Bortsett fra fiskebenmotivene, som visuelt er veldig ulik fra Mjeltehaugens, så er det ingen felles motiv. Graden av ulikheter mellom de to er m.a.o. større enn likhetene, og det er derfor mulig at argumenter for likhet, slik som Mandts, er resultat av antatt likhet mellom gravkamrene – som drøftet tidligere (kap. 2.1.2).

6.1.2 Gruppe 2: hellene med fiskeben som primært motiv

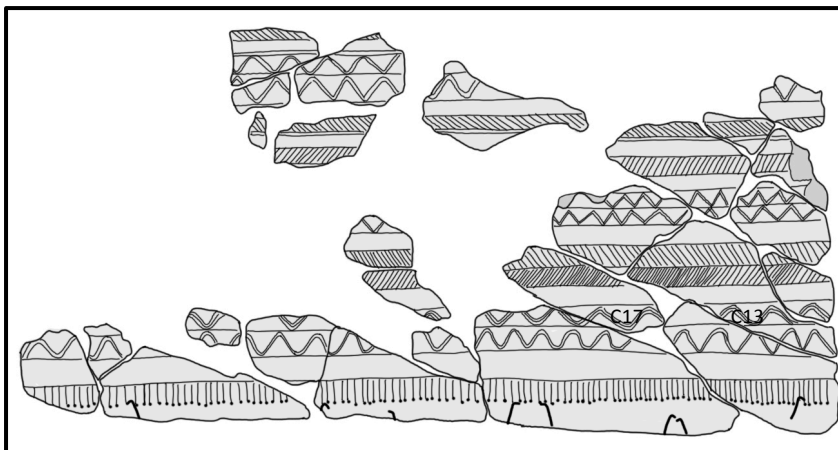
Dekoren på hellene fra Coitemil, Dölauer Heide og Skjølingstad er visuelt noe vanskelige å kategorisere, men de har alle repeterende bånd med fiskebenmotiv til felles (Fig. 6.3). Sammenstillingen av motivene varierer imidlertid, f.eks. er det ikke noe fast mønster mellom båndene innad på hellene fra Dölauer, og strekene virker å være oppført uten referanse til tilstøtende bånd. Dette er ikke tilfelle for motivene på hellene fra Skjølingstad og Coitemil,

Mjeltehaughellene – et klokkebegeeruttrykk?

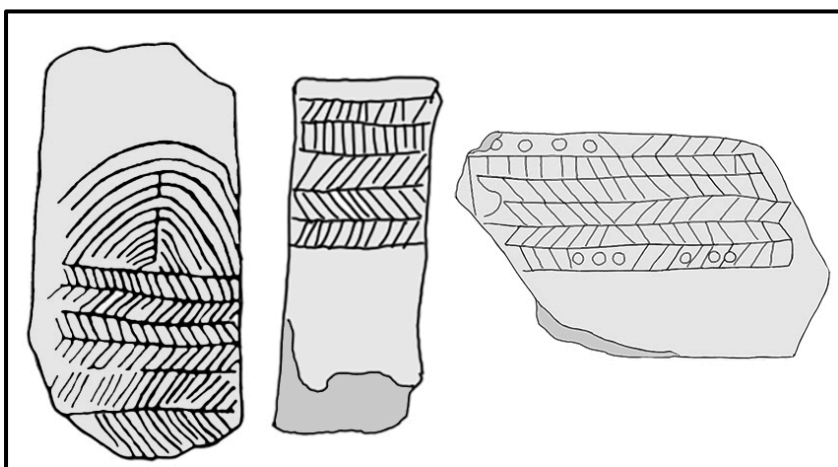
hvor de diagonale strekene hovedsakelig treffer hverandre i alle båndene. Bortsett fra dekoren på fragmentene C13 og C17 (Fig. 6.2), så er dette også tilfelle for fiskebenmotivene på Mjeltehaughellene.

Fig. 6.1
Gruppen med stilistisk tendens 2 og det visuelle uttrykket tekstil. Fra venstre: Göhlitzsch-hellen, Ínzua-hellen og Steinefragmentet (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 6.2
Fragmentene fra Mjeltehaugen som danner samling 1. Fragmentene med skikksakkmotiv som skiller seg ut er markert med fragmentnr. (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Fig. 6.3
Gruppen med fiskeben som det primære motivet. Fra venstre: hellene fra Skjølingstad, Döläuer Heide og Coitemil (Tegnet av Anette Sand-Eriksen)

Mjeltehaughellene og Skjølingstadhellen har også det figurative motivet konsentrisk sirkel til felles, og i begge tilfellene består den av flere rader, der noen er bundet sammen av en midtstrek. Selv om motivene på Skjølingstadhellen, figurative så vel som geometriske, gjenfinnes på Mjeltehaughellene så har hellene grunnleggende ulike uttrykk. Dette er også tilfelle for de andre eksemplene i denne gruppen, som generelt karakteriseres av enkel, repeterende design. Enkelte likhetstrekk mellom Mjeltehaugen og denne gruppen kan altså observeres. Ulikhetene er derimot så mange og så slående at hellene fra Coitemil, Döläuer og Skjølingstad nok ikke utgjør Mjeltehaugens nærmeste paralleller.

6.1.3 Gruppe 3: hellene som fremstiller klesdrakter

Denne siste grupperingen består av gravheller og –steiner fra LPC, Sejos og Kyrkje-Eide (Fig. 6.4), og deres primære fellesnevner er at de alle innehar det visuelle uttrykket klesdrakt og figurative motiver (stilistisk tendens 4). Hellene fra Sejos og LPC I har i likhet med den første grupperingen komplekse dekorative skjema bestående av flere motiv (stilistisk tendens 2). I gruppe 3 forekommer derimot motivene som dekorasjon av klesdrakter. Motivene har flere fellestrekk med Mjeltehaughellene, men disse er ganske annerledes enn de tidligere omtalte likhetene med gruppe 1. For eksempel viste det seg i sammenligningen mot gruppe 1 at det egentlig var ganske få like geometriske motiv, men at det visuelle uttrykket veggteppe var likt. Her er tilfellet det motsatte – det visuelle uttrykket klesdrakt er ulikt, men de dekorative skjemaene har mye til felles.

Ikke bare går motiv som sikksakk, fiskeben og sjakkruter igjen, men også sammenstillingen av dem i horisontale bånd adskilt av soner uten dekor. Spesielt er likheten mellom Mjeltehaughellene og hellene fra LPC I påfallende. For eksempel fremstår sikksakkmotivene på helle 6 som bortimot identisk med Mjeltehaugens – to parallelle streker som danner klare motiver innenfor to tilstøtende bånd. På den annen side er ikke dette tilfelle for sikksakkmotivene på helle 10, men primært er de forskjellige fordi båndene er vertikale og ikke fordi motivene i seg selv er så ulike. Når det gjelder sjakkrutene så er de svært like i alle tilfellene bortsett fra på en helle fra LPC I. Der er sjakkrutene litt større og med en prikk i det ikke skraverte området. Fiskebenmotivene på hellene fra LPC er «fullstendige», og ikke diagonale streker innenfor to adskilte bånd sånn som på Mjeltehaughellene. Det er også flere geometriske motiv som skiller de to lokalitetene – LPC har både romber, prikker og trekkanter, mens Mjeltehaugen har bølger og frynser. Dette er elementer som ikke kan

forklares med sammenheng til KBK, så det kan utgjøre deler av Mjeltehaugens «lokale» tradisjon.

Når det gjelder de to andre eksemplene i denne gruppen så har de likt visuelt uttrykk som LPC-hellene, men ikke like mange geometriske motiver. Det var dog ikke de geometriske motivene som gjorde at disse ble plassert i samme gruppe, men det figurative motivet dolk og det visuelle uttrykket klesdrakt. Det er derfor ikke så mye å sammenligne

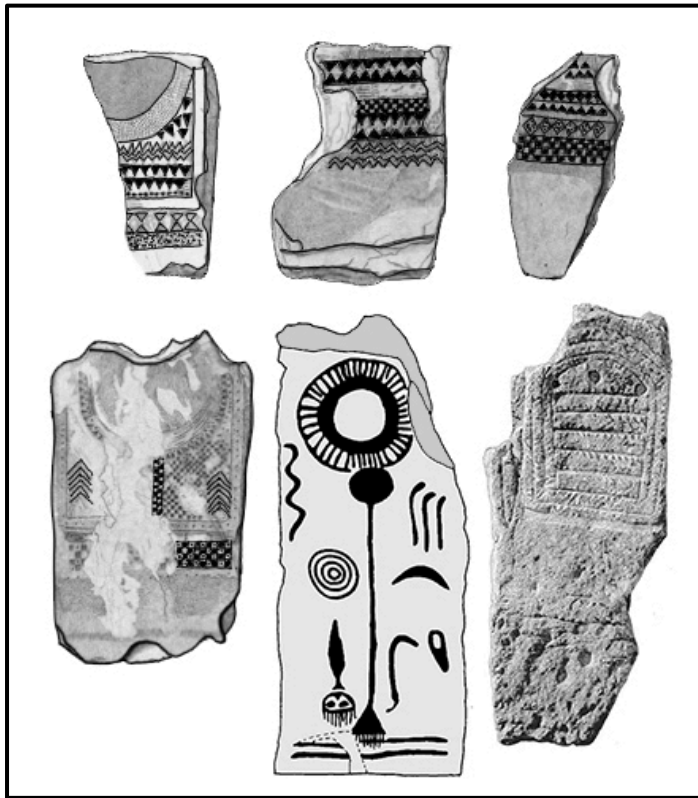

Fig. 6.4 De øverste og den første fra venstre i den nederste raden er henholdsvis helle 5,6, 27 og 10 fra LPC I. Videre følger steinene fra Kyrkje-Eide og Sejos.

Mjeltehaughellene mot når det gjelder disse to, men jeg skal komme tilbake til dem senere.

Sammenligning viser at Mjeltehaugens dekorative stiluttrykk har mye til felles med hellene fra LPC I, og dette kan være en indikasjon på Mjeltehaugen som del av et større pan-europeisk fenomen. Som ved Ínsua-hellene har også hellene fra LPC blitt plassert i sammenheng med KBK, og likheten kan indikere at Mjeltehaugen har sammenheng til KBK.

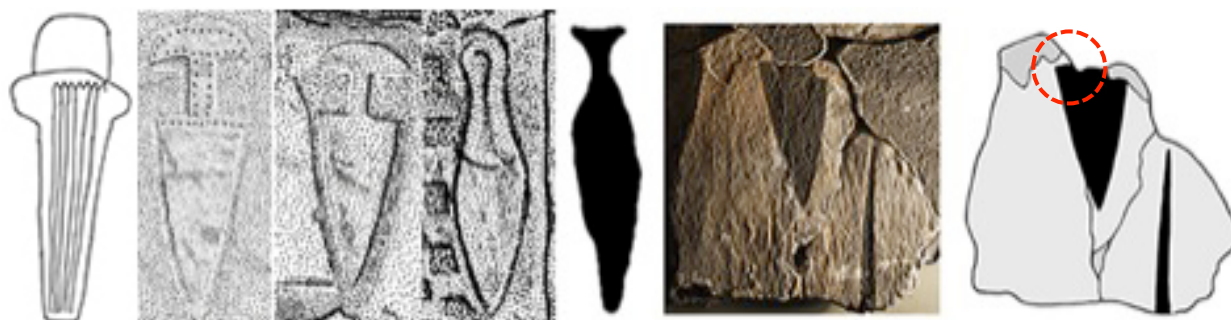
6.1.4 Dolkmotiv og båtristninger

I denne delen skal jeg nærmere undersøke Mjeltehaugens figurative motiv. Som nevnt i den formelle analysen av Mjeltehaughellene (kap. 5.2.2) vil dolkristningen være et hovedfokus. Den har aldri tidligere blitt undersøkt og kan derfor bidra med nye perspektiver på gravminnet, og i besvarelsen av de skisserte problemformuleringer. Jeg skal først sammenligne den mot dolker fra det valgte sammenligningsmaterialet og dernest forsøke å sette den i en videre typologisk sammenheng. Det kan være nyttig å påpeke at typologier er noe som er delvis oppdaget og delvis oppfunnet av arkeologer. De er altså til en viss grad

naturlige, i den forstand at de reflekterer forhistorisk forhold, og til en viss grad kunstige, siden de er frembrakt i dag for å svare til spesielle behov eller formål (Apel 2001:231-232).

Sammenligningslokalitetens dolker

Dolken fra Mjeltehaugen mangler dessverre skaftet, imidlertid har den et svært tydelig trekantet blad med en svak konveks bue. Av dolkene fra sammenligningsmaterialet (Fig. 6.5) så skiller den seg mest fra Göhlitzsch-dolken, som har et blad med en butt ende og som generelt er mer firkantet. Dolken fra Sejos er også visuelt noe mer firkantet enn de andre, men den er likevel ikke så ulik dolken på helle 18 fra LPC I. De dolkene som har flest fellestrekk er nettopp den sistnevnte fra LPC I og den fra Kyrkje-Eide, der begge har et tydelig konvekst blad som går over til et konkavt skaft. Likevel skiller enden på skaftene seg noe fra hverandre. Dolken fra Kyrkje-Eide kan minne om en dolk av Lomborgs type IV (Fig. 6.6), som hovedsakelig ble produsert mellom 1950-1700 f.Kr. (Apel 2001:274, 331). I tillegg minner dolken om den 20 cm lange, helstøpte dolken fra Nordhuglo i Hordaland, funnet i en gravrøys med et stort kammer dater til EBA II eller III (B4299; se Engedal 2010:pl.22, nr.237/A.5, nr. 30). Her er bl.a. endene på skaftene tilnærmet helt lik. Med bakgrunn i dette er det sannsynlig at dolken på Kyrkje-Eide-steinen er av en yngre type enn de andre dolkene fra sammenligningslokalitetene.

Fig. 6.5 Fra venstre: Dolken fra Göhlitzsch, de tre neste er henholdsvis dolkene fra helle 16, 24/4 og 18 fra LPC, de to første av typen Remedello tilhørende periode II og den siste typisk KBK-dolk. Deretter følger dolken fra Kyrkje-Eide og de to siste er av Mjeltehaugdolken. Markeringen på tegningen viser det lille bruddet som indikerer at det faktisk er et trekantet blad, og ikke blad med lansett- eller løvform

Det er mulig at dolken fra Mjeltehaugen er av den samme typen, men at fragmentet har blitt brutt før den konveks-konkave overgangen mellom bladet og skaftet. På motsatt side så kan det se ut som, på venstre del av dolkristningen, at der faktisk er et lite brudd i ristningen innover mot der skaftet ville vært (innringet på Fig. 6.5). I så fall ligner dolken mer på typene Remedello fra LPC I, spesielt 24/4 og 16, som også virker å ha en svak bue på

bladet. De andre dolkristningene fra LPC I har rettere blad og noen av dem har i tillegg midtribbe. LPC-dolkene varierer også noe i hvordan de er hugget. For eksempel er 16 og 18 linjehugget mens 24/4 er totalhugget. Mjeltehaugdolken er i likhet med 24/4 totalhugget, og det er den klareste parallellen i dolkene fra sammenligningslokalitetene. I det følgende vil jeg ytterligere presentere mulige skandinaviske og kontinentale paralleller. Dette vil trekke på eksempler også fra utenfor sammenligningslokalitetene for å bedre kontekstualisere dolken fra Mjeltehaugen.

Skandinaviske flint- og metalldolker

Typebeskrivelsene av skandinaviske flintdolker som ble presentert av Ebbe Lomborg i 1973 er den som i dag hovedsakelig blir brukt (Apel 2001:232). Lomborg definerte hovedtyper (I-VI, Fig. 6.6) og tilhørende undergrupper (f.eks. IA-D), basert på distinksjoner innenfor regionale, normative og teknologiske tradisjoner. Dolker av typen IA-C forekommer i en avgrenset periode i Nord-Jylland (ca. 2350-1950 f.Kr., jfr. Apel 2001:273), og sammenfaller med når denne delen av Skandinavia var påvirket av den europeiske KBK. De første av disse sporene fra ca. 2350 f.Kr. og opptrer i en periode på om lag 200 til 400 år (Prieto-Martínez 2008:116; 2012:32; Sarauw 2007b:66; Vandkilde 2001:347-348, 2005:18-19). Her er det viktig å påpeke at KBK-gjenstander fra Danmark ofte avviker fra sine utenlandske prototyper, men at de teoretisk sett kan ha inneholdt nøyaktig samme symbolikk (Vandkilde 2005:34). Et eksempel på dette er de lansettformede flintdolkene av typen I og II, som trolig er inspirert av kobberdolker lik den funnet i Thisted på Nordvest-Jylland. Det er neppe tilfeldig at denne eneste sikkert importerte metallgjenstand datert til SN I er funnet i hjertet av den flintdolk-produserende regionen rundt Limfjorden (Vandkilde 2005:26). Denne dolktypen spredde seg også til dagens Norge og forekommer langs hele norskekysten (Scheen 1979). Av 997 hele flintdolker funnet i Vest-Norge er 456 av typen I (Apel 2001:295), og basert på Apels (2001:307f) resultater er det mulig å skille ut en vestlig distribusjonslinje (Fig. 6.7). Denne strekker seg fra Jylland og langs norskekysten oppover til Trøndelag og Nordland, og har en indirekte rute mot Nord-Sverige.

I Norge, mer eller mindre så langt nord som fastlandet går, er det funnet en dolk som representerer et av de eldste metallfunnene i dagens Norge. Den kaldhamrede kobberdolken fra Karlebotn, innerst i Varangerfjorden i Finnmark, er 15 cm lang og 3 mm tykk. Den har blitt forstått i sammenheng med en rekke andre tidlige metallfunn fra Fennoskandinavia datert til 3800-2500 f.Kr., og kobberet skal stamme fra kilder i Onega- eller Ural-regionene. Basert på funnkonteksten har dolken blitt datert til ca. 2000 f.Kr. (Melheim 2012b:51; se

også Schanke 1989, 1994). Fordi dolken har likhetstrekk med typiske KBK-dolker i kobber (se Vandkilde 1996:180-181) har Lene Melheim (2012b:54) foreslått en mulig sammenheng til KBK og at dens tilstedeværelse kanskje kan forklares som import. Det er flere andre funn i Varangerområdet som kan støtte dette, deriblant pilspisser i flint og ravknapper (Melheim 2012b:53-4). Når det gjelder sammenhengen med dolkristningen fra Mjeltehaugen, så har de to få morfologiske likhetstrekk. Karlebotndolken er mer lik typiske KBK-dolker (Fig. 6.8), mens Mjeltehaugdolken er som nevnt mer lik dolker fra Remedello-kulturen.

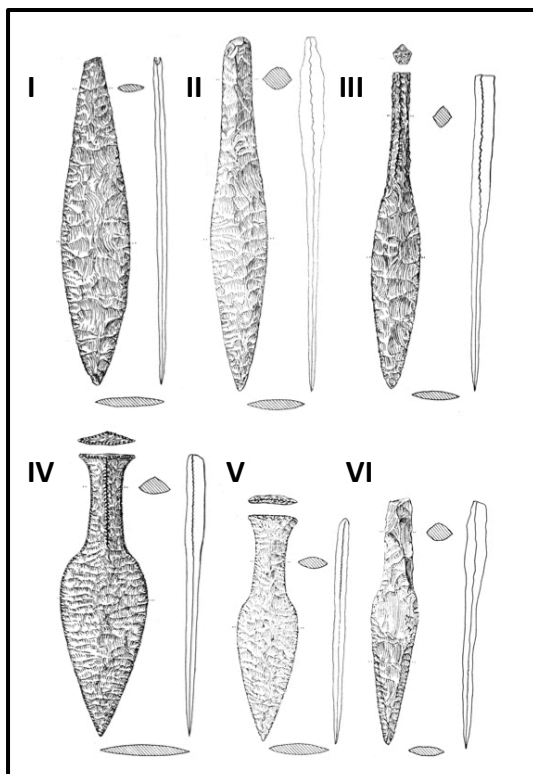

Fig. 6.6 Lomborgs seks hovedtyper av flintdolker (Fra Apel 2001:234, figur 8.1)

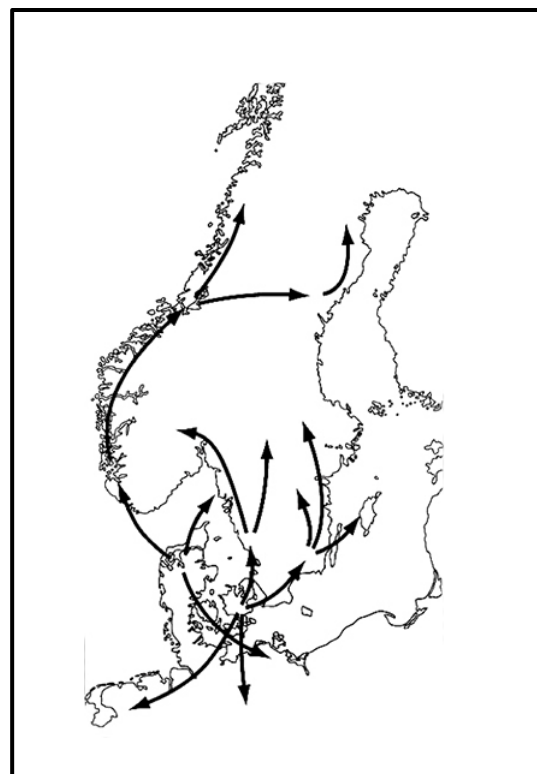

Fig. 6.7 Kontaktveier og distribusjonsmønster under SN (Fra Apel 2001:307, figur 9.17)

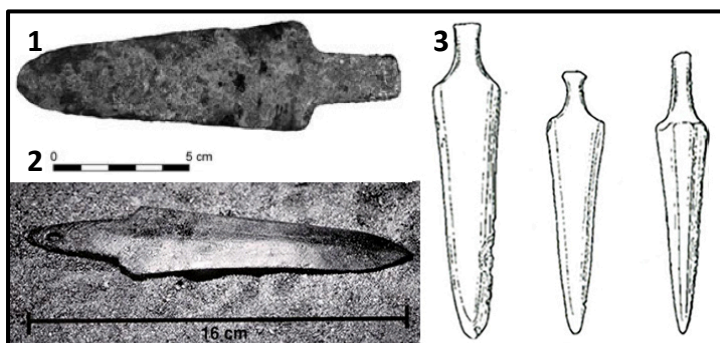
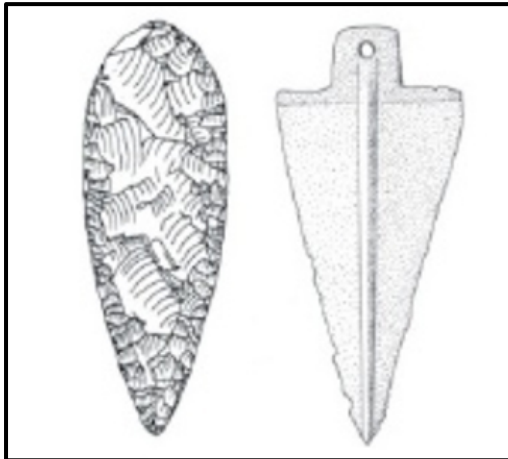
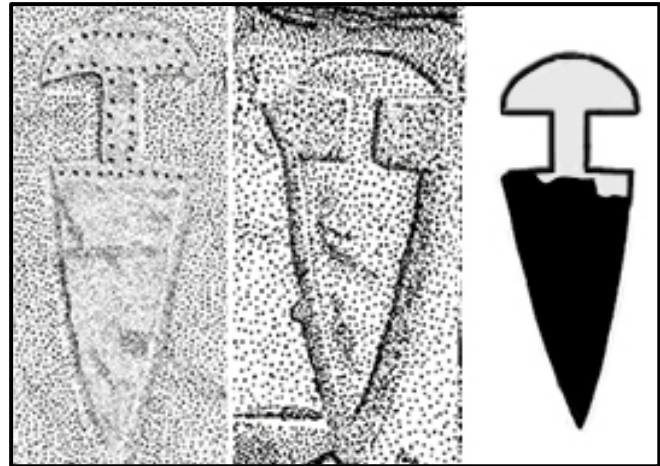

Fig. 6.8
1: Dolk fra KBK-begravelse i Ungarn (Fra Endrődi 2013:265),
2: Karlebotndolken (Foto av Kjersti Schanche, Varanger samiske museum. Fra Melheim 2012:51) og
3: Utvalg av KBK-dolker av typen Ciempozuelos fra Spania (Case 2004:17)

Fig. 6.9 Dolker av typen Remedello II i flint til venstre og i kobber til høyre (Fra Steininger 2010:154, figur 2)

Fig. 6.10 Remedello-dolkene fra LPC I lengst til venstre og i midten, forslag til «fullstendig» dolk fra Mjeltehaugen til høyre

Dolken peker mot de alpine områder

I avsnittet om sammenligningslokalitetenes dolker viste det seg at Mjeltehaugdolken har sin nærmeste parallell i dolker av typen Remedello. Disse har et veldefinert trekantet blad og et skaft som ofte slutter i en halvmåne (Fig. 6.9 og 6.10). De tilhører en nord-italiensk kultur med samme navn, hovedsakelig kjent gjennom flere hundre graver rundt og på Posletten. Basert på absolutte og relative kronologier (etablert av De Marinis i 1997) operer man i dag med tre perioder for Remedello-kulturen: I er fra 3400-2900 f.Kr., II er fra 2900-2500 f.Kr og III er fra 2500-2150 f.Kr. (Fossati 2015:864). Radiokarbondateringer av graver med Remedello-dolker ligger primært innenfor per. II, som utgjør siste del av MN og overgangen til SN i Nord-Italia. Det er en nedgang i slike dolker fra per. II til per. III, men på motsatt side er det en økning av dem som ristninger i løpet av per. II og i overgangen til per. III (Fossati 2015:864-866). Remedello-dolkristninger på gravheller er kjent fra flere lokaliteter i de sentrale Alpene, f.eks. Le Petit-Chasseur, Saint Martin de Corléans, Trentino i Syd-Tirol og Lunigiana (DeFrasne & Bailly 2013:103). Tilstedeværelsen av dem på hellene fra LPC I viser at samfunnet i dette området tidlig var koblet til transformasjonsprosessene som skulle påvirke hele Europa fra 2900 f.Kr. og utover. I tillegg har de blitt tolket som en eliterepresentasjon, fordi de illustrer høystatus metallgjenstander (Harrison & Heyd 2007:191).

Mjeltehaugdolken minner om dolkene på helle 24/4 og 16 fra LPC I pga. av bladet, men de to sentral-europeiske ristningene har det klassiske skaftet med halvmåneformet slutt. Siden dolken fra Mjeltehaugen mangler skaftet kan man ikke med sikkerhet avgjøre om det

forestiller en Remedello-dolk, men det er til nå den klareste parallellen. Selv om det ikke har blitt påvist noen fullstendig typologisk parallell, kan likheten til Remedello-dolkene kanskje knytte representasjonen på Mjeltehaugen til tidlig metalltid.

Mjeltehaugbåten: impulser fra nord eller sør

Bortsett fra noen Stokkebåter, primært fra Danmark, så er det få arkeologiske funn av faktiske båter datert til neolitikum fra Skandinavia. Helleristninger blir derfor en viktig kilde, både veideristninger fra jeger-sanker-samfunnene og bronsealderens «jordbruksristninger» (Østmo 2012:65). Videre i denne delen skal jeg sammenligne Mjeltehaugbåten mot båtene presentert i det foregående, men også trekke inn andre eksempler. Hensikten er å forsøke å bedre forstå Mjeltehaugbåtenes opphav og datering.

Til tross for forskjeller i avslutningen av både stavner og bunnlinje samt ulike relingslinjer har Mjeltehaugenbåtene sin nærmeste parallell i båtene fra Krabbestig og Vangdal, muligens også ristningen fra Skjervoll. Marstrander (1978:50) la mye vekt på det

siste eksemplet i sine sammenligninger, til tross for at kun er en liten del av skroget som er synlig. Siden Skjervollbåten også kom fra en gravhelle (Marstrander 1978:65) eller fra stein plassert inne i en grav (Sognnes 1982:28) blir denne likheten ekstra interessant. Dessverre er det bare denne lille delen av skroget som er bevart, så hvor like båtene er utover dette er kan vanskelig avgjøres. At Mjeltehaugbåten har sine nærmeste paralleller med Krabbestig i Sogn og Fjordane og Vangdal i Hordaland kan indikere at dette er en båttype som har funnet sin form på Vestlandet.

Fig. 6.11

Plasseringen av Krabbestig, Vangdal og Mjeltehaugen langs kysten. Kanskje er Mjeltehaugen og Krabbestigen landskapsmarkører i skipsleden
(Av Anette Sand-Eriksen)

Det er imidlertid ikke ensbetydende med opphav, og de kan være resultat av sørlige og/eller nordlige impulser. Når det gjelder plasseringen av ristningene i landskapet (Fig. 6.11), så ligger Vangdalbåtene på et ristningsfelt som befinner seg litt inne i Hardangerfjorden, men med nær tilknytning til vann. Krabbestigen på sin side ligger i direkte kontakt med det åpne havet og er plassert i sjøveien langs kysten. Mjeltehaugen har en tilsvarende plassering, og det er mulig at de bør tolkes som landskapsmarkører i skipsleden – som er sjøveien båter følger langs kysten. Den er plassert så nærme kysten som mulig slik at øyer og holmer kan beskytte mot vær og vind, og som et navigasjonssystem før moderne metoder. Dette gikk ut på å seile etter lett gjenkjennelige og godt synlige landskapsmarkører, enten naturlige eller menneskeskapte.

Det har blitt påpekt konstruksjonsmessige likheter mellom båtene på Mjeltehaugen og båttristninger fra veidetradisjonen. Spesielt har de vertikale linjene inne i skroget blitt trukket frem som mulig illustrasjon av treskjelettet til skinnbåter (Marstrander 2963:72). Tanken om at de tidligste båtene var av skinn har vært rådende siden midten av 1900-tallet (jfr. Brøgger & Shetelig 1951), men i nyere tid har det blitt argumentert mot skinnbåtene og at teorien om dem grunner i en misforståelse om mangel på egnet byggemateriale i nord. For eksempel har Per Klem (2010) argumentert for at alle båttristningene fra Alta (5000 f.Kr-300 e.Kr) representerer ulike trebåter fordelt over fem generasjoner, og at disse danner et bilde av trebåtens utvikling fra uthugde trestammer til større båter dannet av plank mot plank, ikke ulik Hjortespringbåten (Klem 2010:71-82, 84; se også Østmo 2012:66, 2008:265). Dette er en båtteknologisk utvikling som speiler hvordan sjøreiser har gått fra å gjennomføres med land i sikte til kryssing av lengre havstrekninger, som f.eks. over Skagerrak. Klem (2010:81) drar en strukturell sammenheng mellom båttristningene i hans tredje generasjon (3800-1800 f.Kr.) og båttristningene fra EBA lengre sør – da implisitt båter av typen A1. Som nevnt har denne likheten mot nord blitt påpekt før (f.eks. Gjerde 2010; Mandt 1991; Sognnes 1990), men med uenighet om hva dette egentlig betyr. Selv om båten fra Nämforsen er den som skiller seg mest ut, så kan det tenkes at båtene fra Vestlandet og Trøndelag er en videreutvikling av disse nordlige og nordøstlige båtene. De kan derimot også ha sørligere opprinnelse, f.eks. har Østmo (2005:65) understreket at migrasjonene fra sør mot nord svært sannsynlig innbefattet en avansert maritim teknologi og en mer raffinert båtbyggerkunst enn den som hadde eksistert i Norden tidligere.

Sammenligningen har vist at det finnes tre alternativer for Mjeltehaugbåtens opphav: i det første er den et resultat av nordlige og nordøstlige impulser, mens i det andre har den kommet med emigrerende grupper fra sør eller sørvest, og i det tredje alternativet har den et

«hjemlig», vestlig opphav. Det er vanskelig å ta noe standpunkt til opphavet utover dette, men basert på resultatene kan en likevel si at Mjeltehaugbåten etter all sannsynlighet – uansett opphav – representerer en eldre plankebygd båttype.

6.1.5 Samlet konklusjon

Sammenligning av de geometriske motivene viste at Mjeltehaughellene er visuelt lik gruppe 1, men motiv- og konstruksjonsmessig likere gruppe 3. Likheten med gruppe 1 kan mest sannsynlig forklares gjennom hvordan motivene ble formidlet. At ristningsmotiver har spredd seg gjennom fremstillinger på andre materialer, som for eksempel tekstil, tre eller skinn, har også blitt foreslått av f.eks. Glob (1969) og Malmer (1981). Dekoreringen av Mjeltehaughellene bringer inn eksterne motiver som har sin nærmeste parallell i KBK-dekor, noe likheten med hellene fra LPC I er et eksempel på. Denne kontakten blir forsterket av at de begge har dolkristninger av typen Remedello II. Samlet sett er det altså sannsynlig at Mjeltehaughellene kan regnes som et klokkebeugeruttrykk. De er derimot ikke uten «lokal» eller «regional» påvirkning, uttrykt ved båtristningene. Disse er etter all sannsynlighet en representasjon av eldre form for båt, som trolig er eldre enn EBA per. I. Dolkristningene støtter en eldre datering, og jeg vil hevde at Mjeltehaugen bør plasseres innenfor en sen-neolittisk kontekst (2350-1700 f.Kr., jfr. Vandkilde 1996:140; Vandkilde et. al 1996), med overgangen til EBA som den absolutt yngste dateringen.

6.2 UTTRYKK FOR KLOKKEBEGERKULTURENS KRIGERIDENTITET

Denne delen skal bygge videre på tolkningsalternativene som ble presentert i det foregående. Primært skal jeg undersøke hvorvidt likhetene kan tolkes som refleksjon av interaksjon i og mellom grupper. Med bakgrunn i den aktørsentrerte teoretiske plattformen skal jeg argumentere for hvordan likhet i stil kan forstås som uttrykk for sosial identitet gjennom vår habitus. Hensikten er å komme nærmere Mjeltehaugens sosio-kulturelle opphav, og muligens knytte gravhaugen til en historisk kontekst.

I det foregående ble det argumentert for at til tross for forskjeller, så har Mjeltehaugen og Ínsua-hellene dekorative skjema grunnleggende likheter. Hellene fra Ínsua uttrykker «The idea of the warrior *ethos*» (Prieto-Martínez 2013a:231), og selv om de ikke er identiske, så er nok Mjeltehaughellene bærere av en lignende mentalitet rundt den idealiserte krigeren. Jeg skal ikke påstå at dette hentyder interaksjon mellom *disse* to lokalitetene, men likheten må forstås som resultat av kontakt med, eventuelt tilhørighet til, det samme «kulturkomplekset». Det samme gjelder hellene fra LPC og Mjeltehaugen, selv om det her er likheter som kan

forstås som relativt direkte interaksjon. For det første gjelder dette de dekorative, geometriske skjemaene med stor variasjon og vidt spekter av motiv. I følge Prieto-Martínez (2013a:226-7) illustrer dette krigeridentitet, mens valg av motiv og kompleks sammenstilling av dem kan illustrere statusforskjeller. Hun trekker frem romber, sjakkruiter, trekanter og sikksakkmønster som indikasjoner på høy status. Alle disse er gjennomgående innenfor LPC-hellenes klesdrakter, og som nevnt (kap. 5.4.3) uttrykker de KBKs krigerideologi. Som påpekt i sammenligningen har Mjeltehaugen til tider slående likheter med dekoren fra LPC – for eksempel er sikksakkmotivene på helle 6 bortimot identisk med Mjeltehaugens. Dette er et motiv som trolig er det som indikerer høyest eller mest spesiell status (Prieto-Martínez pers.kom). Sikksakkmotivene er det visuelle, men ikke statistiske, primære motivet på Mjeltehaughellene, hvilket i seg selv skal kan vitne om at graven er en høystatus KBK-begravelse. Om en inkluderer alle de andre geometriske motivene, deres komplekse sammenstilling og dolkristningen, så forsterker dette tolkningen ytterligere. At hellene i tillegg er av skifer som ikke naturlig forekommer på Sunnmøre, men som kan minne om «low-grade cambro-silurian metasediments» (Askvik 1983:33) fra Sunnfjord eller Trøndelag viser også til høy status – nettopp fordi det medfører en lang reise, som innebar planlegging, kunnskap og risiko.

I sammenligningen kom det frem at Mjeltehaugdolken har forbindelser mot de alpine områdene. Det trekantede bladet med svak konveks bue har flere morfologiske likheter med dolker fra den nord-italienske Remedello-kulturen, og siden gjenstander lages med bevissthet om andre gjenstander så kan likheter i form og stil «avsløre» forbindelser (jfr. Sørensen 2015:89-90). Remedello-kulturen har ikke et helt avklart forhold til KBK, f.eks. gjorde likheter i gravskikken at den lenge ble betraktet som en del av KBK. Dette gjaldt bl.a. plassering av døde i hocker-posisjon og gravgods som dolker og bueskytterutstyr (Mallory 1997:482). I senere arbeid har de to horisontene blitt adskilt, og i dag regnes kun Remedello-kulturens per. III (2500-2150 f.Kr.) som en KBK-fase. Som nevnt var det en nedgang i metalledolker mellom per. II (2900-2500 f.Kr.) og III, men en gradvis økning av dolkristninger i løpet av per. II og i overgangen til per. III. Kanskje vitner dette om mangel på eller nedgang i metaller, og at ristningene overtar metallgjenstandens «rolle». Ressursknapphet reduserer ikke nødvendigvis lysten eller behovet for en gitt gjenstands- eller materialkategori. Derimot kan det til og med øke etterspørselen. Så ønsket om å befeste posisjon og uttrykke status kan muligens ha blitt «erstattet» av dolkristninger når metallressursene ikke strakk til.

I tillegg kan kanskje nedgang i ressurstilgang også være årsak til at mennesker med metallurgisk kunnskap var på søken etter nye metallressurser. Slike emigrerende smeder har

blitt ansett som en mulig forklaring på KBKs spredning siden Childe (f.eks. 1930:4-11, 1939:113-117). Det mest kjente eksemplet i denne sammenheng er nok «The Amesbury Archer» fra Wessex, hvor analyser av oksygenisotop støtter ideen om en emigrerende smed eller kriger, trolig fra de alpine områdene i Sveits, Tyskland eller Østerrike. Dateringen av graven er 2380-2290 kal. f.Kr, og med i graven fulgte tre kobberdolker – hvor bladet kan minne om Mjeltehaugdolken – to flintdolker og bueskytterutstyr, og samlet sett tyder gravgodset på en krigeridentitet (Fitzpatrick 2011:192, 210, 235). I Skandinavia finnes det også lignende, men langt fra like rike krigergraver. For eksempel har Sarauw (2006, 2007a) argumentert for at graver i Danmark med dolker, flateretusjerte pilspisser og i noen tilfeller KBK-keramikk bør betraktes som KBK-krigergraver, eventuelt bueskyttergraver. Likeså har Østmo (2011:152) argumentert for at hellekister i Norge tilhørende SN med flintsaker som pilspisser og dolker avspeiler en krigerideologi som i hovedtrekk stemmer overens med KBK. Det var ikke slikt gravgods i Mjeltehaugen, men siden dolker bør ses på som en del av det symbolske språk knyttet til fremveksten av krigeridentiteten i det tredje årtusen f.Kr. (Apel 2001:336) så bør dolkmotivet tolkes i samme retning. Selv om det er mangel på det klassiske bueskytterutstyret i Mjeltehaugen, så representerer den en krigergrav med en dolkristning som etter all sannsynlighet er en representasjon av en metalldolk. I en slik sammenheng kan kanskje Mjeltehaugdolken representere et tankesett med likhetstrekk til det skissert som en mulig forklaring på økningen av dolkristninger i en tid det blir færre og færre metalldolker som gravgods. Altså at dolkristninger «erstattet» gjenstander når metallressursene ikke strakk til.

Å velge å overføre komplekse dekorative skjemaer til gravheller må forstås som et uttrykk for tilhørighet. Det har blitt tatt valg som ikke kan tilskrives tilfeldigheter, men heller søken om å knytte seg til noen eller noe og dermed distansere seg fra noe eller noen andre (jfr. Bourdieu 1985:727). Motiv har blitt valgt på bekostning av andre motiv, og «forklaringen» ligger i ens *habitus* og *kapital*. Oppfatningene og kunnskapene man har om verden og den kapasitet man har til å gjennomføre handlinger, gjør at man handler og velger på bestemte måter. Således skaper handlingene det sosiale samtidig som det sosiale virker tilbake og muliggjør handling i den sosiale verden (Bourdieu 1977:78-79). Forenklet og overført til det materielle gjør dette at gjenstander ser ut sånn som de gjør, og derfor kan de i forlengelse «avsløre» sosiale forbindelser. Med utgangspunkt i at stil er den ytre eller eksterne formaliseringer av identitet, så uttrykker de stilmessige likhetene mellom hellene fra Mjeltehaugen, LPC og Ínsua en (mer eller mindre) felles sosial identitet og er en aktiv

kommunikasjon av KBKs krigermentalitet. Med andre ord, stilene er like, men ikke identiske uttrykk for KBKs krigeridentitet.

At de ikke er identiske kan i en slik sammenheng forklares via deres (passivt) iboende lokale elementer. Ved at KBK ble en integrert del av lokale tradisjoner, istedenfor å erstatte dem, ble kulturen som helhet hele tiden endret og justert i tråd med sin geografiske spredning (Heyd 2013:62). Ved å aldri være helt identiske representerte dermed uttrykk for KBK variasjoner innenfor et spekter av likhetstrekk, eller m.a.o lik, men ikke identisk (Czebreszuk 2004:7). Dette kan passe inn under det post-koloniale begrepet om hybriditet, hvis formål er å dekonstruere tanken om mennesker som medlem av én kultur. KBK er et godt eksempel på at det til en viss grad kan ha forkommet hybride identiteter i forhistorien.

De lokale elementene båtristninger vitner om en sterk relasjon til havet, både som reel båt og som en symbolsk representasjon. Dette bør tolkes som *den interne vitnesbyrden*. Om en tar et steg tilbake og ser på selve gravhaugen blir denne relasjonen ytterligere understreket, og dette er *den eksterne vitnesbyrden*. Som nevnt i den komparative analysen kan Mjeltehaugen hatt funksjon som landskapsmarkør i skipsleden, en funksjon gravhauger ofte hadde i EBA (jfr. Kvalø 2007; Nordenborg-Myhre 2004). De som vandret inn i dagens Norge i sen-neolittisktid kom utvilsomt over havet (Østmo 2011:153), og det kan derfor tenkes at Mjeltehaugen er et tidlig eksempel på bruken av gravhauger som landskapsmarkører i skipsleden. Samlet sett tyder Mjeltehaugen på at den eller de som ble begravd der etter all sannsynlighet ikke bare var båtvante, men også våpenføre – og i tillegg hadde de kanskje kunnskap om metallurgi.

7. «KAN MJELTEHAUGENS GÅTE LØSES?»³

Den observante leser vil ha lagt merke til at tittelen på kapitlet er et spørsmål som også er å finne i introduksjonen. Det ble presentert sammen med avhandlingens målsettingen om å klargjøre hva Mjeltehaugen representerer og bidra til en bedre forståelse av det gåtefulle gravminnet. Dette ville bli gjort ved hjelp av følgende problemformuleringer: *Hvilke likhetstrekk har egentlig Mjeltehaugen med KBK når det kommer til dekor i gravkontekst? og Kan den tilsynelatende likheten uttrykke tilhørighet til KBK basert på stil som uttrykk for sosial identitet?* Basert på resultatene ville det tilslutt diskuteres *om Mjeltehaugen kan plasseres i en historisk kontekst eller bør gravhaugen fortsatt betraktes som et unik og isolert tilfelle i forhistorien til dagens Norge?*

Til nå har jeg har vært innoen de to første problemformuleringene. Kort oppsummert er resultatene av undersøkelsene at Mjeltehaugens komplekse dekorative skjema av geometriske og figurative motiv, består av klassisk KBK-dekor ordnet i horisontale bånd adskilt av soner eller bånd uten dekor. Den har flere paralleller, men de nærmeste er i det alpine området og spesielt de dekorerte gravhellene fra Le Petit-Chasseur i Sveits (datert til 2450-2150 f.Kr.) og i den nord-italienske Remedello-kulturen (2900-2150 f.Kr.). Samlet sett er Mjeltehaugens stiluttrykk bærer av den samme mentaliteten og ideologien sentrert rundt tanken om en idealisert kriger. Gravhaugen må forstås ved å trekke linjer mot kontinentet og de tidlige europeiske metalkulturene, innenfor tidsrommet som utgjør nordisk SN (2350-1700 f.Kr.). På grunnlag av dette bør altså Mjeltehaugen *ikke* bli betraktet som et unikt og isolert tilfelle, men et uttrykk for sosial identitet, og en indikator på at kontakten mellom samfunn i Sørvest-Norge og KBK på Jylland fra og med 2350 f.Kr. (Prescott 2009a:210-211; Østmo 2005:58 m.fl.) tidlig strakk seg opp til Nord-Vestlandet. I dette siste kapitlet skal jeg diskutere hvorfor og hvordan et slikt klokkebegeeruttrykk kom på plass i Mjeltehaugen.

7.1 BEHOV FOR SOSIAL DIFFERENSIERING OG SOSIAL IDENTIFISERING

De økonomiske institusjonene endres i overgangen til SN, og dyrkning av korn og husdyrhold ble økonomisk basis for de fleste. Det har blitt gjort flere funn som vitner om at en jordbruksbasert bosettingsstruktur etableres. Dette innebærer funn av de første toskipede langhusene, men også funn av tamdyrben, pollen og redskaper kan underbygge dette (Prescott 2012b:115; Prescott & Walderhaug 1995:263-4). Generelt går hele den materielle kulturen gjennom forandringer. Blant annet blir flateretusjering den dominerende teknikken i

---

³ Mandt 1984:79

utforming av steinredskaper, parallellt med endringer innenfor både utforming av keramikk og gravskikk. I tillegg viser spredning av gjenstander hvordan store deler av Skandinavia var en felles kulturregion (Prescott 2007:15). Dette er endringer og prosesser som ikke kan forstås som en ren økonomisk logikk, derimot er de betinget innenfor samfunnets øvrige sosiale institusjoner. Det vi ser er den begynnende etableringen av BAs hierarkiske samfunnsstruktur, bygget på sosial differensiering og identifisering (f.eks. Kvalø 2007:41; Prescott 2007:17, 2009:209; Vandkilde 1996:316-319).

7.1.1 Hierarkiseringprosesser og synliggjøring av sosial status

De økonomiske endringen nevnt ovenfor går hovedsakelig ut at på jeger-sanker-livsstilen avsluttes og den europeiske bronsealderens agro-pastorale samfunn blir etablert. Dette dreier seg altså *ikke* om en gradvis utvikling over lang tid, som så lenge har vært den altoverskyggende forklaringsmodellen. Derimot henger endringene sammen med hierarkiseringsprosesser som etableres over et relativt kort tidsrom. Disse ble utløst av regelmessig kontakt over Skagerrak fra 2350 f.Kr., og etableringen av nettverk mellom de sør- og sørvestnorske samfunnene og KBK på Jylland (Prescott 2007:18, 2009:210; se også Prescott & Melheim 2009; Prescott & Walderhaug 1995; Østmo 2005, 2008, 2009). Generelt for samfunn som endres mot større sosio-politisk kompleksitet er at det vokser frem et mye mer omfattende rammeverk av identiteter og økt individualisering (Moragón 2012:49, 55-56). For eksempel har Vandkilde (2001:352) oppsummert den sosiale situasjonen for SN i Danmark som *en sosial orden med skarpere definerte vertikale relasjoner*. Denne sosiale differensieringen ble basert på sosial mobilitet og konkurranse, der en identiteten som kriger ble favorisert (Vandkilde 2001:353; se også Harrison & Heyd 2007:133).

Krigeridentiteter som i alle hovedtrekk stemmer overens med KBK kommer tydelig frem i våpengraver, med bl.a. pilspisser, dolker og håndleddsbeskyttere (f.eks. Saurauw 2007b; Østmo 2011), og materielle forskjeller i graver kan uttrykke sosial rivalisering og status. I Mjeltehaugen ble det aldri funnet noe gravgods, men basert på at også ristninger uttrykke sosial status, hvor type, antall og utvalg av f.eks. våpenristninger indikerer posisjon i krigereliten (jfr. Prieto-Martínez 2013a:231-2), er det rimelig å betrakte Mjeltehaugen som en krigergrav. Dette spesielt på bakgrunn av dolkristningen, men også i kombinasjon med de geometriske motivene. Stilen de danner er den ytre formalisering av en krigeridentitet og denne er «grounded in the shared subliminal dispositions of the habitus which shape, and are shaped by, objective commonalities of practice» (Jones 1997:90).

I tillegg illustrerer den dekorative stilen høy status, noe flere andre sider ved gravhaugen understøtter. At Mjeltehaugen ikke har noen lokale eller regionale paralleller er en indikasjon. I undersøkelsen av KBK-begravelsene i Boscombe, England – deriblant «The Amesbury Archer» – ble det hevdet at i tillegg til gravgods måtte sjeldenhet regnes som en indikasjon på høy sosial status (Fitzpatrick 2011:198). For de samme begravelsene i England ble det trukket frem at de storslåtte gravleggingene krevde enorme ressurser og et høyt antall deltakere. Det kan tenkes at det var en del av virksomheten å involvere så mange som mulig, samt hente inn ressurser og mennesker fra så langt unna som mulig. Selv om dette gjorde sjansene for at noe kunne gå galt større, så ble belønningen og statusen desto større (Fitzpatrick 2011:193). At gravkammeret i Mjeltehaugen er av skifer med nærmeste, naturlige forekomster i Sunnfjord og Trøndelag, kan indikere noe av det samme. Avstanden til Sunnfjord og Trøndelag er på henholdsvis 99 og 149 nautiske mil, og basert på at det ble padlet med en gjennomsnittsfart på 3 knopp i timen (ca. 3 nm per time) ville reisen mest sannsynlig tatt 2-3 dager (utregninger hentet fra Linge 2007:99f). Dette er en ren skrivebordsøvelse, og en rekke forutsetninger og begrensninger er ikke medberegnet. Blant annet ser modellen bort fra arbeid knyttet til anskaffelse og eventuell bearbeiding av råmaterialet. Dette tar også utgangspunkt i de nærmeste forekomstene, og materialet kan ha opprinnelse lengre borte Etter hellene var fraktet til Giske begynte byggingen av kammeret og oppføringen av gravmonument, og dette er en ytterligere indikator på status. Slike monumentale byggverk vitner om at den eller de som ble gravlagt kontrollerte landskapet graven befant seg i, samt behersket samfunnets økonomiske, sosiale og politiske sider.

7.1.2 Ekstern og intern strukturering av identitet med havet som maktfaktor

Siden gravhellene er dekorert med KBK-dekor, så er det etter all sannsynlighet enten KBK-grupper eller mennesker påvirket av KBK som har fått oppført den monumentale gravhaugen. For å kunne realisere dette kunne de ikke være isolert i et fremmed kulturelt miljø, men måtte være integrert i samfunnet. Dette trenger ikke å bety at KBK dominerer langs hele Nord-Vestlandet, men at den attraktive KBK-livsstilen har i hvert fall appellert til noen grupper i samfunnet. De motiver som ikke automatisk kan forklares med opphav i KBK kan være tegn på lokal tilpasning, f.eks. for å vinne fotfeste – ikke ulik slik Østmo (2011:153) har brukt senneolittiske hellekister og lokal tilpassing i gravskikk til å forklare lignende maktetableringer.

Dette gjelder bølgemotivene og båtfigurene, hvilket som nevnt vitner om en sterk relasjon til havet. Basert på den markante økningen av funn med opprinnelse i Danmark og

Nordvest-Europa, deriblant flintmateriale og ravsmykker, mener Østmo (2005:58, 63) at de faste sjøreiser over Skagerrak fra og med overgangen til SN må ses i sammenheng med KBK, og at det er sannsynlig at de som ekspanderte fra sør mot nord hadde en avansert maritim teknologi og en mer raffinert båtbyggerkunst enn den som hadde eksistert i Norden tidligere (Østmo 2005:65). Det kan altså være at disse «hjemlige» motivene også har et fremmed opphav, da enten mot sør og kontinentet eller mot nord og nordøst – eventuelt en kombinasjon. På bakgrunn av den informasjonen som foreligger i dag, er det ikke mulig å ta noe videre stilling til dette. Det som derimot er klart er at Mjeltehaugbåtene, uansett opphav, representerer en eldre båttype. I tillegg er det uttrykk for båtens sentrale rolle i samfunnet og havet som makt. Likeså er det monumentale gravminnets plassering i landskapet en indikasjon på havet var en maktfaktor. Graven er oppført på en liten, flat øy og er godt synlig. Den kan altså ha fungert som landskapsmarkør i skipsleden. Navigasjon langs sjøveien krevde kunnskap og erfaring, enten egen eller overført. Etableringen av faste ruter og faste markører kan derfor ha vært essensielt for å realisere reisene (jfr. Kvalø 2007:73). Mjeltehaugen kan være et eksempel på en tidlig, kanskje til og med en av de aller første, etableringene av slike markører. I sin helhet – fra de dekorerte gravhellene i kammeret til oppføringen og plassering av gravhaugen i landskapet – må Mjeltehaugen forstås som sosial differensiering og indentifisering strukturert både internt og eksternt.

Hvorfor dette klokkebeugeruttrykk kom på plass i Mjeltehaugen har altså sammenheng med å beherske sine omgivelser og synliggjøre høy status. Det kan tenkes at emigrerende KBK-grupper har hatt behov for å befeste sin posisjon og øke sin makt, men for å gjøre dette var de avhengig å etablere kontakt og samarbeid med de som allerede holdt til i området. I et interaksjonistisk perspektiv er altså Mjeltehaugen et resultat av ekstern identifikasjon og intern selvidentifisering (jfr. Jenkins 2004:176), og derfor er den en grav av «fremmed» opprinnelse, som samtidig inneholder uttrykk knyttet til lokal tilpasning.

7.2 SPREDNING AV MENNESKER OG KUNNSKAP

På et overordnet pan-europeisk plan spredde KBK seg i løpet av det tredje årtusen f.Kr. i en «expansionistic drive – almost missionary in its appearance» (Heyd 2013:62), og den gjenfinnes fra Marokko i sør til Norge i nord og Polen og Ungarn i øst. Hvorvidt spredningen skjedde gjennom migrasjon eller ikke har vært et stridsspørsmål, men nyere undersøkelser har bekreftet at i hvert fall enkelte grupper eller mennesker hadde høy geografisk mobilitet i det tredje årtusen f.Kr. (Vander Linden 2012:24). Noe den nevnte «The Amesbury Archer»

og hans følge er et eksempel på (Fitzpatrick 2011). Tilstedeværelsen av gjenstander fra KBK i dagens Norge må vitne om en viss grad av migrasjon. I det følgende skal jeg se på bakgrunnen for kulturens spredning nordover og *hvordan* klokkebegettrykket kom på plass i Mjeltehaugen.

7.2.1 Push og pull

Med bakgrunn i Anthonys (1990) migrasjonsteori kan en generelt si at menneskelige forflytninger enten skjer pga. negative «push-faktorer» på hjemstedet eller positive «pull-faktorer» på destinasjonsstedet, eventuelt en kombinasjon av begge. Helheten av dette er en sosial prosess der mennesker handler på bestemte måter og med bestemte mål (Anthony 1990:895), og Anthony (1990:899) har derfor påpekt at det er viktig å ikke ha et for ensidig fokus på årsaker i hjemregionen som fører til utvandring. Når det gjelder Jylland i det tredje årtusen f.Kr. kan det ikke spores noen negative faktorer som dyttet bort, som overbefolkning og ressursknapphet (jfr. Earle 1997:65, 100-101), men utvandring kan likevel ha sammenheng med demografiske forhold. Forklaringer på forflytninger eller mobilitet kan ligge i de små endringene i befolkningens størrelse, sammenstilling og utvikling. Disse er for små til å kunne oppdages i dag, men kan ha vært akkurat store nok til at individer eller grupper i forhistorien søkte utover (Vander Linden 2012:23).

Forklaringene på migrasjonene eller forflytningene over Skagerrak ligger nok imidlertid hovedsakelig i de positive dra-faktorene. For å lære om andre steder hadde ressurser å tilby var det nyttig og nødvendig å sende ut en «fortropp» (Anthony 1990:902-3), og det kan tenkes at de eldste funnene av KBK i dagens Norge er spor etter slike «fortropper». Disse har utgjort mindre grupper mennesker, gjerne bestående av unge menn på søken etter uberørte ressurser, som metallforekomster og beitemark, men også makt og ære. På grunn av mangel på åpenbare materielle drivkrefter kan ulike ideologiske faktorer ha vært de viktigste drivkreftene i KBK-gruppers ekspansjon til Norge, men dette kan ikke ses løsrevet fra det materielle. Denne koblingen vil diskuteres ytterligere i det følgende.

7.2.2 Ideologiske tanker i materielle uttrykk - kunnskapsspredning

I tillegg til manglende muligheter på hjemstedet til selvrealisering, var trolig ulike ideologiske faktorer en viktig drivkraft. Som nevnt i forskningshistorien (kap. 2.2.1) ser Glørstad (2012:95) for seg at krigerideologi og båtteknologi gjorde KBK-grupper i stand til å hurtig dominere områder. Denne dominansen og den raske omformingen av livsstil, sosiale

institusjoner og materiell kultur var derimot ikke et resultat av direkte maktbruk, men den appell KBK hadde til enkelte sosiale grupper i de lokale samfunnene. Likeså har Prescott (2012b:122-124) diskutert hvordan KBK-gruppene etablerte seg i dagens Norge gjennom overføringen av kunnskapssystemer og en appellerende livsstil. Med analogi til Barths (1989, 1990) studier av Buddhismens og språket sanskrits spredning i Øst-Asia drøfter Prescott (2012b:120-122) hvordan et lite antall migrerende mennesker med åpne holdninger til kunnskapsspredning kan forandre sosiale institusjoner i samfunnene de møter på. Uten at dette nødvendigvis kan overføres direkte til Skandinavia for 4500 år siden, så illustrere det «a set of the structural elements that might have contributed to the particular historical trajectory of the late third millennium» (Prescott 2012b:121). De foregående beskrivelsene av hvorfor klokkebegettrykket kom på plass i Mjeltehaugen stemmer overens med dette.

Endringene i det arkeologiske materialet fra SN forteller om forandringer i kunnskapssystemer (jfr. Prescott 2012b:119). Som nevnt er innføringen av *jordbruk* et eksempel på raske endringer av tankemønster og kunnskap. Det er ikke snakk om en jevn økonomisk utvikling gjennom hele neolitikum, der fangstøkonomi og jordbruksøkonomi inngår som komplementære former innenfor ett og samme samfunn (jfr. Glørstad 2002:209-215). I Sør- og Sørvest-Norge, spesielt på Lista og Jæren, møtte de emigrerende jyllandske bøndene på et gjenkjennbart landskap og et samfunn som gjorde at de kunne videreføre sine egne sosiale strukturer (Prescott 2009a:208). Dette forklarer derimot ikke hvorfor de søkte enda lengre nordover langs kysten og innover i landet, hvor miljøforholdene er mye mer varierende og krevende. Forklaringen på videre forflytning kan ligge i andre ressurser.

Det har blitt argumentert for at de dyptgripende endringer som førte til innføringen av jordbruket og eliteideologi bør knyttes til innføringen av *metallurgi* (jfr. Melheim 2012b). Ideene om at SN representerer overgangen til metallkultur har utviklet seg med det begrensede, men stadig voksende bevisene for metallurgi i SN II (Melheim 2012:49). For eksempel viser funn fra Skrivarhelleren at de som oppholdt seg der ikke bare hadde kjennskap til metaller, de praktiserte også metallurgi (Prescott 1991:81). Kanskje illustrer funnene fra Skrivarhelleren en «fortropp», og et tidlig steg i innføringen av metallurgi i dagens Norge. Dette skjedde etter all sannsynlighet som en kombinasjon av «fortropper» som utforsket områder og rapporterte tilbake til hjemstedet (jfr. Melheim 2012b:408). Dette stemmer i så fall godt overens med at funnene i Skrivarhelleren tyder på at oppholdene der var sesongbasert, og kanskje bør de ses i sammenheng med de rike kobberressursene i de omkringliggende områdene i Årdal (jfr. Prescott 2009b; se også Melheim 2012b:170). Det er derimot like rike kobberforekomster sør i Norge, som f.eks. på Karmøy, som det er lengre

nordover. Det er derfor vanskelig å forklare den videre forflytningen som en søken etter kobberressurser alene, men det var trolig heller en del av en større sammenheng. I denne kan også *tømmer* ha spilt en rolle. For eksempel var det i europeisk TN og MN store skogreservat bevart i Europa, men i løpet av det tredje årtusen f.Kr. ble flere og flere områder kolonisert av bønder, gjetere og krigere med en endeløs appetitt på nye marker til jordbruk og husdyrhold. Skogområder ble derfor raskt brent ned for å lage beiter til dyr og dyrke jord. Dette førte derimot til et behov nye forkomster av tømmer utover det tredje årtusen f.Kr. (Kristiansen 2015:1097-98). Tømmeret kunne brukes til bygging av båter og hus, men også til å gjennomføre gruvedrift og metallurgisk praksis.

Som nevnt kan KBK-funn i dagens Norge være indikasjoner på utsendte «fortropper». Det mest kjente KBK funnet, klokkebegeret fra Slettabø, kan indikere en av de første kryssingene over Skagerrak. Begeret er funnet i et område som kunne hatt funksjon som en havn, og som dermed er «an expressive testimony to a fundamental new pattern of human movement in the end of the northern European Stone Age - the oversea traveling on a regular basis» (Prescott & Glørstad in press). Av flere grunner har det herfra blitt søkt videre, i innlandet og langs kysten, noe både Skrivarehelleren og Mjeltehaugen er eksempler på.

7.3 ET MONUMENTALT UTTRYKK FOR EN NY ELITES ETABLERING

I 1984 skrev Gro Mandt at det er lite sannsynlig at Mjeltehaugen er et resultat av langtrekkende kulturpåvirkning, fordi det er vanskelig å forklare hvordan «påvirkning fra det kontinentale kulturmiljøet i yngre steinalder bare skulle etterlate seg dette ene minnet på den norske nordvestkysten, og ingen tilsvarende i det store området i mellom» (Mandt 1984:76). I avhandlingen har det blitt vist at til flere funn i dagens Norge som etter all sannsynlighet må tolkes som tilhørende KBK. Så selv om det ikke finnes lignende monumentale gravhauger, finnes det flere andre elementer tilhørende den samme kulturelle horisonten. Med klokkebegeret fra Slettabø som det sterkeste beviset. I tillegg må de store endringene i de økonomiske institusjonene fra og med 2350 f.Kr. ses som betinget av endringer i de øvrige sosiale institusjonene, og denne «norske» utviklingen må ses i lys av den generelle utviklingen i Nord-Europa. Her er KBK en viktig faktor, om ikke den viktigste, og forklaringen på endringene ligger i at de ble introdusert av emigrerende KBK-grupper.

I løpet av denne avhandlingen har det blitt argumentert for at det er rimelig å betrakte Mjeltehaugen som et resultat av påvirkning fra KBK, som en del av kulturens ekspansjon nordover langs norskekysten. På den annen side er det få funn som kan tilskrives KBK i de

nærliggende områder og på bakgrunn av dette er det rimelig å anta at kulturen *ikke* har dominert langs hele Nord-Vestlandet. Det er imidlertid mer sannsynlig at klokkebeugerkulturens attraktive livsstil har appellert til enkelte i samfunnet. Gjennom å etablere kontakt med de som allerede holdt til i der, har immigrantene eller «fortroppen» befeste posisjon og økt sin makt. I en slik kontekst må Mjeltehaugen bli forstått som et monumentalt uttrykk for en ny elites etablering i området.

7.4 AVSLUTTENDE BEMERKNINGER

I denne avhandlingen har jeg forøkt å bedre forstå hva den gåtefulle Mjeltehaugen representerer. Dette har blitt gjort ved å plassere og undersøke Mjeltehaugen i en større sammenheng på bakgrunn av dens dekor. Således har dette også vært et forsøk på å avgjøre om gravhaugen kan kontekstualisere i de fenomener og endringer som skjer på et overordnet pan-europeisk plan i løpet av det tredje årtusen f.Kr., eller om den fortsatt bør forstås som et unikt og isolert tilfelle i forhistorien til dagens Norge.

Selv om gravhaugen er unik, så kan den ikke forstås som et isolert tilfelle. Basert på resultatene fra de formelle og komparative analysene har det blitt argumentert for at Mjeltehaugen stiluttrykk har nære paralleller til klokkebeugerkulturens krigeridentitet. Ved å benytte en aktørsentrert teoretisk plattform har det også blitt vist at dette må ses i sammenheng med ønsket om å knytte tilhørighet og uttrykke sosial identitet. Til slutt ble det diskutert hvorfor og hvordan et slik klokkebeugeruttrykk har kommet til den norske nordvestkysten.

Mitt arbeid blir forhåpentligvis et bidrag i diskusjonen rundt klokkebeugerkulturens tilstedeværelse og etablering i Skandinavia i sen-neolitikum.

LITTERATURLISTE

- Aksdal, J.
1996 Neolitikum i Vestnoreg. Sosiale prosessar i eit regionalt perspektiv. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Arkeologisk Institutt, Universitetet i Bergen
- Askvik, H.
1983 Petrography of the Mjeltehaugen Slabs, i *Norwegian Archaeological Review* 16/1
- Apel, J.
2001 *Daggers, knowledge & power: the social aspects of flint-dagger technology in Scandinavia, 2350-1500 cal BC*. Coast to Coast Books 3, Uppsala

2012 Tracing pressure-flaked arrowheads in Europe, Glørstad, H. & C. Prescott (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium northern and western Europe*, 156-164. Oxford
- Appadurai, A. (red.)
1986 *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Austvoll, K.I.
2014 Constructing Identities. Structure and Practice in the Early Bronze Age – Southwest Norway. Upublisert masteravhandling, UiO.
- Bakka, E.
1971 Scandinavian trade relations with continent and the British Isles in pre-viking time, i Calissendorf, K., R. Pleiner, O. Voss, A. Von Doorselaer, E. Bakka og A. Lundström (red.) *Early Medieval Studies 3. Antikv. arkiv 40*, 63-80. Nationalmusset, København.
- Bakka, E & P. E. Kaland
1971 Early Farming in Hordaland, Western Norway, i *Norwegian Archaeological Review* 4/2, 1-32. Universitetsforlaget, Oslo
- Barth, F.
1969 Introduction, i Barth, F. (red.) *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*, 9-38. Universitetsforlaget, Oslo

1990 The Guru and the Conjuror: Transactions in knowledge and the shaping of culture in Southeast Asia and Melanesia. *Man* 25, 640-653
- Behrens, H., P. Fasshauer og H. Kirchnerein
1956 Eine neues innen verziertes Steinkammergrab der Schnurkeramikaus der Döläuer Heide bei Halle (Saale), i *Jahresschr. Mitteldt. vorgesch.* 40, 13-50

- Bengtsson, L.
2013 Rock art ships as a method for dating, i i Bergbrant, S & S. Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*, 253-258. BAR International Series 2508, Archeopress, Oxford
- Besse, M.
2004 Bell Beaker common ware during the third Millenium BC in Europe, i Janusz Czebreczuk (red.) *Similar but different. Bell Beakers in Europe*, 127-148. Sidestone Press, Leiden
- Bettencort, A. M. S.
2008 Life and death in the Bronze Age of the NW Iberian Peninsula, i Fahlander, F. & T. Oestigaard (red.) *The Materiality of Death—Bodies, Burials, Beliefs*, BAR International Series 1768, 99-104. Archeopress, Oxford
- Bergbrandt, S.
2007 *Bronze Age Identities: Costume, Conflict and Contact in Northern Europe 1600–1300 BC*. Stockholm Studies in Archaeology no 43. Bricoleur Press
- Bourdieu, P.
1977 *Outline of a theory of practice*. Oversatt av R. Nice. Cambridge University Press

1985 The Social Space and the Genesis of Groups, i *Theory and Society* Vol. 14, No. 6, 723-744
- Brodie, N. J.
2001 Technological frontiers and the emergence of the Beaker culture, i Nicolis, F. (red.) *Bell Beakers Today: Pottery, People, Culture, Symbols in Prehistoric Europe*. Proceedings of the International Colloquium, Riva del Garda (Trento, Italy), 11-16 May (1998), 487-496. Ufficio Beni Archeologici, Trento
- Bradley, R., C. Chippindale & K. Helskog
2001 Post-Paleolithic Europe, i Whitley, D. S. (red.) *Handbook of Rock Art Research*, 482-529. AltaMira Press, California
- Brück, J.
1999 Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology, i *European Journal of Archaeology* Vol. 2 (3), 313-344.

2009 Women, Death and Social Change in the British Bronze Age, *Norwegian Archaeological Review*, 42/1, 1-23
- Brøgger, A. W. & H. Shetelig
1951 *The Viking Ships: Their Ancestry and Evolution*. Dreyers forlag, Oslo
- Case, H.
2004 Beakers and the Beaker Culture, i Czebreczuk, J. (red.) *Similar but different. Bell Beakers in Europe*, 11-34. Sidestone Press, Leiden

- Castillo, A del. Yurrita
1928 *La cultura del Vaso Camoaniforme (su origen i extensión en Europa)*.
University of Barcelona, Barcelona
- Childe, V.G.
1930 *The Bronze Age*. Cambridge University Press, London.

1939 *The dawn of European civilization*. London.
- Christie, W.F.K.
1847 Indberetning til Directionen for det Bergenske Museum.
Universitetsbiblioteket i Bergen si manuskripsamling nr. 193
- Christie, W.F.K. og Hagerup, C.
1847 Kontrakt om retten til å grave i Mjeltehaugen. *Universitetsbiblioteket i Bergen
si manuskripsamling nr. 193*
- Clark, D.
1970 *Beaker Pottery of Great Britain and Ireland*. Cambridge University Press,
Cambridge
- Coll, A.L.
1906 Fra Helleristningernes Område. Andet Stykke, i *For. til norske
fortidsmindemerkens bevaring. Årsb. for 1902*, 106-140. Kristiania
- Czebreszuk, J. (red.)
2004 *Similar but Different: Bell Beakers in Europe*. Adam Mickiewicz University,
Poznan
- DeFrasne, C. & M. Bailly
2013 Les Oullas: an image bearing rockshelter on a Neolithic Alpine path?, i i M.
Besse (red.) *Around the Petit-Chasseur Site in Sion (Valais, Switzerland) and New
Approaches to the Bell Beaker Culture*, 101-110. Archaeopress, Oxford
- de Lange, E.
1912 Ornerte heller i norske bronealdersgraver, *Bergen Museums Aarbok 1912/4*,
3-36. A/S John Griegs Boktrykkeri, Bergen
- De Marinis, R. C.
1997 The Eneolithic cemetery of Remedello Sotto (BS) and the relative and
absolute chronology of the Copper Age in Northern Italy, i *Notizie Archaeologiche
Bergomensi* 5, 33-51
- Dietler, M. & I. Herbich
1998 *Habitus, Techniques, Style: An Integrated Approach to the Social
Understanding of Material Culture and Boundaries*, i M. Stark (red.) *The Archaeology
of Boundaries*, 233-264. Smithsonian Institution Press, Washington D.C.

- Earle, T.
1997 *How chiefs come to power. The political economy in prehistory.* Stanford University Press, Stanford
- Endrődi, A.
2013 Effects of cultural contacts on the burial rites of the Bell Beaker – Csepel Group, i M. Besse (red.) *Around the Petit-Chasseur Site in Sion (Valais, Switzerland) and New Approaches to the Bell Beaker Culture*, 259-276. Archaeopress, Oxford
- Engedal, Ø.
2005 Blindheimsverdet – Eit bidrag til det europeiske sverdets historie, i Goldhahn, J. (red.) *Mellan sten och järn*, 601-619. Gotarc Serie C. Arkeologiske Skrifter No 59, Göteborg

2010 *The Bronze Age of Northwestern Scandinavia.* Dissertation for the degree of philosophiae doctor (PhD) University of Bergen, Norway
- Fett, P.
1957 Landnåmet i Borgund og Giske, i *Borgund og Giske Band I.* Borgund og Giske Bygdeboknemd
- Fett E. N. & P. Fett
1941 *Sydvestnorske helleristninger. Rogaland og Lista.* Stavanger Museum, Stavanger

1979 Relations West Norway - Western Europe Documented in Petroglyphs. *Norwegian Archaeological Review* 12(2), 65-92.
- Fokkens, H.
2012 Background to Dutch Beakers. A critical review if the Dutch model, i i Harry Fokkens & Franco Nicolis (red.) *Background to Beakers. Inquiries into regional cultural backgrounds of the Bell Beaker complex*, 9-36. Sidestone Press, Leiden
- Fossati, A. E.
2015 The Rock Art Tradition of Valcamonica – Valtellina during the Neolithic Periode, i Fowler, C., J. Harding & D. Hofmann (red.) *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*, 857-870. Oxford University Press, Oxford
- Fowler, C.
2004 *The archaeology of personhood. An anthropological approach.* Routledge, London
- Fink, H.
1991 Om identiteters identitet, i Fink, H. & H. Hauge (red.) *Identiteter i forandring*, 203-226. Aarhus Universitetsforlag, København
- Fitzpatrick, A.P.
2011 *The Amesbury Archer and the Boscombe Bowmen. Bell Beaker burials at Boscombe Down, Amesbury, Wiltshire.* Wessex Archaeology Report 27

Furholt, M.

2003a Die absolut chronologische Datierung der Schnurkeramik in Mitteleuropa und Südschweden, i *Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 101*. Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn

2003b Absolutchronologie und die Entstehung der Schnurkeramik, 1-28.

http://www.jungsteinsite.uni-kiel.de/pdf/2003_furholt.pdf

Gardner, A.

2011 Paradox and Praxis in the Archaeology of Identity, i Amundsen-Meyer, L., N. Engel & S. Pickering (red.) *Identity Crisis: Archaeological Perspectives on Social Identity*. Proceedings of the 42nd (2010) Annual Chacmool Archaeology Conference, University of Calgary, Calgary, Alberta, 11-26

Gjerde, J. M.

2010 Rock art and Landscapes. Studies of Stone Age rock art from Northern Fennoscandia. A dissertation for the degree of Philosophiae Doctor, University of Tromsø

Glob P.V.

1969 Helleristninger i Danmark, i *Jyske Arkæologiske Selskabs Skrifter*. København

1952 *Danske Oldsaker. Yngre Steinalder 2*. København

Glørstad, H.

1994 Slettabø-konstruksjonen. Upublisert magistergradsavhandling. Universitetet i Oslo, IAKN

2002 *Neolittisk Renaissance. Hypoarkeologiske tekster om neolitikum i Sør-Norge*. Avhandling for graden Dr. Phil. Universitetet i Oslo

2012 Historical ideal types and the transition to the Late Neolithic in Southern Norway, i Prescott, C. & H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium Northern and Western Europe*, 82-99. Oxbow Books, Oxford

Glørstad, H. & C. Prescott

2009 Neolithisation as if history mattered. In Glørstad, H. & Prescott, C (red.) *Neolithisation as if history mattered*, 9-22. Bricoleur Press. Göteborg

Goldhahn, J.

2005 *Från Sagaholm till Bredarör – hällbildsstudier 2000-2004*. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter 62. Göteborg

2008 From monuments in landscape to landscape in monuments. Death and landscape in Early Bronze Age Scandinavia, i Jones, A. (red.) *Prehistoric Europe. Global Archaeologies Series*, 56-85. Blackwell, Oxford og New York

2009 Bredarör on Kivik: a monumental cairn and the history of its interpretation, i *Antiquity* 83, 359–371

- Goldhahn, J. & K. Flemming
2009 *Kiviksgraven*. Gunnar Skölwe. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Goldhahn, J. & I. Fuglestad
2012 Engendering North European Rock Art – bodies and cosmologies in Stone and Bronze Age imagery, i McDonald, J. & P. Veth (red.) *A companion to rock art*, 237-260. Wiley-Blackwell, Chicester
- Gosden, C. & Y. Marshall
1999 The cultural biography of objects. *World Archaeology* 31(2), 169-178
- Hagen, A.
1967 Norges Oldtid. Oslo

1977 [1967] Norges Oldtid. Oslo
- Harris, S.M. & K.P. Hoffman
2014 From stone to gendered bodies: regional differences in the production of the body and gender on the Copper Age statue-menhirs of Northern Italy and the Swiss Valais, i *European Journal of Archaeology* , 17 (2) 264 – 285
- Harrison, R.
1980 *The Beaker Folk. Copper Age archaeology in Western Europe*. Thames and Hudson Ltd, London

2004 *Symbols and warriors. Images of the European Bronze Age*. Western Academic & Specialist Press Limited, Bristol
- Harrison, R. & V. Heyd
2007 The Transformation of Europe in the Third Millennium BC: the example of 'Le Petit-Chasseur I + III' (Sion, Valais, Switzerland), i *Prähistorische Zeitschrift* 82 (1), 129 – 214
- Helms, M.
1993 *Craft and the Kingly Ideal. Art, trade and tower* University of Texas Press, Austin
- Henrichsen, C.
1867 Brev til Hr. Toldinspektør Wiesner. Datert 09.08.1867. Top. ark doument 1140, Bergen Museum
- Heggstad, L. F. Hødnebo og E. Simensen
1997 *Norrøn ordbok*. Det norske samlaget, Oslo
- Hernández, G. & M. S. Hernández
2013 Rock art of the Mediterranean basin on the Iberian Peninsula. From El Cogul to Kyoto, i *Catalan Historical Review* 6, 11-31

- Heyd, C.
2013 Europe 2500 to 2200 BC: Between Expiring Ideologies and Emerging Complexity, i i H. Fokkens & A. Harding (red.) *The Oxford Handbook of The European Bronze Age*: 47-67. Oxford University Press, Oxford
- Hodder, I.
1982 *Symbols in Action: Ethnoarchaeological Studies of Material Culture*. Cambridge University Press
- Hodder, I. & S. Hutson
2003 [1986] *Reading the past: current approaches to interpretation in archaeology*. 3rd Edition. Cambridge University Press
- Holberg, E.
2000 Klokkebegerkulturens symboler: Sennolitikum i Rogaland og Nordland sør for polarsirkelen. Upublisert masteravhandling, UiB.
- Hovdenak, M., L. Killingbergtrø, A. Lauvhjell, S. Nordlie., M. Rommetveit & D. Worren
1993 *Nynorskordboka. Definisjons- og rettskrivningsordbok*. Det norske samlaget, Oslo
- Horn, C.
2013 Violence and Virility, i Bergbrant, i S & S. Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*, 235-242. BAR International Series 2508, Archeopress, Oxford
- Jenkins, R.
2004 *Social identity*. 2nd ed. Routledge, London
- Johansen Ø. K.
1986 *Tidlig metallkultur i Agder 8*. Oldsaksamlingen, Oslo
2000 *Bronse og makt. Bronsealderen i Norge*. Andersen & Butenschøn AS, Oslo
- Johnson, T. & C. Prescott.
1993 Late Neolithic houses at Stokkset, Sande in Sunnmøre, i Solberg, B (red.) *Minneskrift Egil Bakka*, 70-89. Arkeologiske Skrifter fra Historisk museum nr. 7. Historisk museum, Universitetet i Bergen. Bergen
- Johnston, S. A.
1993 The utility of "Style" in the analysis of prehistoric Irish rock art, i Lorblanchet, M & P. G. Bahn (red.) *Rock Art Studies: The Post-Stylistic Era*, 143-150. Oxbow Books, Oxford
- Jones, S.
1997 *The archaeology of ethnicity: constructing identities in the past and present*. Routledge, London

Kaul, F.

1998 *Ships on Bronzes. A Study in Bronze Age Religion and Iconography.* Publications from the National Museum of Denmark, Studies in Archaeology & History, 3:1 & 3:2. København

2004 *Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealders ikonografi.* Det kongelige nordiske oldskriftsselskab, København

2013 Round and round we go - with concentric circles, i S & S. Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*, 265-272. BAR International Series 2508, Archeopress, Oxford

Kilhavn, H.

2013 Neolitikum i Agder : Interne strukturer og eksterne relasjoner i samfunn fra tidlige neolitikum til seinneolitikum. Upublisert masteravhandling, UiO.

Kjeldstadli, K.

1988 Nytt av å sammenlikne, i *Tidsskrift for samfunnsforskning*: 435-448

Kleiva, Ø.

1995 Frå det sosiale livet til tinga. Seinneolitikum på Ytre Søre Sunnmøre. Upublisert masteravhandling, UiB

Klem, P. G.

2010 Study of Boat Figures in Alta Rock Art and other Scandinavian locations. With a view to elucidate their construction, and discuss the origin of the Nordic Boat. Masteravhandling, UiO

Kopytoff, I.

1986 The cultural biography of things: commoditization as process, i Appadurai, A. (red.) *The social life of things. Commodities in cultural perspective*, 64-91. Cambridge University Press, Cambridge.

Kraus, C.

2009 En senneolittisk brandgrav ved Østerhoved, Sydvestsjælland, fundet under en høj med begravelser fra bronzealderen, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 2005, 55-86. Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab, København

Kristiansen, K.

1998 *Europe before history.* Cambridge University Press, Cambridge

2004 Kivikgraven, Wismarhornet, Simrisritningerne og den nordiske bronzealders begyndelse. *Prehistoric pictures as archaeological sources*, 69-83. Gotarc Serie C. Arkeologiska Skrifter No. 50. Göteborg

2012 The Bronze Age expansion of Indo-European languages: an archaeological model, i Prescott, C. and H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium Europe and the trajectory into the second millennium BC*, 165-181. Oxford, Oxbow Books

- 2013 Female Clothing and Jewellery in the Nordic Bronze Age, i Bergbrant, S & S. Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen, 755-769*. BAR International Series 2508, Archeopress, Oxford
- 2015 The Decline of the Neolithic and the Rise of Bronze Age Society, i i Fowler, C., J. Harding & D. Hofmann (red.) *The Oxford Handbook of Neolithic Europe, 1093-1117*. Oxford University Press, Oxford
- Kristiansen, K & T. B. Larsson
2005 *The Rise of Bronze Age Society. Travel, Transmissions and Transformations*. Cambridge University Press, Cambridge
- Kvalø, F.
2007 Oversjøiske reiser fra sørvest-norge til nordvest-jylland i eldre bronsealder. - en drøfting av maritim realisering og rituell mobilisering, i L. Hedeager (red.) *Sjøreiser og stedsidentitet. Jæren/Lista i bronsealder og eldre jernalder OAS Vol.8*, 11-134. Unipub, Oslo
- Lanting, J.N. & J.D. Van der Waals
1976 Beaker Culture Relations in the Lower Rhine Basin, i Lanting, J.N. & J.D. Van der Waals (red.) *Glockenbechersymposion, Oberried 1974*, 1-80. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem og Bossum
- Ling, J.
2008 *Elevated rock art. Towards a maritime understanding of Bronze Age rock art in northern Bohuslän. Sweden*. GOTARC Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis 49. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet, Göteborg
- Linge, T. E.
2004 Mjeltehaugen – Fragment frå gravritual. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Arkeologisk Institutt, Universitetet i Bergen. Bergen
- 2005 Kammeranlegget i Mjeltehaugen – eit rekonstruksjonsforslag, i Goldhahn, J. (red.) *Mellan sten och järn, 537-560*. Gotarc Serie C. Arkeologiske Skrifter No 59, Göteborg
- 2007 Mjeltehaugen – fragment frå gravritual, i Østigård, T. (red.) *UBAS - Universitetet i Bergen Arkeologiske Skrifter. Hovedfag/Master 3*. Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen. Bergen
- Lomborg, E.
1975 The Flintdaggers of Denmark. Studies in Chronology and Cultural relations of the South Scandinavian Late Neolithic. Summary. *Norwegian Archaeological Review* 8, 98-101, 115-124
- Lorange, A.
1879 *Fortegnelse over de i 1878 til Bergens Museum indkomne oldsager ældre end reformationen samt indberetning om arkæologiske undersøgelser I 1878*. Foreningen for norske fortidsminners bevaring. Kristiania

Mjeltehaughellene – et klokkebegeeruttrykk?

Lund, J. & L. Melheim

2009 Med hode og kropp – en nytolkning av Vestby-funnet i lys av symbol- og kroppsperspektiver, i Lund, J. & L. Melheim (red.) *Håndverk og produksjon. Et møte mellom ulike perspektiv. OAS Vol.12*, 11-40. Unipub, Oslo

Mallory, J.P.

1997 Remedello Culture, i J. P. Mallory and D. Q. Adams (red.) *Encyclopedia of Indo-European Culture*, 482-3. Fitzroy Dearborn Publishers, London og Chicago

Malmer, M. P.

1962 *Jungneolithische Studien. Acta Arhaeological Lundensia. Series 8.* Lund

1981 *A chronological study of the North European rock art.* Kungl. Vitterhets Historia och Antikivitets Akademiens handlingar. Antikvariska serien 32. Stockholm

Mandt, G.

1983 Tradition and diffusion in West-Norwegian rock art. Mjeltehaugen revisited., i *Norwegian Archaeological Review* 16/1,14-32

1984 Mjeltehaugen på Giske - en gåte i norsk forhistorie, i Indrelid, S & S. U. Larsen (red.) - *fra de første fotefar*, 70-79. Sunnmørsposten Forlag, Ålesund

1991 Vestnorske ristninger i tid og rom. Upublisert doktorgradsavhandling, Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen

2005 Mjeltehaugen på Giske, i Mandt, G & T. Lødøen (red.) *Bergkunst - Helleristninger i Noreg*, 122-133. Det Norske Samlaget, Oslo

Marstrander, S.

1950 Jylland – Lista. *Viking XIV*, 63-85

1963 *Østfolds jordbruksristninger: Skjeberg.* Institutt for sammenlignende kulturforskning Serie B LIII. Universitetsforlaget, Oslo

1978 The problem of European impulses in the nordic area of agrarian rock art, i Sverre Marstrander (red.) *Aspects of the international symposium on rock art*, 45-67. Institutt for sammenlignende kulturforskning Serie A XXIX. Universitetsforlaget, Oslo

Melheim, A. L.

2009 Kobberimport eller kobberproduksjon? Foredrag fra det 10. nordiske bronsealdersymposiet i Trondheim 2006. Gunneria, s. 10-35. NTNU, Vitenskapsmuseet. Trondheim

2012a Towards a new understanding of Late Neolithic Norway – the role of metal and metalworking, Prescott, C. & H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium northern and western Europe*, 70-81. Oxbow Books, Oxford.

2012b *Recycling Ideas. Bronze Age Metal Production in Southern Norway.* Dissertation for the degree of philosophiae doctor (PhD). Department of Archaeology, Conservation and History. The Faculty of Humanities, University of Oslo. Oslo.

- Montelius, O.
1899 Typologien eller utvecklingsläran tillämpad på det menckliga arbetet. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* 10(3), 237–8
- Moragón, L.
2012 Body use transformations: socio-political changes in the Bell Beaker context, i Prescott, C. & H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium Northern and Western Europe*, 48-62. Oxbow Books, Oxford
- Myhre, B.
1979 Spor etter klokkebeckerkulturen i Rogaland, i *frå haug ok heidni*, (4), 298-303
- Møllerop, O.
1963 Fra Rogalands eldre bronsealder. *Stavanger Museum Årbok* 1962, 5-57. Stavanger
1967 Ornerte gravheller, i *frå Haug ok heidni* (4). 78-84
- Nicolis, F.
2001 *Bell Beakers Today: Pottery, People, Culture, Symbols in Prehistoric Europe*. Proceedings of the International Colloquium, Riva del Garda (Trento, Italy), 11-16 May (1998). Ufficio Beni Archeologici, Trento
- Nordén, A.
1930 *Kiviksgraven och andra fornminnen i Kivikstrakten*. 3:dje upplag. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Svenska fornminnesplatser 1. Stockholm
- Nordenborg Myhre, L.
1998 *Historier fra en annen virkelighet. Fortellinger om bronsealderen ved Karmsundet*. AmS-småtrykk 46. Arkeologisk Museum i Stavanger. Stavanger
2004 *Trialectic Archaeology. Monuments and space in Southwest Norway 1700-500 BC*. AmS-skrifter 18. Arkeologisk Museum i Stavanger. Stavanger
- Olaussen, D.
2013 The Flintknapper and the Bronzesmith, i Bergbrant, S & S. Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*, 447-456. BAR International Series 2508, Archeopress, Oxford
- Olsen, B.
2003 Material culture after text: re-memembering things. *Norwegian Archaeological Review* 36/2, 87-104
- Penedo Romero, R. & R. Fábregas Valcart
1997 Cisras decorada de Galicia y su context regional, i *Brigantium* vol. 10. III coloquio internacional de arte megalítico. Actas.
<http://issuu.com/museocoruna/docs/brigantium10>

Perréard Lopreno, G.

2014 Is it possible to estimate the size of the social group from which the individuals buried in dolmen M XII at the “Petit-Chasseur” site (Sion, Valais) stem?, i M. Besse (red.) *Around the Petit-Chasseur Site in Sion (Valais, Switzerland) and New Approaches to the Bell Beaker Culture*, 33-42. Archaeopress, Oxford

Prescott, C.

1986 Chronological, typological and contextual aspects of the Late Lithic Period. A study base don sites excavated in the Nysetj-Steggje Mountain Valleys, Årdal, Sogn, Norway. Upubl. avh. Universitetet i Bergen.

1991 Kulturhistoriske undersøkelser i Skrivarhelleren. *Arkeologiske rapporter* 14. Historisk museum. Universitetet i Bergen.

1995a From Stone Age to Iron Age. A study from Sogn, Western Norway, i *British Archaeological Reports*. International Series 603, Oxford

1995b Aspects of Early Pastoralism in Sogn, Norway. *Acta Archaeologica* 66, 163-190. Munksgaard, København

1996 Was there really a neolithic in Norway? *Antiquity* 70/267, 77-87.

2007 ”Den utopiske urtilstand” – og historien om de tidligste hierarkiske samfunn i Norge, i Dahlin, Å. (red.) *Egalitet – om likt og ulik. Seminarrapport fra Utstein Kloster 2007*, 12-21. Haugaland Akademi, Stavanger

2009a History in prehistory – the late Neolithic/Early Metal Age, Norway, i Glørstad, H & C. Prescott (red.) *Neolithisation as if history mattered*, 193-216. Bricoleur Press

2009b: Et bronsespyd fra Luster: From Russia with love? *Nicolay* 109 (3/2009), 5-10

2012a Veien til norske gårdssamfunn. Synspunkter på den kronologiske og kulturelle prosesser, i Solberg, A., J. A. Stålesen & C. Prescott (red.) *Neolitikum. Nye resultater fra forskning og forvaltning*, 169-179. Nicolay skrifter nr. 4.

2012b Third millennium transformations in Norway: modeling an interpretative platform, i Prescott, C. & H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium Northern and Western Europe*, 115-127. Oxbow Books, Oxford

2012c No longer North of the beakers. Modeling a interpretative platform for the third millennium transformation in Norway, i Fokkens, H. & F. Nicolis (red.) *Background to Beakers. Inquiries into regional cultural backgrounds of the Bell Beaker complex*, 37-60. Sidestone Press, Leiden

Prescott, C. & H. Glørstad

2012 Introduction: becoming European, i Prescott, C. & H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium Northern and Western Europe*, 1-11. Oxbow Books, Oxford

in press Expanding 3rd millennium transformations: Norway, i Prieto-Martínez, M.P. & L. Salanova (red.) *The Bell Beaker Transition in Europe: Mobility and local*

evolution during the 3rd millennium BC, 77-87. Oxbow Books

Prescott, C. & L. Melheim

2009 The first Bronze Age communities in Scandinavia. Comments on M. Pilar Prieto Martínez: 'Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark', i *Norwegian Archaeological Review* 42/1, 89-93.

Prescott, C. & Walderhaug, E.

1995 The last frontier? Processes of Indo Europeanization in Northern Europe. The Norwegian Case., i *Journal of Indo-European studies* 23, 257-280

Prieto-Martínez, M. P.

2008 Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark, i *Norwegian Archaeological Review* 41/2, 115-158

2012 Perceiving changes in the third millenium BC in Europe through pottery: Galicia, Brittany and Denmark as examples", i i Prescott, C. & H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium Northern and Western Europe*, 30-47. Oxbow Books, Oxford

2013a Deer, Goats, Suns, Faces and Geometric Designs: Symbols of Power in Prehistoric Pottery from Atlantic Europe, i Bergbrant, S & S. Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen*, 225-233. BAR International Series 2508, Archeopress, Oxford

2013b Unity and Circulation: what underlies the homogeneity of Galician bell beaker ceramic style?, i Prietp-Martínez, P.M. & L. Salanova (red.) *Current researches on Bell Beakers. Proceedings of the 15th International Bell Beaker Conference: From Atlantic to Ural*. 5th - 9th May 2011, 209-250- Poio Pontevedra, Galicia, Spain.

Prieto-Martínez, M.P., I. Cobas-Fernández & F. Criado-Boado

2003 Patterns of spatial regularity in late prehistoric material culture styles of the NW Iberian Peninsula, in A. Gibson (eds.) *Prehistoric Pottery. People, pattern and purpose*, 147-187. BAR S1156

Randsborg, K.

1993 *Kivik. Archaeology and iconography*. Acta Archaeologica vol. 64 (1). Munksgaard, København

Roberts, C. M.

2011 Practical Identities: On the Relationship between Iconography and Group Identity, i Amundsen-Meyer, L., N. Engel & S. Pickering (red.) *Identity Crisis: Archaeological Perspectives on Social Identity*. Proceedings of the 42nd (2010) Annual Chacmool Archaeology Conference, University of Calgary, Calgary, Alberta, 86-95

Rowlands, M. & J. Ling

2013 Boundaries, Flows and Connectivities: Mobility and Stasis in the Bronze Age, i Bergbrant, S & S. Sabatini (red.) *Counterpoint: Essays in Archaeology and Heritage*

Studies in Honour of Professor Kristian Kristiansen, 517-529. BAR International Series 2508, Archeopress, Oxford

Ruíz-Gálves, M.

2014 The Atlantic Iberia: a threshold between East and West, i M. Almagro (red.) Iberia. Protohistory of the far west of Europe : from Neolithic to roman conquest. Universidad de Burgos. Fundación de Burgos

Sackett, J.R.

1977 The meaning of style in archaeology: a general model, i *American Antiquity* 42/3, 369–80

1982 Approaches to style in lithic archaeology, i *Journal of Anthropological Archaeology* 1, 59–112

1985 Style and ethnicity in the Kalahari: a reply to Weissner, i *American Antiquity* 50, 154–60

1986 Style, function, and assemblage variability: a reply to Binford, i *American Antiquity* 51/3, 628–34.

Sangmeister, E.

1966 Die Datierung des Rückstroms der Glockenbecher und ihre Auswirkung auf die Chronologie der Kupferzeit in Portugal , i *Paleohistoria* 12, 195-207

Sarauw, T.

2006 Early Late Neolithic dagger production in northern Jutland: marginalised production or source of wealth? Sonderdruck aus Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 87, 213-272. Mainz og Rhein

2007a On the Outskirts of the European Bell Beaker Phenomenon – the Danish Case, i *Journal of Neolithic Archaeology* 9, 1-61

2007b Male symbols or warrior identities? The 'archery burials' of the Danish Bell Beaker Culture. *Journal of Anthropological Archaeology* 26, 65-87.

2009 Danish Bell Beaker pottery and flint daggers the display of social identities?, i *European Journal of Archaeology* 11/1, 23-48

Schanke, K.

1989 Nye funn fra yngre steinalder i Varanger. *Viking LII*, 53-71

1994 Gressbakkentuftene i Varanger. Boliger og sosial struktur rundt 2000 f. Kr. Dr. Art. Thesis. Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø

Scheen, R.

1979 De norske flintdolkene. En typologisk-kronologisk analyse. Upublisert magistergradsavhandling. Universitetet i Oslo

Shennan, S.

1976 Bell Beakers and their context in central Europe, i J. N. Lanting & J. D. Van

der Waals (red.) *Glockenbechersymposion, Oberried 1974*, 231-239. Fibula-Van Dishoeck, Haarlem og Bossum

1978 Archaeological "Cultures": an empirical investigation, i Hodder, I. (red.) *The Spatial Organisation of Culture*, 113-140. Duckworth, London

Schunke, T.

2013a Bilderflut im Dunkeln – Grabhügel 6 in der Döläuer heide und die innen verzierte Steinkamme, i H. Meller (red.) *3300 BC. Mysteriöse steinzeittote und ihre welt*, 143-150

2013b Klady – Göhlitzsch. vom kaukasus nach Mitteldeutschland oder umgekehrt?, i H. Meller (red.) *3300 BC. Mysteriöse steinzeittote und ihre welt*, 151-5

Skjølsvold, A.

1977 *Slettabøboplassen. Et bidrag til diskusjonen om forholdet mellom fangst og bondesamfunnet i yngre steinalder og bronsealder.*

Sognnes, K.

1982 Helleristninger i Stjørdal 1. Skatval sogn. *Rapport. Ark. Serie 10*. Trondheim

1987 Bergkunsten i Stjørdal 2. Hegrarristningane. *Gunneria 56*. Trondheim

1990 Bergkunsten i Stjørdal 3. Hegrarristningane. *Gunneria 62*. Trondheim

Steininger, D.

2010 The Relation between Copper and Flint Daggers in Chalcolithic Italy, i Anreiter, P. et al. (red.) *Mining in European History and its Impact on Environment and Human Societies – Proceedings for the 1st Mining in European History-Conference of the SFB-HIMAT, 12.–15. November 2009, Innsbruck*, 151-156. Innsbruck University Press, Innsbruck

Sunde, B.

1957 Stutt oversyn over Borgund og Giske, i *Borgund og Giske Band I*. Borgund og Giske Bygdeboknemd

Syvvertsen, K. I. J.

2005 Rogalands ristninger i graver som transformerende og stabiliserende faktor i tilværelsen, i Joakim Goldhahn (red.) *Mellan sten och järn: rapport från det 9:e nordiska bronsålderssymposiet, Göteborg 2003-10-09/12*, pp.:... Gotarc Serie C. Arkeologiske Skrifter No 59, Göteborg

Sørensen, M. L. S.

2015 'Paradigm lost' – on the State of Typology within Archaeological Theory, i Kristiansen, K., L. Šmejda & J. Turek (red.) *Paradigm Found. Archaeological Theory Present, Past And Future. Essays in Honour of Evžen Neustupný*, 84-94. Oxbow Books, Oxford

Teira Mayolini, L.C. & Ontañón Peredo, R.

2000 Revisión de los grabados rupestres del Collado de Sejos (Polaciones), i R.

- Ontañón Peredo (red.) *Actuaciones arqueológicas en Cantabria 1984-1999*. Santander: Gobierno de Cantabria, Consejería de Cultura, 285-287
- Turek, J.
2006 Beaker barrows and the house of dead, i Šmejda, L (red.) *Archaeology of Burial Mounds*, 170-179. Series ArchaEOlogica, Plzen
2012 Origin if the Bell Beaker Phenomenon, i Fokkens, H. & F. Nicolis (red.) *Background to Beakers. Inquiries into regional cultural backgrounds of the Bell Beaker complex*, 191-203. Sidestone Press, Leiden
2013 Social and symbolic foundations of the Beaker Phenomenon, i M. Besse (red.) *Around the Petit-Chasseur Site in Sion (Valais, Switzerland) and New Approaches to the Bell Beaker Culture*, 285-294. Archaeopress, Oxford
- Vander Linden, M.
2007 What linked the Bell Beakers in third millennium BC Europe?, i *Antiquity* 81, 343-52
2009 Missing in action, or where are all the pots gone? Comments on M. Pilar Prieto-Martínez: ‘Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark’, i *Norwegian Archaeological Review* 42/1, 71-73
2012 Demography and mobility in North-Western Europe during the third millennium cal. BC, i Prescott, C. & H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium northern and western Europe*, 19-29. Oxbow Books, Oxford
2013 A little bit of history repeating itself: theories on the bell beaker phenomenon, i H. Fokkens & A. Harding (red.) *The Oxford Handbook of The European Bronze Age*: 68-81. Oxford University Press, Oxford
- Vandkilde, H.
1991 Senneolitikum ved Limfjorden: Fra dominans til anonymitet, i Ringtvedt, J. (red.) *Limfjordprosjektet. Rapport nr. 1. Limfjordegnes kultur- och naturhistorie*, 109-22 Århus
1996 From Stone to Bronze. The Metalwork of Late Neolithic and Early Bronze Age in Denmark. *Jutland Archaeological Society Publications XXXII*
2001 Beaker representations in the Danish late Neolithic, i F. Nicolis (red.) *Bell Beakers today. Pottery, people, culture, symbols in prehistoric Europe. Proceedings of the International colloquium, Riva del garda, 11-16 May 1998*, 333-360. Ufficio Beni Archeologici, Trento
2005 A Review of the Early Late Neolithic Period in Denmark: Practice, Identity and Connectivity, *Offa* 61/62, 75-109
2009 Communities with Bell Beaker Transculture. Comments on M. Pilar Prieto-Martínez: ‘Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark’, i *Norwegian Archaeological Review* 42/1, 74-7

2011 Bronze Age Warfare in Temperate Europe, i Hansen, S. & J. Müller (red.) *Sozialarchäologische Perspektiven: Gesellschaftlicher Wandel 5000-1500 v.Chr.*

Vandkilde, H., Rahbek, U. & Rasmussen, K.L.

1996 Radiocarbon dating and the Chronology of Bronze Age Southern Scandinavia, Randsborg, K. (red.), *Absolute Chronology. Archaeological Europe 2500-500 BC. Acta Archaeologica* vol. 67 - 1996. *Acta Archaeologica supplementa* vol. I, 183-198

Wiessner, P.

1983 Style and ethnicity in the Kalahari San projectile point, i *American Antiquity* 48, 253–76

1984 Reconsidering the behavioural basis for style: a case study among the Kalahari San, i *Journal of Anthropological Archaeology* 3, 190–234

1985 Style or isochrestic variation? A reply to Sackett, i *American Antiquity* 50, 160–5

1989 Style and changing relations between the individual and society, i Hodder; I (red.) *The Meanings of Things*, 56–63. London: Unwin & Hyman

Wrigglesworth, M.

2011 *Finding your place: Rock art and local identity in West Norway. A study of Bronze Age rock art in Hardanger and Sunnhordland*. Dissertation for the Degree of philosophiae Doctor, University of Bergen

Worsaae, J. J. A.

1869 Om nogle norske oldfund. *Aarbøger* 1869

Østigård, T.

2007 Transformatøren – Ildens mester i jernalderen, Golhahn, J. & T. Østigård (red) *Rituelle spesialister i bronse- og jernalderen*. Gotarc Serie C, Arkeologiska Skrifter No 65

Østmo, E.

1988 *Etableringen av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke, 10. Oslo

2005 Over Skagerrak i steinalderen. Noen refleksjoner om oppfinnelsen av havgående fartøyer i Norden. *Viking LXVIII*, 55-82

2008 Some Notes on the Development of Shipbuilding and Overseas Connections in Scandinavian Prehistory, i Childis, K., J. Lund & C. Prescott (red.) *Facets of Archaeology. Essays in Honour of Lotte Hedeager on her 60th Birthday*, 265-274. Oslo Arkeologiske serie, Vol. 10. Oslo

2009 The Northern Connection: Bell Beaker Influences North of Skagerak. Comments on M. Pilar Prieto-Martínez: 'Bell Beaker Communities in Thy: The First Bronze Age Society in Denmark', i *Norwegian Archaeological Review* 42/1, 86-89.

Mjeltehaughellene – et klokkebeugeruttrykk?

2011 *Kriggergraver. En dokumentarisk studie av senneolittiske hellekister i Norge.* Norske Oldfunn XXVI. Kulturhistorisk museum. Oslo.

2012 Late Neolithic Expansion to Norway. The beginning of a 4000 year-old shipbuilding tradition, i Prescott, C. & H. Glørstad (red.) *Becoming European. The transformation of third millennium Northern and Western Europe*, 63-69. Oxbow Books, Oxford

Ågotnes, K.

1989 Komparasjon – metode eller oppdagelsesreise, i Byrkjeland & Engesæter (red.) *Komparasjon som metode i lokalhistoriske studier*, 73-83